

MATE UJEVIĆ

GRADIŠĆANSKI HRVATI

MATE UJEVIĆ

GRADIŠĆANSKI HRVATI

SA SLIKAMA

II. IZDANJE

JERONIMSKA KNJIŽNICA
UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ
IZDAJE HRV. KNJIŽ. DRUŠTVO SV. JERONIMA
KNJIGA ČETIRISTA DVADESET I ŠESTA

IZDANO MEĐU IZVANREDNIM JERONIMSKIM IZDANJIMA ZA GODINU GOSPODNJU 1934.

*„Er komu da mogu
ne biti na srdcu
naši stari iseljenici
Hrvatski, kojih guja
tudjinstva obvila,
te kojih sudbina
mrakom se obvila."*

Fran Kurelac

TISKARA NARODNE PROSVJETE, ZAGREB, TRENKOVA ULICA I.

POVIJESNA POZADINA

I.

Naša je hrvatska zemlja Bogom blagoslovljena: ima modro Jadransko more, cijeli niz rijeka, širokih poljana, koje žitom rode i druge slatke plodove nose, bujnih šuma i pustoga krša, škrta u prirodnim plodovima, ali najjači naš čovjek baš iz tog krša pročedi; ima ubavih primorskih krajeva i otoka, dražesnih zagorskih brežuljaka, što žarku kapljicu daju. I s pravom je pjesnik pjevao o lijepoj našoj domovini: jedva da koji narod, po broju ravan nama, gdje imade na manjem mjestu ovako raznolike krajeve, s ovoliko razlike u toploti Božjoj, u raslinstvu i u drugim prirodnim osobinama, kao mi. Imamo kao Madžari ravnicu dugu i prostranu između Save i Drave i u sjevernoj Bosni; kao Austrijanci i Švicarci imamo naš Gorski kotar i neke krajeve Bosne; kao Slovenci imamo naše Hrvatsko Zagorje, koje po ubavosti i ljepoti može se mjeriti i sa opjevanim krajevima srednje Italije; Plitvička Jezera po svojoj ljepoti mogu se mjeriti s najljepšim krajevima u planinama alpskim; primorje naše, u Hrvatskom primorju i Dalmaciji, i otoci, što su se nanizali u veliku broju od gornjeg Jadrana pa do Dubrovnika, ne zaostaju za otocima i primorjem grčkim i talijanskim; hercegovački kraj, u kome Hrvati stanuju, jedan dio zapadne Bosne i zagorske Dalmacije i po svome obliku i po svojim osobinama pripadaju među najizrazitije krajeve balkanskoga krša. Divna zemlja u miru Božjem, ali mučna u ratu i pokolju: izložena na sve četiri strane hrvatska zemlja je bila od najdavnijih vremena meka za zavojevače sa sjevera i juga, s istoka i zapada. Ko kad kroz nju vode staze i putovi s istoka na zapad; na more sa sjevera, a dalmatinski krš i div Velebit najbolji su braniči slobode Jadranskoga mora. Zato su i morali Hrvati proliti more krvi, da očuvaju ovaj kraj kao svoje obitavalište. Otkad su doselili, bilo im se uz manje ili veće razmake boriti: jal s lukavim i silnim Bizantom, jal s lisicom mletačkom, jal sa silnim i moćnim Francima, jal s bahatim Madžarima i Turcima — s ovima najviše i najdulje.

II.

U petnaestom stoljeću, kad je hrvatskom narodu zaprijetila velika opasnost od Turaka, događaju se na hrvatskom primorskom zemljištu (u Dalmaciji i Hrvatskom Primorju) velike promjene, koje su znatno oslabile našu otpornu snagu. Po zlu glasu čuveni hrvatsko-ugarski kralj Ladislav Napuljski prodade godine 1409. sramotno Dalmaciju Mlečićima za ciglih sto hiljada dukata. Lukavi Mlečići opirući se na tu prodaju i iskoristivši unutranju slabost hrvatsko-ugarskoga kraljevstva zauzeše od g. 1409. do 1480. gotovo cijelo Hrvatsko Primorje i Dalmaciju. Već godine 1409. zauzeše grad Zadar s okolicom, otoke Pag, Rab, Cres i Osor i uz to znatnija mjesta na kopnu: Novi grad na Moru, Vranu i Nin. Dvije godine kasnije osvojili su Ostrvicu i Skradin, a god. 1412. nakon duljeg opsjedanja zauzeše grad Šibenik. Godine 1420. zauzeše gradove Split i Trogir s otocima Bračem, Hvarom i Korčulom. Godine 1444. zauzeše Omiš s Poljicima, a 1452. Krajinu, t. j. kraj od Omiša do Neretve. Konačno 1480. godine zauzeše Mlečići prijevarom otok Krk. Tako je Hrvatska izgubila veći dio svoga primorja. Jedino je kraj od Rijeke do Obrovca ostao u hrvatskim rukama, ali je vojnička i privredno-trgovačka vrijednost tog slobodnoga kraja bila vrlo malena, jer su Mlečići držali sve otoke ispred obale u svojim rukama.

Hrvatsko-ugarska je država izgubila dakle u petnaestom stoljeću svoju najveću i najizrazitiju snagu: izgubila je more i primorje, a bez mora i primorja ona se mnogo teže odupirala novom opasnom susjedu, Turčinu. Turci su ugnijezdivši se na Balkanskom poluotoku prodirali neobičnom snagom i smjelošću u razne krajeve Balkanskog poluotoka i srednje Evrope. Oni su nevjerojatnom lakoćom obarali državu za državom. Bitkom na Kosovskom polju bila je konačno skršena moć srpske države; nakon odulje borbe srušili su Turci carigradsko carstvo, koje je toliko stoljeća prkosilo ljutim navalama mnogih osvajača. Godine 1463. pada bosansko kraljevstvo (kako je palo vez velike borbe, govori se: šaptom pade Bosna ponosna), a godine 1482. Bosnu slijedi Hercegovina. Tako su Turci postali susjedi hrvatske države i potlačili jedan dio hrvatskog naroda, koji od tog vremena — od druge polovice petnaestoga vijeka pa sve do polovice devetnaestoga stoljeća — vodi s njima dugu i tešku borbu za goli život i održanje.

Unutrašnja slabost, klimave veze između Hrvata i Madžara, silna prodorna snaga Turaka — sve je to doprinijelo, da su Turci osvajali bez većih poteškoća hrvatska mjesta i gradove. Bitkom na Krbavskom polju g. 1493. bila je za dugo vremena skršena otporna snaga Hrvata. Poslije te bitke Turci provaljuju u Hrvatsku i Slavoniju. Godine 1513. osvajaju Sinj i Imotski i tako oduzimlju Hrvatskoj sve krajeve južno od Knina osim Klisa. U današnjoj Dalmaciji prkosio je Turcima kraljevski Knin, ali je i on g. 1522. pao. Iza g. 1526. sva je južna Hrvatska od Velebita na jug u rukama Turaka i Mlečića osim Klisa i Obrovca. Isto je tako sva Slavonija istočno od Đakova u rukama Turaka, a kroz kratko vrijeme pade Lika, Krbava i Obrovac pod Tursku vlast.

Kako su Turci navaljivali u početku najviše na južne (i istočne) hrvatske krajeve, počinju stanovnici tih krajeva bježati u sjeverne zemlje, u kraj između Save i Drave. Pod utjecajem tih bjegunaca pobijedilo je konačno hrvatsko ime u predjelima, koji su tada politički pripadali kraljevini Slavoniji. Ali je i u Slavoniji život postao za kratko vrijeme nesiguran, a osobito za seljake-kmetove. U čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji dolazi godine 1527. i slijedećih desetak godina do unutrašnjih nemira, koji su češće bili pravi građanski ratovi. Godine 1526. zaglavio je hrvatsko-ugarski kralj Ludovik II. na Mohačkom polju u boju s Turcima. Hrvat Brodarić, kraljev kančelir, dokazivaše kralju, da nije zgodno započeti bitku s Turcima, dok ne dođu Hrvati, ali je Ludovik na nagovor madžarskih velikaša ušao u borbu. Madžarski velikaši nijesu htjeli „dijeliti ratne slave s Hrvatima". U zao čas po se i po kralja, jer su bili hametom potučeni, a mladi i neiskusni kralj plati svoju nepromišljenost vlastitom glavom. Krsto Frankapan, koji je vodio hrvatske čete u pomoć Ugrima, kad je čuo za tursku pobjedu, nije se niti najmanje ražalostio, jer, kaže, da su Madžari pobijedili, „kada bi konac njih nevridnu reženju? Ili gdo bi mogal pod njimi ostati?"

Nakon Ludovikove smrti ostala je hrvatsko-ugarska država bez vladara, pa je trebalo birati novoga kralja. Jedan dio Hrvata izabra 1. siječnja 1527. u Cetinu austrijskog nadvojvodu Ferdinanda za hrvatskog kralja, a drugi dio izabra za kralja Ivana Zapolju. Ta nesloga hrvatskih velikaša imala je teške posljedice: turskoj opasnosti pridruži se sada međusobna borba hrvatske gospode, borba, koja je bila često puta nemilosrdnija i krvavija, nego borba s Turcima. Godine 1530. javljaju hrvatski plemići kralju Ferdinandu, da slavonski plemići udaraju na Hrvatsku

„kao pravi Turci, te uništavaju sve do čega dođu". Hrvatska je bila u žalosnom položaju: s jedne strane Turci navaljuju na hrvatske krajeve, pale usjeve, gone ljude i stoku, a s druge strane su međusobne borbe dviju stranaka još više zagorčile život radnom narodu, seljaku, koji nije bio siguran ni s jedne strane. Žarkim bojama crta stanje Hrvata oko g. 1530. govor Vuka Frankapana pred njemačkim carem i njemačkim velikašima u Augsburgu. Evo kako govori Frankapan: „Gledajte dakle i razmislite, presveti care i vi knezovi rimskoga carstva, ima li na čitavom svijetu sličan narod, koji bi bio kroz tako dugo vrijeme, moren od tolike nevolje, ustrajao u vjeri kršćanskoj? Mogli bi nam spotaknuti: zašto se nijeste borili za domovinu i slobodu svoju? Nitko ne može ustvrditi, da se nijesmo muževno branili. Evo je već osamdeset godina minulo, što se neprestano borimo: koji put smo pobijedili, a koji put smo ljuto stradali ne mogavši odoljeti jačoj sili, koja je oborila grčko carstvo, bosansko kraljevstvo, te svladala Bugarsku, Srbiju i Albaniju. Ako ne dobijemo pomoći, mi ne možemo preko zime ostati u svojim sjedištima, već ćemo se ili podvrći nezasitnom zmaju, ili razasuti po čitavom svijetu. Promisli, care, kako ćeš dati Bogu račun radi tolikih duša..."

III.

Hrvati se nijesu milom podvrgli „nezasitnom zmaju", ali su se razasuli po tuđem svijetu. U isto vrijeme, dok su Turci haračili po hrvatskim krajevima, osvajali jedno mjesto za drugim, a gospoda se tukla među sobom, najvećim dijelom na štetu seljaka, u Ugarskoj je ostalo mnogo krajeva pustih i nenaseljenih. Turski car sultan Sulejman dade nakon neuspjela pohoda na Beč godine 1529. poharati mnoge krajeve zapadne Ugarske. Ti su krajevi još gore stradali godine 1532. Te se godine sultan ponovo digao na Beč. Pošao je s golemom vojskom (za ono vrijeme) od 140.000 ljudi i sa 120 topova. Njegova je vojska išla jugozapadnom krajevima Ugarske prema Beču. Putem je Sulejman naišao na mali i slabo utvrđeni grad Kiseg, u kome je bio zapovjednik hrvatski vojskovođa Nikola Jurišić. Od seljaka, koji su iz okolišnih sela došli u Kiseg, da se zaštite, i od svoje male četice sastavi Nikola Jurišić vojsku od 700 momaka i s tom se šakom ljudi odupre velikoj turskoj vojsci. Sulejman je bijesno navaljivao na Kiseg, ali se Kiseg junački držao. Jurišić je želio zadržati Sulejmana što dulje, kako bi se kod Beča mogla okupiti što veća kršćanska vojska.

Kad je Sulejman vidio, da mu je propao pohod na Beč, vrati se s vojskom preko zapadnih krajeva Ugarske, Štajerske i Hrvatske u Tursku paleći sela i goneći u ropstvo velik broj ljudi.

Tom su prilikom ljuto nastradali krajevi u zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji i Štajerskoj. Prostrana imanja ostadoše bez težaka i bez branitelja. Radi toga zemaljska gospoda nastoje, da u te krajeve nasele hrvatske seljake iz ugroženih hrvatskih i slavonskih mjesta. Seljaci se odazivlju u velikom broju, pogotovu, što su već prije mnogi hrvatski seljaci selili u zapadnu Ugarsku. Već g. 1524. molio je Franjo Baćan, meštar kraljevih peharnika, kralja Ljudevita, da mu dopusti naseliti na njegove zemlje u Zapadnoj Ugarskoj hrvatske seljake i kmetove. Kralj mu dopusti 17. svibnja 1524., da njegove zemlje nasele „Hrvati, koji u našoj kraljevini Hrvatskoj radi straha i neprekidnih navala predivljih Turaka ne mogu mirno i sigurno prebivati, te kojima su ti dušmani kuće, prebivališta i sve zgrade ognjem u pepeo obratili, a imanje i sve stvari porušili."

Hrvatski seljaci napuštaju staru domovinu u tolikom broju, da su nekoji hrvatski krajevi ostali bez stanovnika. To je ponukalo hrvatske plemiće, da odlučno ustanu protiv preseljivanja seljaka u zapadnu Ugarsku i u Austriju. Godine 1532. ljuto se tuže hrvatski plemići kralju Ferdinandu na ugarske, štajerske i austrijske velikaše, što mame hrvatske seljake i na taj način ostavljaju Hrvatsku bez obrane. Godine 1535. sastaje se hrvatski sabor u Topuskom i izabire dvojicu svojih izaslanika, Ivana Tumpića i Mihalja Budišića, koji će kralju Ferdinandu izložiti pritužbe i zahtjeve hrvatskog sabora. Među najozbiljnijim pritužbama bila je pritužba protiv kranjskih, austrijskih i ugarskih velikaša, što šalju u Hrvatsku svoje poslanike, koji mame seljake, da ostave Hrvatsku i da se presele u njihove zemlje. Hrvatski sabor traži od kralja, da zabrani seobu hrvatskih kmetova i da naredi, neka se preseljeni kmetovi vrate.

Prosvjedi hrvatskog sabora i hrvatskog plemstva nijesu u prvi mah imali nikakva uspjeha, ali kad se seljenje nastavilo, a Turci sve to jače pritisli, zaključi kralj i ugarski sabor godine 1550., da se mogu hrvatski iseljenici povratiti u staru domovinu, ako žele. Zemaljski ih gospodari ne smiju silom zaustavljati na svojim imanjima pod kaznu, koja je određena u zakonu o preseljivanju kmetova. Međutim koliko je poznato, hrvatski se iseljenici nijesu vraćali u staru domovinu, a hrvatski plemići ponavljaju svoje molbe o vraćanju hrvatskih iseljenika kroz cijelo XVI. stoljeće.

IV.

Prvi počinju seliti u zapadnu Ugarsku Lika i primorski krajevi od Senja do Obrovca, i to cijela Lika do Otočca, a osobito krajevi oko rijeka Like, Gacke i Krbave. Ta seoba počinje g. 1522. i traje do 1527., kad se taj kraj uglavnom umiruje: Turci više ne navaljuju, jer im Frankapani i Zrinski plaćaju danak. Ti su se naseljenici odselili u okolicu Šopronja, te su se na žalost u najvećem dijelu izgubili, iako ne posvema.

Godine 1532. i 1533. mame austrijski i štajerski veliki posjednici svim mogućim obećanjima hrvatske seljake na svoje posjede, koji su ostali pusti nakon turskih haračenja za vrijeme opsade Kisega i poslije opsade. Kako su baš tih godina bile u Hrvatskoj vrlo teške prilike, hrvatski su se seljaci odazvali u većem broju: oko 10.000 ili još više Hrvata ode u Štajersku i u bečku okolicu. Manji i neznatniji dio tih naseljenika naseljuje krajeve zapadno od Šopronja. Ovi su iseljenici bili na zemljištu oko Otočca i Kupe.

Malo kasnije Turci osvajaju srednju Slavoniju i proširuju svoju granicu do Gradiške, Požege i Slatine (god. 1537.). Taj dio Slavonije je osvojen bez velikog prolijevanja krvi. U njemu su bili pristaše Zapoljine i oni se nijesu ozbiljnije oduprli Turcima, pa je u tom kraju starosjedilačko žiteljstvo ostalo gotovo u potpunom broju. Ali naprotiv stanovništvo zapadnog dijela tadašnje Slavonije stradalo je u tolikoj mjeri, da je nastala gotovo potpuna izmjena stanovništva. Od g. 1537. do 1543. Turci osvajaju taj dio Slavonije, i to četničkim pohodima, u kojima su većinom bili martolozi (Vlasi). Starosjedilačko stanovništvo ili je za vrijeme tih četničkih pohoda izginulo, ili je odvedeno u ropstvo u Bosnu, gdje je u najvećem broju prešlo na Muhamedovu vjeru, ili se napokon odselilo u druge krajeve. Mnogo ih se odselilo u zapadne krajeve Hrvatske (na primjer Belostenci), ali isto tako u zapadne krajeve Ugarske. Iseljenici su se naseljivali na imanja onih velikaša-posjednika, koji su imali svoja imanja i u zapadnoj Slavoniji i u zapadnoj Ugarskoj, kao što su Nadaždi, Baćani i Erdedi, ali i na imanja drugih većih i manjih velikaša i posjednika. Osobito ih se mnogo naselilo na imanja Nadaždijeva, koji je imao svoje velike posjede u okolici Šopronja, kamo je preselio svoje slavonske kmetove (sela: Vedešin, Kolnov, Umok, Endrišće itd.). Baćani su dosta svojih kmetova preselili iz okolice Koprivnice u južno Gradišće u okolicu Rohonca i Gisinga (selo sv. Mikula). Nadaždi je preselio svoje kmetove godine 1537. i 1538., a Baćan od 1538. do 1545. Keglevići, koji nijesu tada imali imanja u zapadnoj Ugarskoj, naseljavali su također svoje kmetove iz Bijele stijene u zapadnu Ugarsku. Porodica Erdedi preseljuje svoje kmetove iz moslavačkog kraja u okolicu Rotenturma u Južnom Gradišću oko rijeke Pinke. U te su krajeve preselili par godina kasnije i sjeverniji hrvatski krajevi: Rovište, Rača i Koprivnica.

Posljednja seoba iz zapadne Slavonije nastaje od godine 1556. do 1651. Tih je godina preselio svoje kmetove Zrinski, koji je dobio od Erdedija imanja u zapadnoj Ugarskoj u zamjenu za imanja u slobodnom dijelu Slavonije. Turci su navaljivali poslije osvojenja zapadne Slavonije na zemljište sjeverno od Une, i to postepeno. Najprije su navalili na dobra Zrinskih, a iza toga na sva zemljišta između Une i Kupe. Tako nastaje seoba sa zemljišta između Une i Kupe.

Kako su se turska osvajanja dogodila u dva navrata, tako su bile i dvije glavne seobe. Najprije su odselili kmetovi sa imanja Zrinskih od Kostajnice do Hrastovice (selo u okolici Petrinje): ti su odselili iza pada Kostajnice (god. 1556.) do godine 1561. Seljenje je bilo provedeno po stalnoj osnovi, i seljaci su odnijeli u nove krajeve sve svoje pokretno imanje. Oni su se naselili na imanja Zrinskih, na rijeci Pinki u Donjem Gradišću, ali su se nekoji od tih naseljenika naselili i u Srednjem Gradišću, što doznajemo po potpisu svećenika Jurja Sokovića na misnoj knjizi u Klimpuhu od 1561.

U drugom dijelu seobe sele Hrvati od Kladuše do Steničnjaka (Sjeničnjaka), od Slunja do Primišlja i Krstinje, i iz okolnih krajeva. Ta je seoba trajala četrnaest godina: počela je godine 1565., a završena je godine 1579. Ti su iseljenici naselili Srednje i Gornje Gradišće (na pr. sela Veliki Borištof, Pulja i ostala obližnja sela), okolicu Beča (Marchfeld), Moravsku (gdje se i danas nalazi vrlo mnogo prezimena Slunjski), okolicu Bratislave (Devinska Nova Ves, Dubravka, Hrvatski Grob itd.).

Sa seobom od Kostajnice prevagnuli su u Južnom Gradišću štokavci.

Koliko je našega svijeta otišlo u zapadnu Ugarsku i u ostale sjeverne i zapadne zemlje, teško je točno odrediti. Najveća je seoba bila seoba iz okolice rijeke Une. Drži se, da je iz tih krajeva otišlo oko 40.000 ljudi, a iz ostalih krajeva oko 20.000; prema tomu svega je odselilo oko 60.000 Hrvata, a to je za ondašnje vrijeme vrlo velik broj!

V.

Usmena predaja potvrđuje, da su se hrvatski naseljenici naselili u zapadnoj Ugarskoj iz gorespomenutih mjesta. Hrvati iz Gjersentivana drže, da su doselili iz Dalmacije: to može i biti, jer su selili s onom prvom selidbom iz Like i seljaci iz primorja od Obrovca do Senja. Hrvati oko Šopronja misle, da su doselili iz Kutrova briga kod Otočca, Hrvati oko Železnoga vjeruju, da su došli iz Primorske Hrvatske, a Velikoborištofci govore, da je Bosna njihova stara domovina. Sva ta usmena predaja nije, čini se, daleko od istine. Vjerovanje Hrvata iz Sjevernog Gradišća, da su došli iz Dalmacije i Hrvatskog Primorja, potvrđuje uz ostalo i prilično velik broj talijanskih riječi u njihovu govoru. Oni i sada govore: facol, gušterna, oštarija, a u pjesmama često spominju more. Ako nekome žele kazati, da je velik lažac, kažu mu: „Ti stari Venecijan!"

Velika većina hrvatskih naseljenika bili su kmetovi, ali je bilo u nekoliko sela slobodnih seljaka, a tu i tamo preselili su se u Gradišće nekoji plemići: Grdenići, Drakšići, Vlašići, a nekoji su hrvatski slobodnjaci dobili plemstvo u novoj domovini, tako na pr. Radakovići, Jerići (ili Herići).

Kako su hrvatski iseljenici bili primani od novih gospodara i kakve su ugovore s njima sklapali, pokazat će i ovaj ugovor, sklopljen između Franje Baćana i hrvatskih naseljenika. Ugovor je sklopljen na latinskom jeziku, a ovdje ga prenosimo u doslovnom prijevodu:

„Franjo Baćan, savjetnik njegova veličanstva i tako dalje, stavljamo kroz ovo biljegovano pismo na znanje svima, kojih se tiče, da su prošlih godina, naime godine 1545., *na dan Sv. Jurja mučenika došli pred nas neki Slaveni, i to: Blaž Mišjak, Petar Horvat, Marko Rogozar, Jakov Dambšić, Stefan Toth, Šimun Šoštarić, Nikola Doech, Blaž Stanšić, Martin Nagy, Petar Robek, Matijaš Hirgwala, Matijaš Kis, Petar Medić, Jure Pauliković, Ivan Gerdašić, Mate Petlović, Brokšić, Barnaba Toth, Mate Kehen i Jure Toth, te su nam govorili, da oni kao kršćani zbog neprestanih navala turskih neprijatelja, kojima su trajno izloženi, tako da im svaki čas prijeti opasnost životu i okrutno ropstvo, ne mogu dalje ostati i živjeti u Slavoniji, nego su prisiljeni, da se sa ženama i djecom presele u koje sigurnije mjesto. Zato nas mole, da ih mi primimo na posjede ovog našeg grada Nemetujvara (Gissing, Novi grad) i da im odredimo zgodno mjesto za stanovanje. Mi smo nakon dobro promišljene i zrele odluke — hoteći se ujedno postarati i za naša dobra poljepšavajući ih i*

povećavajući novim ljudima — odredili i dali tim Slavenima jedno zapušteno, šumom i grmljem potpuno obraslo mjesto okolo crkve sv. Mikule, biskupa i ispovjednika, ovdje pod našim gradom Nemetujvarom. Ujedno smo im u posebnom pismu dali potpunu sloboštinu za dvanaest godina računajući od svetoga Jurja spomenute godine. Ta je sloboština prošle godine na sv. Jurja (1557.) *utrnula. Zato su spomenuti Slaveni ponovo došli k nama te nam kazali, da oni, kako imadu samo malo sposobne zemlje za obrađivanje, ne mogu nama i našem gradu plaćati redovite daće i poreze kao drugi naši kmetovi, te su nas pokorno molili, da bi s njima uredili pismo, kojim bi ustanovili rad, koji su oni nama dužni raditi za sve vijeke. Mi smo uslišavši njihovu molbu i cijeneći njihovu marljivost, koju su ovdje pokazali u krčenju onog šumovitog i trnovita kraja te u građenju kuća, eda budu i nadalje mogli ostati na našim imanjima, dali tim Slavenima za sve vijeke važući ugovor. Naime oni su slobodni od svih daća, koje pripadaju nama i našemu gradu, slobodni su od svih taksa, redovitih i izvanrednih pristojbina i bilo kakvih plaćanja pod taj uvjet, da su dužni svaki čas, bez ikakvih poteškoća i izgovaranja, raditi za nas sva ručna djela; kad budu pozvani od naših ljudi, da doista dođu, kao što rade kmetovi u Slavoniji nazvani „podvorci"* (?) *svojim gospodarima. Ako su dva u jednom stanu, onda neka jedan dođe jedan dan, a drugi drugi dan. Ako su muževi zaposleni na našem gospodarstvu, žene smiju ostati kod kuće, da se staraju za svoje potrebe. Kada žene za nas rade, onda muževi smiju ostati kod kuće, ali ako nastane kakva očita i hitna potreba, da moraju ribnjaku ili našemu gorespomenutomu gradu ići na pomoć, ili radi koga drugog hitnog razloga, onda su dužni svi, muževi i žene, na našu zapovijed ići i izvršiti posao, koji im se naloži. Poslije sjetve i žetve mogu naš posao napustiti i starati se za svoj život. Tu olakšicu dajemo njima i svima onima, koji budu kada u budućnosti na isto mjesto oko crkve sv. Nikole primljeni, a budu imali volju da postanu naši naseljenici."*

Pri kraju ugovora naređuje Baćan svojim „upraviteljima, hajducima i drugim služiteljima'," da strogo paze, da ne bi od spomenutih Slavena tražili štogod, što nije određeno ovim ugovorom.

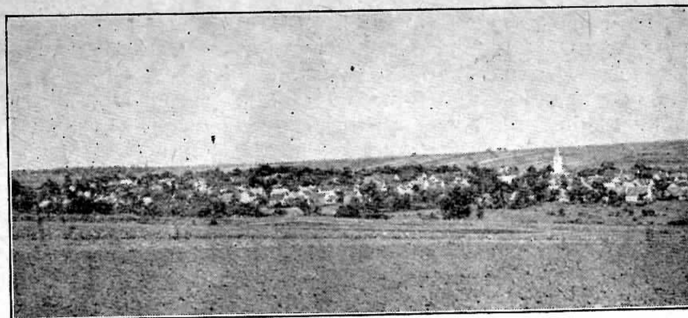
ZEMLJOPISNI SMJEŠTAJ I NASEOBINE

I.

Veći dio Hrvata, koji su se odselili za vrijeme borba s Turcima, nalazi se u današnjoj austrijskoj pokrajini Gradišću (Burgenlandu), manji dio uz austrijsku granicu u Ugarskoj, a neznatan se dio nalazi u današnjoj Čehoslovačkoj.

Austrijska pokrajina Gradišće proteže se od današnje granice Jugoslavije pa ide na istočnoj strani austrijske republike sve do Čehoslovačke, do grada Bratislave. Na granici Jugoslavije granice su Gradišća vrlo uske, pa postaju šire, da se kod madžarskog grada Šopronja potpuno suze, a oko niuziljskog jezera i sjevernije ponovo se proširuju. Površina Gradišća iznosi 3967 četvornih kilometara, pa je prema tomu Gradišće po prostoru manje nego jedna trećina naše Dalmacije. Svega skupa živi u Gradišću 300.000 duša, od toga je 80% Nijemaca, 15% Hrvata i 5% Madžara. Stanovništvo se većim dijelom bavi poljoprivredom. Većih mjesta u Gradišću nema. Glavni grad Železno, Eisenstadt, ne razlikuje se mnogo od ostalih ovećih gradišćanskih sela.

Ako pređemo granicu Jugoslavije kod sela Sv. Jurja u Prekomurju, doći ćemo u najjužniji dio Gradišća: tu odmah na početku Gradišća nalazi se na lijevoj strani selo V e l i k e (njemački Welten), u kome je nekoć bilo dosta Hrvata, ali sada tek tu i tamo koje starije čeljade znade hrvatski govoriti; selo je dakle ponijemčeno, i za kratko vrijeme ne će biti ni spomena, da je tu bilo oveće hrvatsko naselje. Jedino će prezimena na ić (ich, tzch) sjećati na hrvatsko podrijetlo mnogih stanovnika Velike. Odatle treba dobra tri sata hoda, da dođemo do prvih pravih hrvatskih naselja. Iza pruge, koja vodi od madžarskog gradića Kermenda (Körmend) preko južnoga Gradišća, nalazi se uz madžarsko-austrijsku granicu hrvatsko selo Ž a m a r (Reinersdorf) sa 550 stanovnika, Hrvata. To je selo dosta dobro sačuvano u narodnom pogledu: imade hrvatsku školu, ali na žalost nema hrvatskog župnika, već je tu filijala njemačke župe. U blizini Žamara, prema za-

ČEMBA

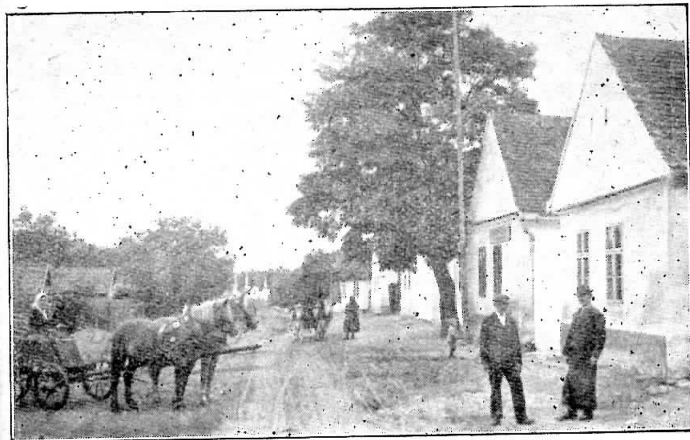
padu, nalazi se hrvatsko selo V e l i k i M e d v e š (Grossmürbisch) sa 650 stanovnika. Veliki Medveš je u narodnom pogledu svijestan. Zapadno od Velikog Medveša nalazi se nekadanje hrvatsko selo S v e t i M i k u l a, koje je gotovo ponijemčeno. Ponijemčeno je i Ž a b j e s e l o (Krottendorf), koje se nalazi sjeverno od Svetog Mikule, a isto tako ponijemčeno je nekadašnje hrvatsko mjesto Š t a j n g r o b (Steingraben), koje se nalazi sjeverozapadno od Sv. Mikule. Sjeverozapadno od Štajngroba nalazi se hrvatsko selo Š e š k u t (Sulz), koje se u narodnom pogledu još dobro drži, iako nema ni hrvatske škole ni hrvatske crkve. Trebalo bi svakako nastojati, da dobije barem hrvatsku školu, da i to selo ne zadesi sudbina Žabjeg sela, Svetog Mikule i Štajngroba. Sjeveroistočno od Šeškuta nalazi se čisto hrvatsko selo Z a č j e s e l o (Hasendorf). Značajno je za svijest i raspoloženje hrvatskih seljaka iz Začjeg sela, da madžarski komunisti za vrijeme komunističke revolucije i vladavine nijesu uspjeli osnovati odbor (sovjet) u Začjem selu, jer nijedan hrvatski seljak nije htio ući u odbor. Na sjeveroistoku od Začjeg sela prema madžarskoj granici stoji osamljeno selo L i p o v a c (Steinfurt), koje je već veoma odnarođeno. Nešto sjeverozapadnije od Začjeg sela nalazi se selo T o b a j, koje je nekoć jednim dijelom bilo hrvatsko. Zapadno od Začjeg sela nalazi se posljednje hrvatsko selo prema Štajerskoj P r a š ć e v o (Rehgraben) sa 400 stanovnika, od kojih je veći dio Hrvata, ali kako selo nema ni hrvatske škole ni hrvatske crkve, to i ono polako gubi narodnu svijest: hrvatski je jezik izguran iz javnog života, a govori se samo po kućama.

Pođimo sada na sjeverozapad od Prašćeva, pa pogledajmo još ono pet sela, što se nižu uz štajersku granicu kao mrtva straža hrvatstva. Najprije ćemo stići u selo J e z e r o (Eisenhüttel) sa 370 stanovnika. U selu izvire nadaleko poznata mineralna voda. Hrvatska je tu svijest oslabila; nezgodno je, što nemaju hrvatskog svećenika, nego njemačkoga, istina kod sv. mise pjevaju stare hrvatske nabožne pjesme, ali to nije dovoljno za očuvanje hrvatske svijesti. Malo dalje od Jezera nalazi se hrvatsko selo Ž a r n o v i c a ili Ž i r o v n i c a (Heugraben) sa 500 Hrvata. Ni Žarnovica nema ni škole ni crkve sa hrvatskim jezikom, pa i ovom selu prijeti opasnost odnarođivanja. I tu bi trebalo otvoriti barem hrvatsku školu, ako nije moguće radi mjesnih prilika podići župu sa Hrvatom svećenikom. U crkvi i Žarnovčani pjevaju hrvatski. Kako se gubi hrvatska svijest bez hrvatske crkve i škole, neka nam pokaže primjer ovećeg sela S a n t a l e k a (Stegersbach), koji je nekoć bio u većini hrvatski, a sada je tek jedna trećina (oko 800 ljudi) hrvatska. Najbolje se drži u narodnom pogledu posljednje i najsjevernije hrvatsko selo uz Štajersku S t i n j a k i (Stinatz), u kome ima 1300 stanovnika, golemom većinom Hrvata. U Stinjakima postoji i hrvatska škola, pa za njih nema opasnosti. A bila bi vječna šteta, kad bi ovo selo propalo: ono je pokazalo veliku otpornu snagu i začudo sačuvalo je sve do danas neke dijelove narodne nošnje. Stinjačkoj župi pripada područna župa H a k e n b e r g, u kojoj ima oko 200 Hrvata.

Pođemo li od Stinjaka prema jugoistoku, u daljini od kojih petnaest kilometara dolazimo u selo N o v u g o r u (Neuberg) sa 9000 Hrvata. Područnica Nove gore je hrvatsko selo P i n k o v a c, u kome ima 1000 Hrvata. I Nova gora i Pinkovac imadu hrvatsku školu, a župnik je u obadva sela Ignac Horvat, vrli hrvatski književnik i predsjednik Hrvatskog kulturnog društva za Gradišće. Pinkovci su nedavno sagradili divnu crkvu u starohrvatskom slogu i za nju su potrošili oko milijun dinara. Neka im je na čast! Na jugu od Nove gore nalazi se selo S v e t i M i h a j l o, u kome je prije bilo dosta Hrvata, ali sada tek tu i tamo po koji govori hrvatski.

Istočno od Svetog Mihajla nalazi se selo P u n i ć (Punitz): u njemu ima oko 50 Hrvata. Jednako je tako u selu T u d o r i c i (Tudersdorf), koja se nalazi jugozapadno od Punića. Odmah do Tudorice nalazi se nešto jugoistočnije H r v a t s k a Č e n č a (Kroatisch Tschantschendorf) sa

250 Hrvata, ali ni u Hrvatskoj Čenči nema ni škole ni crkve hrvatske, pa i Čenči prijeti velika opasnost. Ako iz Hrvatske Cenče pođemo prema jugozapadu, eto nas u poznatom Začjem selu, pa se radi toga okrenimo prema sjeveroistoku, prema Madžarskoj. Ako idemo pješke, za jedan sat hoda, doći ćemo do sela H r v a t s k o g H a š a š a (Kroatisch Ehrensdorf) sa 280 hrvatskih stanovnika. U crkvi se propovijeda i hrvatski, ali nema hrvatske škole, pa kako se Hašašani kao ugljenari mnogo miješaju sa stranim svijetom, postoji i za njih velika opasnost, da se ne izgube. Jugoistočno od Hrvatskog Hašaša nalazi se upravo na granici Madžarske i Austrije na madžarskoj strani oveća hrvatska naseobina P e t r o v o s e l o (Szentpeterfalu) sa oko 1600 hrvatskih stanovnika. U selu postoji hrvatski katolički svećenik, a u školi se predaje i hrvatski. Kad smo već prešli u Madžarsku, hajde da zapješačimo uz madžarsko-austrijsku granicu, ne ćemo li naići na još koje hrvatsko naselje. Treba junački opružiti noge, dok ne naiđemo na selo H r v a t s k u Š i c u (Horvatlövö). U Hrvatskoj Šici ima oko 450 Hrvata, župnik je Hrvat, a i u školi djeca uče hrvatski. Kad bi od Hrvatske Šice potegnuli pravac prema Štajerskoj, poznata Nova gora ostala bi nešto južnije od te crte. Pogledajmo sada neka mjesta istočno od Nove gore prema Madžarskoj. Nije nam druge: treba opet preći

MALI BORIŠTOF

granicu i povratiti se u Austriju, u Gradišće. Prvo (i posljednje) hrvatsko selo od Nove gore i Pinkovca na istok prema Madžarskoj jest K a t a l e n a (Skt. Kathrein) sa 140 Hrvata: ali začudo, taj mali broj Hrvata uspio je da očuva hrvatski jezik u crkvi, a i u školi se podučava hrvatski. Toj župi pripada filijala V a r d e š (Harmisch) sa 180 Hrvata. Vardeš nema hrvatske škole. Uz Katalenu nalazi se selo H o b d e l c i (Edlitz), u kome je nekoć bilo Hrvata. Sjeverno i sjeveroistočno od Nove gore nalaze se malne potpuno ponijemčena sela D u b r a v a (Neuhaus in der Wart) i H a r a s t o š (Grossbachselten).

Ded pređimo iz Harastoša opet u Madžarsku. Ako idemo ravno iz Harastoša prema Madžarskoj, presjeći ćemo madžarsku granicu baš na po puta između nama poznate Hrvatske Šice i D o l j n j e g a Č a t r a (Alzoczatar), u kome imade oko 250 Hrvata. Ostavimo Doljnji Čatar: za po sata dobra hoda dolazimo u novo hrvatsko selo, u G o r n j i Č a t a r (Felsöczatar). I u Donjem i u Gornjem Čatru čuje se hrvatska riječ i u crkvi i u školi. Isto tako se uz granicu malo podalje od Gornjeg Čatra nalaze se još dva hrvatska sela: V e l i k a N a r d a (Nagynarda) i M a l a N a r d a (Kisnarda). U Velikoj Nardi ima oko 600 Hrvata, a u Maloj Nardi oko 220. I ta dva sela čuju riječ Božju na hrvatskom jeziku, a u Velikoj Nardi predaje se i u školi hrvatski. Daleko od njih prema sjeveru stoji također na granici madžarsko-austrijskoj osamljeno hrvatsko selo B o ž o k (Boszok). To selo već dugo vremena nema ni hrvatske škole ni Hrvata župnika, pa tek stariji ljudi govore hrvatski. Duboko u Madžarskoj nalazi se, na jugoistoku od Kisega i hrvatsko selo T e m e r j e (Tömörd), i u njemu se začudo Hrvati još dobro drže, iako su potpuno odijeljeni od ostalih hrvatskih sela. To je selo bliže onoj skupini Hrvata povrh Kisega (puljanskim ili doljanskim Hrvatima), nego Hrvatima iz Donjega Gradišća.

Red nam je, da opet pređemo u Austriju, u naše Gradišće, jer nam prijeko ostade još nekoliko sela, koje nijesmo spomenuli, a pripadaju Hrvatima iz Donjega Gradišća. Zaputimo se dakle iz Male Narde u Gradišće. Nedaleko od nje, ali u Austriji, nalazi se Č e m b a (Schandorf) sa 650 stanovnika. Župnik je Hrvat, poznati gradišćanski književnik i javni radnik Petar Jandrišević, koji je tako zanimljivo opisao naše krajeve i ljude, s kojima se upoznao za vrijeme rata kao vojnički župnik. U školi je nastavni jezik hrvatski. Nešto zapadnije od Čembe nalazi se V i n-

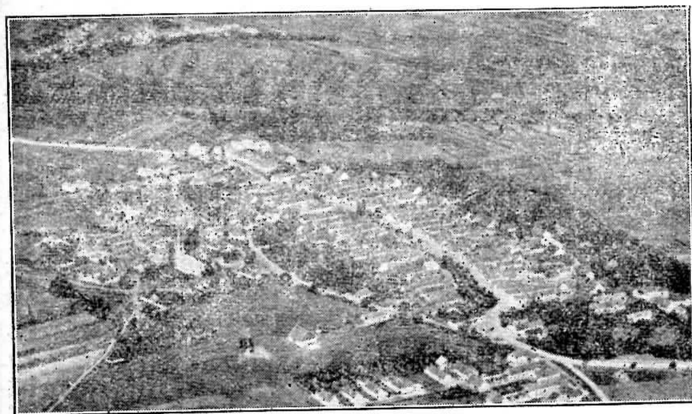
VELIKI BORIŠTOF

c e t (Dürnbach) sa 750 Hrvata. Narodna je svijest i u Čembi i u Vincetu budna; i Vincet, kao i Čemba, ima hrvatsku školu i Hrvata župnika. Sjeveroistočno od Vinceta je veliko hrvatsko selo Č a j t a (1000 stanovnika), a pripada župi rohunačkoj (Rohunac). R o h u n a c je nekoć bila hrvatska župa, i stanovnici su prema tomu govorili jednim dijelom hrvatski, a sada od 4000 stanovnika toga sela nitko ne govori hrvatski. Zapadno od Vinceta nalazi se hrvatsko selo M a l i š t r o f (Miedlingsdorf), ali nema ni škole ni crkve hrvatske. Sjeveroistočno od Malištrofa je hrvatsko selo S a b a r a sa hrvatskom crkvom i školom. Zapadno od Malištrofa nalazi se H r v a t s k i C i k l j i n (Spitzzicken). U Cikljinu je škola hrvatska, ali svećenik nije Hrvat. Kao i u drugim selima, gdje svećenik nije Hrvat, a u selu ima više Hrvata, tako i u Hrvatskom Cikljinu seljaci za vrijeme službe Božje pjevaju stare hrvatske pjesme. Na polovici puta između Hrvatskog Cikljina i Sabare nalazi se seoce P o l j a n c i (Podler), u kome ima tek 140 Hrvata, ali iako ih je tako malo, imadu Hrvata župnika. Sjeveroistočno od Poljanaca nalazi se čisto hrvatsko selo B a n d o l (Weiden) sa hrvatskom crkvom i školom, a u istom smjeru prema sjeveru nalazi se S t a r i H o d a s (Althodis) sa 300 Hrvata. Zapadno od Starog Hodasa nalaze se dva hrvatska sela: R u p i š ć e (Rumpersdorf) sa 220 stanovnika i P o d g o r j e (Podgoria) sa 350 stanovnika. Još zapadnije nalaze

se Š i r o k a n i (Rauhriegel), M a r o f (Mönchmeierhof), P a r a p a t i ć B r i g, B o š n j a k b r i g i K l j u č a r e v a c (Allersdorf). Stari Hodas, Rupišće, Podgorje, Širokani, Marof, Parapatić brig i Bošnjak brig imadu hrvatske svećenike, a veći dio tih sela ima i hrvatsku školu. Kako su ta sela pored toga okupljena i bez većeg broja njemačkog pučanstva, to su oni najjači predio južnog Gradišća, i za ta sela nema nikakve veće opasnosti, barem zasada. Zanimljivo je napomenuti, da je stanovništvo tih sela jednim dijelom vlaško. Oni su pod vlaškim imenom došli u taj kraj, a stari, hrvatski Vlasi potječu najvećim dijelom od prastarog balkanskog naroda Tračana, koji su, nakon rimskog osvojenja, poprimili polako latinski jezik. Kad su došli Slaveni na Balkanski poluotok, ti su porimljeni Tračani (i Iliri) pobjegli u gore, a naš ih je narod prozvao Vlasima. Malo pomalo oni su se stopili s Hrvatima i poprimili hrvatski jezik.

II.

Najsvjesnija je druga skupina gradišćanskih Hrvata, koja se nalazi između donjega Gradišća i Poljanaca. Središte se ovih Hrvata nalazi između madžarske granice i željezničke pruge, koja kod Kiseka (njemački Güns, madžarski Köszeg) prelazi u Gradišće, ide prema sjeverozapadu, pa se kod Sv. Martina (u Gradišću) okrene prema sjeveroistoku, da preko Deutsch Kreuza pređe kod Wolfsa opet u Madžarsku i preko nje vodi do bliskog Šopronja. Ovih Hrvata — zovu ih Dolinski za razliku od Poljanaca, a neki ih zovu Prakancima i Puljancima — ima u osamnaest sela oko 18.000 duša. Na madžarskoj strani ovoj skupini pripadaju četiri sela: osamljena U n d a (Und), koja je dugo vremena bila filijala madžarske župe Harpač. U Undi ima oko 900 stanovnika, u velikoj većini svijesnih Hrvata, koji su poznati kao odlični voćari i vrtlari po cijeloj Madžarskoj. Od Unde prema Kiseku nalazi se hrvatsko selo P r i s i k a (Peresznye) sa 840 stanovnika. U mjestu se nalazi dvorac grofa Bertholda. U Prisiki je bio župnik gradišćanski književnik Ficko, pisac bogoljubnih knjižica. Na cesti između Prisike i Kiseka nalazi se hrvatsko selo Ž i d a n (Horvathzsidany) sa vrlo marljivim i svijesnim hrvatskim stanovništvom (1230 stanovnika). Židanu pripada podružna župa P l a j g o r (Olmod) sa 350 žitelja. Središte te skupine Hrvata u Gradišću nalazi se u Velikom Borištofu. V e l i k i B o r i š t o f (Grosswarasdorf) ima 1770 samih Hrvata, prosvjetni dom i parni mlin. To selo nije nikada bilo u kmetskom odnosu prema zemaljskim gospodarima, nego je bilo potpuno slobodno. Stanovništvo se bavilo trgovanjem i prevoženjem, ali im je u novije vrijeme željeznica gospodarski mnogo naškodila, pa se stanovništvo mora u velike seliti. U blizini Velikog Borištofa nalazi se više dobro naseljenih hrvatskih sela: M a l i B o r i š t o f sa 1400 duša, F i l e ž (Nikitsch) sa 2400 duša, tvornicom špirita, samostanskom školom, zabavištem časnih sestara (jedino zabavište te vrsti kod Gradišćanskih Hrvata); u mjestu je dvorac i park grofa Ziči-Meskoa. Odmah do Fileža nalazi se M e n o v o (Kroatisch-Minihof) sa po prilici 1200 stanovnika. Hrvatski stanovnici iz Fileža i Menova nijesu htjeli g. 1919. priznati diktaturu madžarskih komunista (Bela Kun), nego su se junački oduprli komunistima. Komunisti su za uzvrat strijeljali župnika Antona Semelikara. Južno od tih sela nalaze se sela Š u š e v o (Nebersdorf) sa 800 stanovnika; G e r i š t o f (Kroatisch-Geresdorf) sa 1000 stanovnika; malo seoce L o n g i t o l j (Langental) sa 370 stanovnika; D o l n j a P u l j a (Unterpullendorf) sa 1000 sanovnika; P r v a n e (Kleinmutscher) sa 480 stanovnika; M u č i n d r o f (Grossmutschen) sa 530 stanovnika i napokon F r a k a n a v a (Frankenau) sa 850 duša. Seljaci su u Frakanavi imućni i vrlo svijesni

PAJNGERT, POGLED IZ VISINE

Hrvati i katolici. Zanimljivo je spomenuti, da iz ovog sela ima desetak hrvatskih svećenika!

Ta su sela na okupu, jedno uz drugo, i Hrvati su ovdje najotporniji. Nažalost nije tako sa tri sela, koja se nalaze nešto zapadnije od te skupine. To su sela B a j n g r o b (Weingraben) sa 600 duša, K a l i š t r o f (Kaisersdorf) i L a k i n d r o f (Lackendorf). Ta se sela nalaze među Nijemcima, odijeljena su od ostalih Hrvata, pa se naglo odnarođuju, osobito Lakindrof, u kome mlađi naraštaj već ne govori hrvatski. Stanovnici tih sela nijesu, čini se, starinom bili Hrvati, nego Slovenci, ali su vremenom primili hrvatsko ime, a sada napuštaju i slovenski jezik, kojim su prije govorili, i hrvatsko ime, koje su kasnije poprimili.

III.

Gradišćanski Hrvati, koji stanuju zapadno od niuzaljskog jezera i sjevernije od pruge Šopronj-Bečko Novo Mjesto nazivlju se Poljancima za razliku od Hrvata iz Sjevernoga Gradišća. Hajde, da ih malko izbliže promotrimo. Počnimo sa Ugarskom, i to sa gradom Šopronjom. U samom Š o p r o n j u bilo je nekoć dosta Hrvata, a sada ih ima oko 800, koji se priznaju Hrvatima, i koje je madžarska statistika morala unijeti kao Hrvate. Odmah na vratima Šopronja na istoku nalazi se veliko hrvatsko selo K o l j n o v (Kophaza). Koljnovci su poznati kao odlični ratari i vrtlari. Na najjužnijem dijelu niuzaljskog jezera nalazi se istočno od Šopronja V e d e š i n (madžarski: Hidegseg), a odmah do njega jedno drugo hrvatsko selo, U m o k (madžarski: Homok). Zanimljivo je spomenuti, da seljaci u ta dva sela govore kajkavski. Kako su međutim opkoljeni sa svih strana od madžarskog svijeta, prijeti opasnost, da se Vedešin i Umok potpuno odnarode, a Madžari ih već sada broje među posve madžarska sela, iako seljaci između sebe govore samo hrvatski i osjećaju se Hrvatima.

Kad smo tako pogledali ta tri sela u Madžarskoj, pređimo kraj Šopronja u Gradišće. Hrvatska sela ovih Poljanaca okupila su se uglavnom uz prugu, koja vodi iz Šopronja prema Ebenfurtu na donjoaustrijskoj i gradišćanskoj granici i na odvojku pruge od Vulkaproderštofa prema Pandrofu. Vozeći se od Šopronja u Gradišće nailazimo na prvo hrvatsko selo s lijeve strane pruge, to je P a j n g e r t (Baumgarten) sa 1100 stanovnika, a odmah je do njega isto tako na lijevoj strani pruge lijepo uređeno selo R a s p o r a k (Drassburg) sa 1285 stanovnika. Nešto podalje

PANDROF: GLAVNA ULICA S CRKVOM

jednako na lijevoj strani pruge nalazi se omanje selo O t a v a (Antau) sa po prilici 900 duša, od kojih je polovica Hrvata. S desne se strane nešto podalje od pruge prema Rasporku tik uz madžarsku granicu nalazi selo K l i m p u h (Klingenbach) sa 1420 stanovnika; s desne se strane pruge na sredini između Rasporka i Otave nalazi selo C o g e r š t o f (Zagersdorf) sa 1250 stanovnika. Prema Otavi nalazi se oveće selo C i n d r o f (Siegendorf) sa 2850 stanovnika. Kako je Cindrof nešto odalje od pruge, spojen je posebnim kolosjekom sa prugom Šopronj-Ebenfurth. U Cindrofu postoji velika tvornica šećera. Odmah na domak Otavi nalazi se selo V u l k a p r o d e r š t o f (Wulkaprodersdorf) sa 1800 stanovnika, koji se pored poljodjelstva bave raznim obrtima i trgovinom. Na desno od pruge Vulkaproderštof Pandrof samo su dva hrvatska sela: T r a j š t o f (Trauersdorf) sa 1340 duša i U z l o p (Oslip) sa 1330. Uzlop je poznat po svome vrlo dobrom i čuvenom vinu. Od Uzlopa do Pandrofa (oko tridesetak kilometara) nema hrvatskih sela. Na lijevoj strani pruge Vulkaproderštof-Ebenfurth nalazi se selo C e l i n d r o f (Zillingtal) sa 1100 stanovnika,

a iza njega Š t i k a p r o n (Stinkenbrunn) sa 1800 stanovnika. Prema Štikapronu se na desnoj strani pruge nalazi oveliko hrvatsko selo V o r i š t a n (Hornstein) sa 3000 duša, tvornicom pantljika itd. Posve osamljeno stoji južno od Celindrofa posljednje hrvatsko selo pred Bečkim Novim Mjestom na desno pruge Vulkaproderštof-Bečko Novo Mjesto, to je C i k l e š (Sigless), ali u i njemu su tek oko polovice stanovnika Hrvati. Od Cikleša pa sve do Hackerberga u Južnom Gradišću nema nijednog hrvatskog sela u blizini donjoaustrijske, štajerske i gradišćanske granice.

IV.

Napokon dolazimo do četvrte skupine hrvatskih sela. To su sela, koja su se uglavnom okupila na ravnici oko niuzaljskog jezera ili sjevernije prema Dunavu. Taj se kraj zove Haci. U Gradišću nalaze se oveća hrvatska sela P a n d r o f, najveće hrvatsko selo u Gradišću sa preko 3000 duša, zatim L a j t i c a, R a u š e r, N o v o s e l o, B e l o s e l o i G e c a tik uz Dunav nasuprot slovačkom glavnom gradu Bratislavi. Sat hoda od Gece prema jugoistoku nalazi se u Madžarskoj selo H r v a t s k i J a n d r o f (Kroatisches Jahrndorf, Horvatjarfalu). U Jandrofu je bio župnik Jandre Zončić, koji je čitavo svoje prilično imanje ostavio za školovanje hrvatskih svećenika i učitelja. U blizini Jandrofa nalazi se selo R o s v a r (Oroszvar) sa 1600 stanovnika. U tom selu hrvatski seljaci mnogo njemčare. Prema jugu nalaze se sela B e z u n j a (madžarski: Bezenye), a osamljeno prema jugoistoku nalazi se H r v a t s k a K e m l j a (Horvatkimle), u kojoj je župnikovao narodni prosvjetitelj i pjesnik Mate Miloradić-Meršić.

Uz ta sela bilo je još u XVIII. stoljeću oko žezdeset hrvatskih sela u Donjoj Austriji i Markeškom polju (Marcheg) istočno od Beča, ali su se gotovo sasvim ponijemčila. Kad su ta sela otcijepljena od đurske biskupije, nijesu više dobivala župnike Hrvate, i tako su ti Hrvati ubrzo zaboravili hrvatsku riječ. Još se samo u tri sela Donje Austrije čuje hrvatski: u Au (C u n d r a v a), Hofu (C i m o f) i Mannersdorfu (M a l i š t r o f).

V.

Opširno se bavio naseljenjem Hrvata u današnjoj Austriji i Madžarskoj Adolf Mohl, kanonik u Đuru. Po njegovu mišljenju naselili su Hrvati: u županiji Vas (Železno) 54 sela, u županiji šopronskoj 51 selo, u mošonskoj

županiji 4 sela, u zaladskoj županiji 2 sela, u đurskoj županiji 1 selo, u Donjoj Austriji 54 sela. To bi bilo ukupno 180 sela. Tih 180 sela nalazilo se u đurskoj i sombateljskoj biskupiji. Izvan tih dviju biskupija Hrvati su po Mohlovu mišljenju naselili još oko 20 sela, pa su naselili svega oko 200 sela. Obzirom na broj doseljenika Mohl drži, da je u svako selo poprečno došlo oko 500 stanovnika, te zaključuje, da se oko 100.000 Hrvata naselilo u Ugarsku i Donju Austriju. Taj je broj svakako pretjeran. Ne će biti premalen broj, ako uzmemo, da se u svako selo naselilo poprečno oko 300 Hrvata. Tako bi došli do broja 60.000, što se slaže i s istraživanjima ravnatelja zagrebačke gimnazije g. Pavičića.

Po službenoj statistici bilo je 1923. godine u Gradišću svega skupa Hrvata: u niuziljskom kotaru (Haci) 5.168, u železanskom i materštofskom kotaru (Poljanci) 15.611, u puljanskom kotaru 11,448, u bortanskom kotaru i novogradačkom 9.784, svega 42.011 Hrvata.

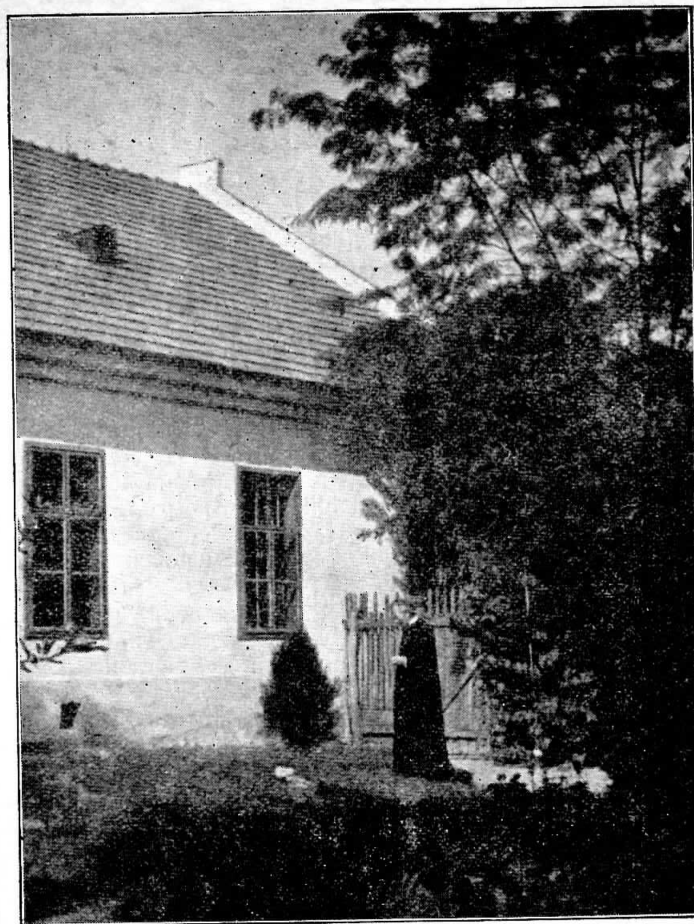
ŽENSKI PJEVAČKI ZBOR IZ PANDROFA S UČITELJEM I. VUKOVIĆEM

Ako pogledamo, kako su se kroz ovo posljednjih deset godina množili Hrvati u četiri različita sela u Gradišću (Nova Gora, Mali Borištof, Pajngert i Pandrof), doći ćemo do srednjeg broja 12.7, t. j. Hrvati su se svake godine na 1000 duša povećavali za 12.7 novih stanovnika. Prema tomu, Hrvati su se u Gradišću posljednjih 10 god. umnožili za 5334 duša.

Konačni broj Hrvata u Gradišću i u krajevima, koji su s njim povezani: Gradišće 47.345, u Madžarskoj na granici Gradišća 15.000, Gradišćana u Beču 10.000, u Čehoslovačkoj (Slovačka i Moravska) 4.000, iseljenika u Americi 10.00. Svega 86.300.

Ponijemčila su se na području današnjeg Gradišća 24 hrvatska sela (Lackendorf, Edelstadt, Kloster-Marienberg, Rohrbach, Kleinhöflein, Grosshöflein, Lajtaprodersdorf, Oggau, Schützen an Gebirge, Skt. Martin, Müllendorf, Rechnitz, Neumarkt an der Wart, Grossbachselten, Edlitz, Steinfurt, Steingraben, St. Michael, Krottendorf, St. Nikolaus, Tobaj, Punitz, Welten). U Donjoj Austriji ponijemčila su se sva hrvatska sela (još samo u tri govore hrvatski) — svega 54 sela, tako da se ponijemčilo oko 80 sela. Pomadžarilo se 17 sela. Ukratko možemo reći, da se ponijemčilo i pomadžarilo oko 100 hrvatskih sela, a toliko ih se po prilici očuvalo.

Hrvati su naselili ili sela, koja su bila prije naseljena, ali su radi turskih pustošenja nastradala (takva su sela naselili u Srednjem i Sjevernom Gradišću), ili su sami osnovali, ponajviše u šumama, nova naselja. Takva su većinom sva hrvatska naselja u Južnom Gradišću. Tu su od zemaljskih gospodara dobili šume, koje su prokrčili i uredili za obitavališta. Naseljenici su nazvali svoja nova obitavališta po njihovim starim nazivima u nešto promijenjenom obliku (Pandrof, od Parndorf, Pajngert od Baumgarten i sl.). Nekima su dali hrvatska imena ponajčešće po imenima sela i mjesta u staroj domovini: tako su prozvali Nikić (kod Slunja Nikšić), Podgorje (u staroj domovini na više mjesta, imenice u Primorju i kod Slunja; značajno je, da ovo selo i Nijemci zovu Podgorje. To je jedino mjesto, za koje su Nijemci prihvatili hrvatski naziv) Petrovo selo (u starom kraju kod Drniša, Ogulina i Otočca), Stinjaki, Stinjac (kod Otočca: Stinica), Novo selo (kod Gospića i drugdje), Čatar (slično kod Ogulina i Slunja), Velika (u Pisarovini), Cindrov (kod Varaždina Cinderi), Marof (u blizini Zagreba), Raušeri (kod Kostajnice Rausovac), Narda (kod Križevaca Narta) itd.

HRVATSKA KEMLA

Župski dvor. Ispred kuće župnik - pjesnik Mate Miloradić. Slika je snimljena god. 1907., a ispod fotografije napisao je Miloradić šest stihova:

„Oj Mate, va kutti
Neka te ne muti
Svit jalni i kruti.

Na sam va kuti
Nikomu na puti
Božanska poćuti.“

GOSPODARSKO STANJE

I.

Kad su se doselili Hrvati u današnje Gradišće, bili su svi, osim malih vrlo neznatnih iznimaka, ratari (težaci), a to su ostali i do današnjega dana. I danas hrvatska sela imadu posve seljački značaj, ali danas nema sela, koje ne bi imalo i oveći broj radnika, zanatlija, trgovaca, pa je zanimljivo, da su kuće seljaka-ratara u sredini sela, a kuće radnika u pokrajnim ulicama.

Hrvatski iseljenici nijesu imali, kad su naselili Gradišće, isti položaj prema zemaljskim gospodarima. Jedni su dobili od gospodara više zemljišta, pa su prema tomu imali i veće dužnosti, a drugi su dobili manje posjeda, te se njihov odnos prema gospodarima razlikovao od odnosa seljaka, koji su dobili prostranija imanja. Uglavnom su se seljaci dijelili na tri vrste: paori, željari i hižičari.

Paori (od njemačke riječi Bauer) su dobili od zemaljskoga gospodara oko 4000 četvornih metara (nešto preko pola jutra) zemljišta u selu, na komu su sagradili kuću i ostale gospodarske zgrade. Osim toga dobivali su zemljišta izvan sela, ali nijesu svi paori dobivali jednaku količinu zemljišta. U velikoj ugarskoj ravnici dobivali su po 36 jutara, u županiji Arva 24 jutra, u Geci 44 jutra, a u Južnom Gradišću, u Pinkovcu, 16 jutara zemlje. Osim toga dobivali su sjenokoše za jedna kola sijena. Šume redovno nijesu dobivali, ali ih je bilo, koji su dobili u zajednici šumu od zemaljskih gospodara. Oni, koji nijesu dobili šume, smjeli su u gospodarevoj šumi kupiti šušanj i suha drva, žeti travu i pasti svoje svinje. Prije oslobođenja kmetova godine 1848. ti kmetovi-paori nijesu smjeli zemljište dijeliti ni otuđiti.

Dužnosti kmetova-paora su bile prema zemaljskom gospodaru raznolike: oni su prije svega morali plaćati zemaljskom gospodaru godišnje po jedan dukat po dimnjaku, dalje morali su davati jednu devetinu od svih prihoda (žita, vina, stoke, pa čak i od jaja!) i napokon, što je bilo najteže, morali su raditi gospodaru na njegovu zemljištu 52 dana

s volovima ili 104 dana ljudskih nadnica. Kad uzmemo u obzir, da su te nadnice morali odraditi baš u vrijeme poljskih poslova, možemo lako razumjeti, kako je taj radni danak bio vrlo težak.

Željari (latinski su ih zvali inquilini; hrvatski oblik željar dolazi od njemačke riječi Söllner) su dobivali od zemaljskog gospodara manje zemljišta nego paori; dobivali su kuću i nekoliko parcela oranice, a smjeli su se u nekoj mjeri služiti i gospodarevom šumom. Za uzvrat morali su raditi na gospodarevu zemljištu 18 dana godišnje i plaćati danak u novcu („željarski pinezi"); ta je svota bila različita, a obično je iznosila oko po dukata. Prigodom otkupa g. 1848. ti su željari otkupili od gospodara i šume, pa ih danas zajednički posjeduju, ili su ih već podijelili.

Napokon hižičari (njemački Häusler ili Kleinhäusler) dobivali su samo jednu kućicu od gospodara i za to su morali, kako gdje, po nekoliko dana godišnje raditi na gospodarevu zemljištu, a inače su bili mnogo neodvisniji od gospodara nego paori i željari. Živjeli su kao nadničari, a tako u većini i danas živu, iako ih ima, koji posjeduju svoje malo dobarce.

I danas se seljaci u većem dijelu općina dijele na paore, željare i hižičare, ili jednostavno na paore (oni, koji imadu svoje posjede) i na nepaore (koji nemaju ili imadu vrlo malo svoga vlasništva, pa živu kao radnici). U nekim selima ostala su sve do sada zajednička prava paora i željara (šuma, pašnjaci), dok su u drugim selima naprotiv ta zajednička imanja već podijeljena.

Te gospodarske razlike imale su društvene posljedice a imaju ih i danas. I danas se paori drže posebnom cjelinom: oni se redovno ne druže s ostalim seljacima, imadu obično svoju posebnu krčmu, u koju drugi ne zalaze, ili zalaze vrlo rijetko; paorski momci uzimaju najviše paorske djevojke. Ta je dioba na paore i ostale seljake išla tako daleko, da su se čak i u crkvi dijelili: paorski muškarci i žene imali su svoje klupe sprijeda, a ostali su stajali otraga. Danas, razumije se, ta dioba iščezava, ali ima slučajeva, da se i sada smještaju u crkvi posebno.

I prije rata i poslije rata tu su socijalnu podjelu naših seljaka iskorišćavale političke stranke, koje su, katkada bez potrebnog opreza, još više produbljivale jaz između jednih i drugih. Redovno su paori i ostali seljaci u različitim strankama. Ako su paori kršćanski socijali, onda su ostali seljaci socijalni demokrati.

II.

Nije u svim gradišćanskim selima jednak odnos i srazmjer između paora i ostalih seljaka (radnika). U tome pogledu možemo razlikovati, kao i u zemljopisnom smještaju, četiri hrvatske skupine u Gradišću. Prva skupina je najsjeverniji kraj od Gece do Pandrofa. Taj kraj zovu Haci (prema njemačkoj riječi Heide, pašnjak). Tu u blizini niuzaljskog jezera ima mnogo pašnjaka. Šuma u tim krajevima ima vrlo malo. Hrvatski seljaci na Hacima, a osobito u Pandrofu i u Novom selu, više su trgovci, nego seljaci-ratari. Trguju stokom, peradi, jajima i voze u gradove, najviše u Beč, sijeno, slamu itd. Na Hacima ima šest hrvatskih sela. Razmjer je između paora i radnika-hižičara 50% prema 50%. Paorski posjed iznosi od 20 do 40 jutara zemlje, ali ima seljaka, iako vrlo malo, koji imadu i preko 40 jutara zemlje. Zemlja nije osobito plodna, pa rodi na jednom jutru oko 5 do 8 metričkih centi pšenice. Nekada su najviše trgovali s Bratislavom (Požunom), ali nakon što je Bratislava pripala Čehoslovačkoj republici, oni se okreću prema Beču. Njima je današnja gospodarska nevolja (kriza) najviše štetovala, promjena granice je uvelike smanjila njihovu trgovačku djelatnost, pa sve to više siromaše, a nekoć su bili vrlo imućni. Uz ratarstvo i trgovinu bave se mnogo i stočarstvom, pogotovu poslije rata, jer im stočarstvo nosi više koristi od poljodjelstva. Hižičari u ovom kraju bave se najviše zemljoradnjom i trgovinom, tek je mali dio hižičara pošao među tvorničke radnike. Od velike je gospodarske vrijednosti ovog čitavoga kraja tvornica špirita u Novom selu, koju je osnovao odlični gospodar dekan Demeter Roženić.

U gospodarskom pogledu najbolje stoji druga skupina, takozvani Poljanci, stanovnici hrvatskih sela na Železanskom polju (okolica Železnog, Eisenstadta). To je kraj na crti od Vorištana i Uzlopa do Pajngerta. Tu ima 13 hrvatskih sela. Seljaka paora ima u ovom kraju od 30 do 40%, a ostali su hižičari-radnici. Paor ima od 10 do 20 katastralnih jutara oranice, a zemlja rodi od 8 do 11 metričkih centi po jutru. Najveća je gospodarska prednost ovoga kraja, što je blizu Beča i Bečkog Novog Mjesta. Prometna su sredstva između ovoga kraja i spomenutih središta izvrsna. Tu ima mnogo dobrih cesta, autobusnih i željezničkih veza. Radi toga Hrvati Poljanci mogu po najboljoj cijeni prodati svoje proizvode, i to bez posrednika. Oni doista najviše sami trguju svojim poljoprivrednim proizvodima i stokom.

Treba nadodati, da je ovaj kraj već davno elektrificiran te ima lijep broj seljaka, koji kod kuće rade sa strojevima na električni pogon.

Hižičari su na Poljancima većim dijelom tvornički radnici, jer u susjednim središtima ima mnogo tvornica, ali je danas veći dio tih tvornica zatvoren, pa se ovdje nalazi i najveći broj hrvatskih nezaposlenih radnika. Manji dio hižičara na Poljancima bavi se trgovanjem. U ovom kraju ima dosta velik broj bogatih Hrvata: seljaka, mesara, krčmara, mlinara i zanatlija, ali tvornice nijesu u hrvatskim rukama.

Treća je skupina Hrvata u Puljanskom kotaru. Hrvati su u tom kraju najsvjesniji, zato ih Hrvati iz Južnoga Gradišća nazivlju Hrvatinima. I u ovom kraju, kao i na Poljancima, ima 13 hrvatskih sela, koja su izrazito seljačka, jer u pojedinim selima ima 60 do 70% paora, a tek je oko 30% hižičara radnika. Ali i ti hižičari imaju gotovo svi pored svoje kuće i zemlju, pa su neki hižičari bogatiji od paora.

Ovaj je kraj više stočarski, nego ratarski. Seljaci imadu oko 10 do 20 jutara zemlje, a tek ih malen broj ima preko 20 jutara. Zemlja je dosta plodna. Na jednom jutru rodi oko 8 metričkih centi žita. Prometna su sredstva nedovoljna: nema dovoljno ni cesta ni željeznica, a udaljenost je od većih središta prilično velika — do Bečkog Novog Mjesta i Beča treba 3 do 4 sata željeznicom ili autobusom. Na veliku je štetu za ovaj kraj, što nije Šopronj, s kojim su ta sela bila usko povezana, pripojen Gradišću.

Hižičari su u puljanskom kotaru najvećim dijelom ratari, ali ima i među njima i među paorima trgovaca stokom, svinjama, kokošima, jajima, povrćem i voćem. Na glasu su Frakanavci kao odlični trgovci konjima.

Četvrta je skupina Južno Gradišće. Ovdje ima 32 hrvatska sela, ali samo s 10000 stanovnika Hrvata, jer su sela razbacana i raštrkana i vrlo malena, osim nekoliko ovećih mjesta. Sela su Hrvata na Hacima, Poljanaca i Hrvata u puljanskom kotaru na ravnicama (osim neznatnih iznimaka), a južno Gradišće je bregovito, iako ti bregovi nijesu visoki (obična je visina nad morem 300 do 415 metara, a samo kod Kiseka ima 863 metara visine). Inače po vanjskom licu ovaj kraj mnogo naliči na Hrvatsko Zagorje.

Gospodarsko stanje ovih krajeva nije podjednako. Tri sela: Vincet, Čajta i Čemba približuju se u gospodarskom pogledu hrvatskim selima u puljanskom kotaru. To su sela bogatih seljaka, koji su prije krize izvrsno stajali, jer je tu u dolini rijeke Pinke zemlja vrlo plodna.

Stinjaci su i Vlasi, kako se nazivlju stanovnici Bandola i filijalke bandolske i ketheljske župe, uglavnom trgovci. Oni su nekoć u staroj austro-ugarskoj monarhiji trgovali po čitavoj državi, a osobito su mnogo išli na sajmove u Hrvatsku i Slavoniju. Sada trguju na mnogo manjem zemljištu (teritoriju). Mnogi su radi toga napustili trgovanje, a samo pojedinci prelaze u Madžarsku i Jugoslaviju. Ostali su osiromašili, te se bave kod kuće stočarstvom i ratarstvom, a mnogi su otišli u radnike.

Ostala su hrvatska sela u Južnom Gradišću seljačko-radnička. Seljaci imadu razmjerno malo ravne zemlje, od 7 do 20 jutara, a uz to je zemlja većim dijelom loša, pa rodi 6 do 7 metričkih centi na jednom jutru. Ali se seljaci to sustavnije bave stočarstvom, jer na bregovima ima dosta dobrih pašnjaka. Veći dio omladine, muške i ženske, ide preko ljeta „na Esterajsko", kako oni kažu, naime u bogatije krajeve Donje Austrije, gdje se zaposle kao težaci. Većih razlika između paora i hižičara nema: svi uglavnom živu oskudno.

III.

Uz ratarstvo, stočarstvo i trgovanje bave se hrvatski seljaci u Gradišću i vinogradarstvom. Izvrsno vino rodi u Uzlopu, Trajštofu i Malom Borištofu, ali ima dobrih vinograda i vinogradara i u drugim općinama. Voćarstvo je u više sela vrlo napredno, osobito u Južnom i Sjevernom Gradišću, pa voćari zasluže lijepih novaca na jabukama, kruškama, šljivama, orasima, breskvama, trešnjama i višnjama. Gotovo u svim selima bave se pčelarstvom.

Da je poljoprivreda tako razvijena, osobito u Sjevernom Gradišću, treba zahvaliti marljivosti i naprednosti hrvatskih seljaka. Oni su i od svojih susjeda Nijemaca priznati kao odlični poljoprivrednici, koji se služe sa svim sredstvima, što im mogu poboljšati proizvodnju. Pouku u gospodarstvu i sredstva, da se dotjeruju u obrađivanju zemljišta, pruža seljacima seljačka komora, koja s jedne strane podučava seljake preko gospodarskih listova i tečajeva u naprednom obrađivanju zemljišta, a s druge strane stara se, da preko zemaljskih i državnih zakona zaštiti seljačke interese te osim toga nabavlja za svoje članove i za ostale seljake izabrano i plemenito sjeme za sjetvu, pribavlja dobre gospodarske strojeve, potpomaže pravljenje umjetnih sjenokoša itd. Treba istaći, da seljačka komora za Gradišće radi vrlo dobro, a među 32 komorska savjetnika ima lijep broj hrvatskih naprednih gospodara.

Seljačka komora potpomaže i osniva gospodarska društva i zadruge, ali i sami naši seljaci osnivaju na svoju ruku zadruge. Suvišno je isticati, od kolike su koristi ta društva i zadruge za seljačku privredu.

Po službenom popisu od 1928. godine ima u hrvatskim selima: potrošačkih zadruga gotovo u svakom većem selu, štedionica 14, mljekarskih zadruga 22, vinogradarskih društava 6, voćarskih 5, vršilačkih udruga 16, pčelarskih društava 1. Svega je skupa bilo godine 1928. gospodarskih društava i zadruga u hrvatskim selima u Gradišću 66, ne računajući potrošačke zadruge, ali taj se broj do g. 1933. znatno povećao, tako da sada ima najmanje 80 društava i zadruga hrvatskih, a sa potrošačkim zadrugama taj broj iznosi preko 100.

Važnu ulogu igraju u gospodarskom životu hrvatskih seljaka sajmovi. U hrvatskim selima u Gradišću ima devet godišnjih sajmova, ali hrvatski seljaci idu i na sajmove i u njemačka (i madžarska) mjesta. Na sajmovima se najviše trguje s blagom (marvom). Stočarstvo je općenito na visokom stepenu. Seljaci timare svoje blago brižljivo, a u slučaju kakvih pošasti ili uopće bolesti među marvom pozivlju veterinare. U hrvatskim selima postoje dva veterinara, a u drugim se selima služe s veterinarima iz njemačkih sela.

Kao što su seljačke komore brinu za seljake, tako se radničke ustanove brinu za radnike, i to za radnike u tvornicama i za težake (zemljoradnike). Svi radnici moraju biti u radničkim bolesničkim blagajnama, od kojih dobivaju u slučaju bolesti, nesposobnosti ili starosti stalni mjesečni prihod.

IV.

Obrt nije jaka strana gradišćanskih Hrvata: oni su mnogo bolji trgovci, nego obrtnici. Najradije su mesari, krčmari i mlinari: te obrte tjeraju s mnogo razumijevanja, pa ima mnogo bogatih hrvatskih krčmara, mlinara i mesara nesamo u Gradišću, nego i u Austriji, Štajerskoj i Madžarskoj. Ali iako nijesu dobri obrtnici, ipak u svakom hrvatskom selu ima hrvatskih sitničara i obrtnika za sve domaće potrebe. U novije vrijeme Hrvati i u obrtu sve više uspijevaju. Da navedemo jedan primjer, kako se Hrvati počinju ozbiljno zanimati obrtom: u Velikom Borištofu, u Srednjem Gradišću, na 1770 stanovnika ima 1 pekar, 2 mesara, 1 brijač, 4 krčmara, 4 sitničara, 2 lončara, 1 šeširdžija, 1 sli-

kar, 2 izučena zidara sa svjedodžbom, 1 dimnjačar, 1 sedlar, 2 bravara, 3 kovača, 5 postolara, 3 stolara, 1 kolar i 1 tesar. Svega skupa ima 35 obrtnika, a od toga su samo 4 Nijemca i jedan Židov. Židova je inače vrlo malo u hrvatskim selima. U nekim općinama uopće nema Židova, u nekima je samo po jedan Židov, a vrlo je malen broj općina, u kojima ima više od 1 Židova.

Kućni ili domaći obrt je radi razvijenoga gospodarskog života i radi nestajanja hrvatske narodne nošnje gotovo posve zamro. Na početku 20. stoljeća su u svim hrvatskim selima žene prele. Danas je vrlo malen broj prelja u Srednjem i Sjevernom Gradišću, ali u Južnom Gradišču ima mnogo žena, koje same priređuju pređu za kućno platno i plahte. Hrvatskih tkalaca nema međutim ni u Južnom Gradišću. Nekoć je bilo dosta lončara, koji su znali praviti vrlo lijepe i slikovite lončiće s mnogo ukrasa za kućnu uporabu i za cvijeće. Gospodarice su s tim lončićima za cvijeće ukrasivale prozore soba i kuhinje. No u novije doba lončari rade po tuđim, tvorničkim uzorima, a gospodarice ne vješaju njihove rukotvorine po sobama, jer to nije „moda". Izuzetno u nekim selima seljaci zimi, kad je „lazno", prave košare i posude za kruh. Prije je bilo mnogo narodnih motiva na nošnji muškaraca i žena, ali tih je motiva u novije vrijeme potpuno nestalo. Čak i Pandrovke i Stinjačice, koje su najdulje čuvale narodnu nošnju, kupuju u novije vrijeme za svoje rublje i odijela pripremljeno tvorničko platno. Ni stolari ne izrađuju na svojim rukotvorinama više nikakvih narodnih ukrasa, kao što su se prije radili. Jedina narodna umjetnost, što se sačuvala, jesu pisanice, koje se prave u četiri sela Južnoga Gradišća. Pisanice (šaranje uskrsnih jaja) su vrlo lijepe, u zagasitocrnoj boji, a značajno je, da Nijemci ne šaraju uskrsna jaja.

V.

Industrija je u Gradišću, osobito u Gornjem Gradišću, prilično razvijena. U Gornjem Gradišću ima dosta tvornica, ali u hrvatskim općinama ima malen broj tvornica, a i one, koje su u hrvatskim selima, nijesu u hrvatskim rukama, osim nekoliko ovećih stolarija i drugih radionica na električni pogon.

U ovim hrvatskim općinama postoje industrijska poduzeća: u Raušeru mlin, tvornica špirita; u Geci 2 mlina, 2 ciglane, tvornica leda; u Novom selu tvornica špirita; u

STINJACI: DJEVOJKE U NARODNOJ NOŠNJI

Pandrofu strojačnica, 2 mlina, tvornica špirita, tvornica sode; u Cindrofu tvornica šećera; u Vulkaproderštofu munjara, paromlin i 4 manja mlina; u Otavi paromlin, 2 manja mlina; u Velikom Borištofu paromlin, 2 mlina, pilana, munjara i ciglana; u Filežu tvornica špirita, paromlin, 2 pilane, ciglana; u Donjoj Pulji 2 vapnenice, 2 ciglane, paromlin, mlin s pilanom i pilana; u Šeškutu ciglana, majdan i vapnenica; u Jezeru mlin, tvornica sode, ljekovita mineralna voda.

VI.

Zdravstveno stanje u hrvatskim selima je povoljno, osobito u Gornjem Gradišću. Tu su stanovi prostrani, zdravi, uređeni. U Donjem Gradišću je u tome pogledu mnogo gore. U Donjem Gradišću ima još mnogo nezdravih stanova, s prozorima, kroz koje jedva možeš glavu provući, pa zato ima mnogo sušice i bolesti kože (otvorenih rana na nogama itd.). Liječnika ima dovoljno. Deset hrvatskih općina ima liječnika u selu, a ostala se sela služe s liječnicima iz njemačkih mjesta. Nigdje liječnik nije udaljen od sela više od dva sata hoda. Dosada postoji u Gradišću samo jedan liječnik Hrvat, ali će u najskorije vrijeme biti bolje, jer nekoliko hrvatskih sveučilištaraca uči medicinu. U hrvatskim selima postoje 4 ljekarne i tri zubara, a u težim

slučajevima seljaci se služe bolnicom. U Geci postoji bolnica (sa 106 kreveta), vrlo moderno uređena. Osim ove bolnice postoje još 4 bolnice u Gradišću.

Vatrogasaca ima u svakom hrvatskom selu. U novije vrijeme vatrogasci osnivaju društva crvenoga križa, koja vrše blagotvornu zdravstvenu ulogu. Šteta samo, da se vatrogasci služe njemačkom komandom.

Dosada je malen broj hrvatske inteligencije na gospodarskom i zdravstvenom području. Ukupno ima: 4 hrvatska inžinjera, 1 liječnik, 1 veterinar, nekoliko ekonoma i drugih činovnika u državnoj službi.

Iako općenito stanje Hrvata u Gradišću nije previše slabo, ipak su mnogi prisiljeni, da napuste svoja sela i idu u tuđe krajeve. Iz Srednjeg i Gornjega Gradišća ide omladina na zaradu u Beč. Mnogi ostanu trajno u Beču kao radnici, obrtnici i trgovci. Ima sva sila gradišćanskih Hrvata, trgovaca u Beču: to su odreda mali trgovci voćem, jajima, povrćem itd. Hrvat piličar bio je poznat još u XVIII. stoljeću u Beču. Mnogi su došli i do povećeg imanja, ali se nažalost u golemoj većini ponijemče.

Prije svjetskog rata naš svijet iz Srednjeg i Gornjeg Gradišća nije selio u Ameriku. Poslije rata je nešto otišlo u Sjedinjene Države, Kanadu i u Južnu Ameriku. Iz Južnoga Gradišća selilo se i prije i poslije rata mnogo radnika u Sjedinjene Države Američke. Većina je tih iseljenika u Čikagu. Neki se od njih vraćaju kući, nakupuju zemlje, sagrade kuću i opet postaju seljaci, ali najveći dio iseljenika ostane u Americi i tamo se u narodnom pogledu izgubi: redovno druga generacija ne govori više hrvatski. Oni, koji su otišli u Ameriku, rado se sjećaju svojih i svoga rodnoga kraja: podupiru svoju rodbinu novcima, a šalju obilate doprinose za svaku kulturnu ili vjersku ustanovu u selu. Kad se na pr. godine 1929. gradila nova crkva u Pinkovcu, američki Pinkovčani su poslali za gradnju crkve 2000 dolara, a novogorski „amerikanci" dadoše također 2000 dolara svojoj općini za crkvu i druge svrhe.

Najvećim dijelom su hrvatski iseljenici u Americi radnici. Ima ih tek nekoliko, koji se bave trgovinom i obrtom. Iza Čikaga najveći je broj iseljenika gradišćanskih Hrvata u gradu South Bendu.

ŽIVOT I OBIČAJI

I.

Mi zasada ne možemo dati točnu sliku života i običaja gradišćanskih Hrvata: gradivo, koje imamo vrlo je manjkavo, da bi mogli stvoriti potpunu sliku. Vrijedni đaci, seljaci, svećenici i učitelji skupljaju građu o narodnom životu po osnovi Ante Radića, pa kad taj posao bude dovršen, moći ćemo dobiti potanji uvid u njihov život i pravilnije ocijeniti, kako je i u kolikoj mjeri život gradišćanskih hrvatskih seljaka sličan životu seljaka iz staroga kraja. U ovom kraćem osvrtu iznijet ćemo samo neke pojave, koje su pobilježili pojedini javni radnici u Gradišću, ili koje je opazio pisac ove knjižice.

Općenito naš je svijet u Gradišću marljiv i promećuran; obiteljski život je na zamjernoj visini, iako ima pojava, koje kvare sređeni obiteljski i bračni život, osobito u onim krajevima, u kojima seljaci moraju radi siromaštva ostavljati svoj dom i seliti u gradove za zaslužbom. Odnos između roditelja i djece je srdačan, a isto tako između mlađeg i starijeg svijeta. U svim krajevima Gradišća ljudi su većinom blage ćudi, tihi, ali su uza sve to živahniji od svojih susjeda Nijemaca. Oni dakle nijesu po svojoj ćudi i svome značaju bliski ljudima iz planinskih krajeva u staroj domovini, nego više naginju po svojim značajkama našim primorcima, odnosno otočanima i banovinskim zagorcima. Tako možemo shvatiti, da kod njih ne postoji veći broj takozvanih junačkih pjesama, ali nasuprot ima golem broj ljubavnih pjesama i popjevaka, koje i po svome sadržaju i po svome obliku predstavljaju najljepše biserje naše narodne lirike. Po svojim dobrim osobinama, po svome poštenju i po svojoj skladnosti ušli su u volju svojim susjedima Nijemcima i Madžarima, pa žive s njima u najboljim susjedskim odnosima i prijateljstvu. Kako su izmiješani s tuđim svijetom, nijesu mogli kroz tako dugi niz godina ostati bez stranih utjecaja; na sreću ti su utjecaji vidljiviji na području materijalne civilizacije (gradnja kuća, obrađivanje tla i slično), nego na području duhovnom.

Osobito je vidljiv strani utjecaj u gradnji kuća: u velikoj većini kuće grade po uzoru njemačkom, odnosno madžarskom. Po sredini sela ide cesta, a s jedne i s druge strane ceste nalaze se kuće s užim dijelom prema cesti, obično bez vrata. Između susjednih kuća nalazi se ovisoki zid, na kome su dvorišna vrata, a kućna vrata gledaju na dvorište. Kuće su prostrane i čiste, a redovno su pod istim krovom sve potrebne prostorije: stambena kuća s kuhinjom, zatim spremište, napokon štala. Sve su ove prostorije spojene s natkrivenim hodnikom („striha"), koji je redovno ograđen ogradom (balkonom) od obijeljene cigle ili kod siromašnijih od drveta. Ovaj način gradnje odgovara tamošnjim vremenskim prilikama: duge kiše i duga zima smetaju kod dvostrukih kuća, t. j. kod kuća, gdje su gospodarske zgrade odijeljene od stambene, gdje nema od jednih do drugih prostorija natkrivenih hodnika, pa treba, ako želimo preći iz jedne zgrade u drugu, izaći van.

U Južnom Gradišću ima podosta slučajeva, gdje su stambene zgrade odijeljene od ostalih gospodarskih prostorija, a ni sela nijesu onako na okupu, kao u sjevernim krajevima, iako ima sela, kao na pr. Čemba, Čajta, Vincet i dr., koja su građena više manje kao i sela u Sjevernom Gradišću. Kako su sjeverni krajevi bogatiji, i kako su tamo naselili seljaci, koji su bili na većem stepenu prosvjete od seljaka, koji su naselili južno Gradišće, kuće su u gornjem Gradišću urednije i bogatije opremljene, iako su kuće i u Donjem Gradišću redovno čiste i dobro sačuvane. I u Južnom Gradišću seljačke kuće imadu uz kuhinju obično dvije sobe, a ima kuća i s više soba.

Hrvati su odselili u Gradišće s razvijenim gospodarskim životom i prosvjetom, pa uza sve što su poprimili dobrim dijelom njemački način gradnje kuća, oni su sačuvali velikim dijelom hrvatske nazive za pokućtvo, oruđe i ostale potrepštine.*

* U Novoj Gori sam u jednoj kući i pred kućom pobilježio sve stvari, koje sam naveo s nazivima Novogorana. Ovdje ću iznijeti važnije nazive, i to najprije hrvatske (u zagradi riječ označuje, šta koja riječ znači; riječi bez zagrada znače isto, što i kod nas u štokavskom narječju), a zatim riječi, koje su poprimili od Nijemaca: paprenjak, lončić, žlica, kuvača, nož, črpulja (poklopac na loncu), lonac, stolac, stol, klupa, kapa (šešir), češalj, zrcalo, očenaš (očenaši, krunica, brojanica), dižica (dižva, posuda, u koju se muze), krušna peć, dimnjak, dimikar (dimnjak, dimnjačar), zdila, stelja (postelja), plahta, vankuš, zglavlje (uzglavnica), znoglje (donji dio kreveta), raspelo, propelo, križ, svitnjak, klišće, klinac, čaval, palica, fujika (debeli štap), baturak (klip), lokot, krutajka (zasunac), hami (homot), metla, vile, potkova, kosa, kosišće, tubolac, brus, pila, mlatac (čekić), kolomaz, obručnjak, srp, brusalo, svirdić (svrdlić), glito (dlijeto), pilica (turpijica), šestilo, motika, obruč, kokošinji sid (kokošinjak), jaram, jarmić, talička itd., škare, kefa, pegle, kastl, vankuš, tuhet (pokrivač od perja), lojtrice, plumenvajze (posuda, vaza za cvijeće), heči (sjekira, hackel), kales (kočija) itd. Njemačkih i ostalih stranih riječi ima, kako vidimo, u nazivu kućnih potrepština vrlo malo. Nadodajmo još: palaprej (kišobran).

Stariji i mlađi svijet spava odvojeno, a zanimljivo je, da su donedavna kreveti imali ograde od zastora, što vjerojatno potječe iz vremena, kad je postojao zadružni život, kad je naime više bračnih parova spavalo u istoj sobi.

II.

Prezimena su većinom hrvatska, ali se prezimenima služe samo službeno, i kad govore o udaljenim i nepoznatim ljudima, inače između sebe se služe imenima po ocu i majci, ili po kakvoj stvari ili po zanimanju, na pr. Jurini Barini, Maslićevi, Kovačevi i sl. Ima nekoliko prezimena s njemačkom osnovom, a s hrvatskim nastavkom, na pr.: Ajzingerić, Gablerić. Mnogo više ima Hrvata s njemačkim prezimenima, kao na pr.: Liebezeit, Neubauer, König, Gold, Knorr, Held, Linzer, Marhold, Lichtenberger. Veći dio Hrvata s njemačkim prezimenima bili su Nijemci, koji su došli u hrvatska sela i tu se pohrvatili. Manji dio Hrvata ima madžarska prezimena (Nemeth, Szabo, Varga). Imena su obična krsna imena u hrvatskom obliku: Ive, Mate, Jure Jandre. (u Borištofu: Štefko, Matko, Perko, Nacko), ili u njemačkom i madžarskom obliku: Štefan, Franc ili Ferenc (ovo posljednje ime nikada u hrvatskom obliku!). Kod seljaka madžarskih imena osim spomenutoga nema. Najobičnija su ženska imena: Marica, Katica, Kate, Liza Luca, Luce, Lizlja, Rezlja. Najopćenitije je žensko ime Mare, Marica.

III.

U Južnom Gradišću ljudi su slabašni, oniski, boje žućkasto-blijede, a vrlo je malo ljudi zdrava, crvena lica. Nisu živahni, povučeni su u se, bez slobodna nastupa, skromni. Od ovoga se odvajaju Stinjačani i Vlasi, koji su otvoreni, poduzetna duha, a i po izgledu se razlikuju od ostalih južnih Gradišćana. Vlasi su vrlo živahni, lako se rasrde, a boje

su zagasito-tamne. Muškarci u Stinjacima su zdepasti, a žene su oduga lica, vrlo nježne; radi napornih poslova (muževi su trgovci, koji ne obrađuju svoja imanja, nego taj posao obavljaju žene) vrlo rano stare i mnogo boluju, osobito na sušici. I stanovnici Čajte, Čembe i Vinceta, koji stanuju na ravnici, pa su bogatiji od ostalih južnih Gradišćana, živahniji su i slobodnijig kretanja. Značajno je, da su ovi, inače zatvoreni ljudi, podašni za novotarije, te nisu, osim u vjerskim stvarima, dovoljno konservativni. Stanovnici brdskih krajeva južnog Gradišća živu oskudno, što se može vidjeti i na vanjskom licu sela: kuće su malene, drvene većim dijelom, bez podova. Radi toga stariji su stanovi nezdravi, a noviji su stanovi bolje građeni, pa su zdraviji. Iako su siromašni, stanovnici južnog Gradišća mnogo i rado pjevaju. Pjesma im je vjeran drug pri dnevnom poslu, na večernjim sijelima, a značajno je da otužne (melankolične) pjesme ne vole, osim mladih ljudi, koji svoje ljubavne snove prate melankoličnim napjevima.

Stanovnici brdskih krajeva radi slabe ishrane i nezdravih stanova ne doživljuju visoke starosti; ljudi s 80 godina gotovo da nema. Mnogo škodi zdravlju ovih krajeva i to, što se žene više manje između sebe. Velika je rijetkost, da se koji mladić oženi s djevojkom iz drugoga sela.

Kao i ostali Hrvati u Gradišću, tako i južni Gradišćani živu s Nijemcima u dobrim odnosima. Dođe tek tu i tamo do sukoba radi crkvenih prava. Dok Hrvati žele, da im djeca u školi nauče njemački (ali ipak tako daleko ne idu, kao na pr. Nijemci u Madžarskoj, koji svoju djecu šalju gotovo isključivo u madžarske škole), u crkvi ne će da popuste ni za dlaku od svojih prava. Nijemci su u tome pogledu strpljiviji od Hrvata i u nekim mjestima dopuštaju Hrvatima, da pjevaju hrvatske pjesme u crkvi, iako su Hrvati neznatna manjina. Obrnut slučaj ne postoji. Nijemci uzimlju malo Hrvatica (nešto više Hrvatica uzimlju Nijemci u ravninskim krajevima Južnog Gradišća), a isto tako Hrvati uzimlju malo Njemica. Ako Njemica dođe u čisto hrvatsko selo, ona se pohrvati, ali ako pođe za Hrvata u miješano selo, tada je taj brak s narodnog gledišta štetan, jer Njemica se ne pohrvati, nego u većini slučajeva djecu odgoji u njemačkom duhu.

Kućnih zadruga nema. Izuzetno kad se sin oženi, živi neko vrijeme s roditeljima, dok ne uspije osnovati svoj vlastiti dom. Takvi se slučajevi događaju samo onda, kad roditelji nemaju druge djece. Ako ima i druge djece,

onda sin seli iz očinskog doma odmah po ženidbi. Prije su živjela braća u istom domu, ali je svaki za se kuhao. Imanje očevo obično naslijedi stariji brat, a mlađa djeca dobiju svoj dio u novcu. U novije vrijeme dobivaju i mlađa djeca svoj dio u zemljištu. Seoski, zajednički život je vrlo razvijen; seljaci u potrebi jedan drugom pomaže i bez naplate, a na Staro Ljeto se sastanu svi kućni gospodari, da izaberu seoske časti: lugara, grobara, putara, i poštara. Na Jurjevo se sastanu, da stvaraju seljačke „zakone": da li se smije pasti u općinskim pašnjacima i sl.

DJEVOJKA U NARODNOJ NOŠNJI IZ STINJAKA

Postoji mnogo seljačkih običaja i praznovjerica: kad se svinjsko meso soli, ne smije se ništa govoriti, sve dok ne stave meso u dimnjak, jer bi meso ucrvalo; na Novu Godinu odnesu božićno smeće u polje, da ne bi lisice došle po kokoši; na Veliki Petak se peru u potocima, da ne bi okrastavili; tko prvi dođe na posvećenje hrane na Uskrs, taj će se prvi oženiti ili udati; u više navrata pale kresove, a tko može skočiti u vatru ili preskočiti krijes, taj će se prvi oženiti.

Krsna kuma nosi mladoj majci objed kroz osam dana. Žene su se sve do najnovijih vremena sestrimile, ali je sada taj običaj zamro. Djeca starijima govore: tetac, teta, a rodbina ženidbenih parova zove se prijateljima.

Osobito su zanimljivi božićnji običaji u nekim selima Južnog Gradišća. U Čembi na pr. gospodar na Badnjak, kad zazvoni Zdrava Marija, uzme plužni nož, na nj stavi ognja, a oganj pospe tamjanom, donesenim iz celjskog svetišta. Gospodarica uzme blagoslovljenu vodu, pa se cijela obitelj zaputi u gospodarske zgrade. Najprije uđu u štalu i započnu molitvama. Prvi Očenaš izmole na slavu Spasiteljeva rođenja u štali. Oganj označuje zimu, u kojoj se rodio Spasitelj, a tamjan darove Triju Kraljeva s istoka. Kada dođu u štalu i izmole Očenaš, pokleknu pa tamjanom pokade kravlja vimena, da bi davala mnogo mlijeka i telila mnogo teladi. Osim toga gospodarica poškropi svaku kravu blagoslovljenom vodom. Iza toga okade druge prostorije, „kamru" i kuhinju, a kad to svrše, onda stave plužni nož na kućni stol i tu ga ostave do Sv. Tri Kralja, i tim će željezom gospodar naredne godine orati. Na isti stol stave najljepši kolač s krunicom. Kolač predstavlja zlato kraljeva, a krunica molitvu pastira. Kad stave kolač na stol, reknu svi glasno: Za putnika, jer su i Marija i Josip bili putnici, kad se Isus rodio. Osim kolača prospu po stolu pšenice, raži, zobi i kukuruza. To žito prospu poslije Sv. Tri Kralja kokošima, da dobro nesu jaja, ali ne na tuđem gnijezdu, nego na domaćem. Zato na stol postave jedan obruč, koji neka opominje kokoši, da, kako kod kuće jedu, tako kod kuće i snesu jaja. Po večeri majka prospe djeci oraha i kestenja po podu, a djeca se moraju naganjati za njima, „ar kot vsako lito gospodarica vse već orihov i kostanjev potolači med dicu, tako neka se od lita do lita i broj kokoši ter gusak povekšava. Pri ovom tolokanju mislu zajedno doznati i to, da koliko piplic i petišićev ćedu k litu dostati, ar držu, da ko likor orihov i kostanjev dičaki ulovu, toliko će biti petešićev, a koliko ih divičice, toliko će se izleći piplic".

IV.

U Srednjem Gradišću ljudi su jaki, povisoki, obično su plavkasti, plavkastih očiju, okrugla lica, boje zdrave, bijelo-crvenkaste. U nastupu su otvoreniji od ljudi iz Južnoga Gradišća, vole šalu, razgovorljivi su. Kao i u Južnom Gradišću, tako se i ovdje neka sela odvajaju od ostalih.

Filešci su, osobito žene, vanredno pravilna lica, s duljim grčkim nosom. Suševci su u očima i kosi tamniji od ostalih.

Hrvati su u Srednjem Gradišću jači od Hrvata u Južnom Gradišću, pa su im i stanovi dotjeraniji, ukusno uređeni, gotovo gospodski, a hrana je i kod seljaka i kod radnika birana i hranjiva. Od svih Hrvata u Gradišću oni su najviše pod madžarskim utjecajem. Mnoge hrvatske pjesme pjevaju po madžarskim napjevima, a rado pjevaju i posve madžarske pjesme i plešu madžarski čardaš. Pod sličnim su madžarskim utjecajima sela u Južnom Gradišću uz madžarsku granicu: Čajta, Čemba i Vincet. Danas je madžarski utjecaj slabiji. Prije su svi znali govoriti madžarski, jer su momci i djevojke išle među Madžare u službu. Sada više ne idu, pa mlađi naraštaj ne zna madžarski. Njemački znadu svi, pa tako i u Srednjem Gradišću golem broj Hrvata govori tri jezika.

Iako dakle znadu njemački i madžarski, žene se samo između sebe. Vrlo je rijedak slučaj, da koji Hrvat uzme Njemicu ili Madžaricu, ili da Hrvatica pođe za Nijemca ili Madžara. Ali se nasuprot rado žene iz okolišnjih hrvatskih sela, pa su mnoga sela povezana rodbinskim vezama. Narodna su jela više manje građanska: ujutro kava, o podne juha s tijestom, češće s mesom. Obljubljeno je jelo kolač pripravljen od brašna i bundeve (tikve), koju oni zovu fanjki s bućom, lijepanj (tijesto sa sirom), postružnjak (velike, tanke pogače). U Malom Bo-

SELJAK IZ PAJNGERTA

rištofu ne jedu najprije juhu pa tijesto, nego najprije tijesto pa juhu, jer kažu, da s juhom poplave tijesto. Radi toga ostali se hrvatski seljaci podruguju Borištofcima. Na piru je najobljubljenije jelo vrtanj, t. j. kolač napravljen ispleteno u obliku kruga.

Sjeverni Gradišćani, u koje ubrajamo i Poljance i Hace, velikom većinom su ljudi visoka stasa s pravilnim crtama. Žene nijesu ni izdaleka razvijene kao muškarci: one su srednjeg ili niskog stasa. Ti su Hrvati zdrava izgleda, boje različite, a ističe se mnogo ljudi tamne puti za razliku od Hrvata iz Srednjeg Gradišća, gdje su ljudi tamne puti rijetkost. Osobito su lijepe pojave Hrvati i Hrvatice u Pandrofu i Novom selu. I Poljanci i Haci su ljudi dobre volje, veseli, razboriti i iskusni, jer mnogo opće sa stranim ljudima. Žene su vrlo živahne, okretne, razgovorljive, a često i bučne. Kad putuju željeznicom, ako ima malo više Hrvatica, nadglasuju sve ostale. Gospodarski su ti Hrvati najimućniji i najbolje živu. Dobro se hrane, pa među njima ima mnogo debelih ljudi, a pandrofke i novoselke su nadaleko poznate radi svoje debljine. Stari su stanovi posve seljački, ali vrlo prostrani i uredni. Novi su stanovi uređeni po gradsku. Od svih Gradišćana oni su najmarljiviji i najpoduzetniji te imaju najviše pouzdanja u same sebe.

U ovim je krajevima njemački utjecaj najjači. Omladina pjeva uz hrvatske i njemačke pjesme. Mnogo se žene s Njemicama, a Nijemci opet uzimlju Hrvatice. Ali uza sav njemački utjecaj u Pandrofu i u Novom Selu sačuvala se sve do danas narodna nošnja.

Narodnih običaja ima i u Srednjem i u Gornjem Gradišću dosta; oni se još čuvaju i imadu mnogo zanimljivih osobina. U Pajngertu me je upozorio učitelj Slavko Marhold, da postoji običaj sličan našim starim koledama: djeca na Novu Godinu idu od kuće do kuće i čestitaju ukućanima Novu Godinu. Zamolio sam učitelja, da zapita jednog svoga đaka, kako oni to čestitaju, a mali junak je odmah napisao na papiru velikim, pravilnim slovima ovu čestitku:

Ja sam došal k vam,
Ću povidat vam:
Dite se je narodilo,
Va jaslice položilo,
Jezuš mu je ime,
Ja vam željim,
Srićno novo leto,
Koj danas početo.
Danas je osam dan

Da se j Jezuš narodil,
Da bi vas blagoslovil
Na voj zemlji vsaki čas,
A po smrti da bi došli
Pred Jezušev obraz.

Ja vam željim vsim skupa
Da bi zdravi stali
Va vom novom leti.

U Trajštofu, i u nekim drugim selima, postoje posebni, vrlo složeni i zanimljivi običaji prigodom svadbe. Ti običaji s riječima i kretnjama, koje se tom prilikom vrše, daju čitavom svadbenom običaju izgled svečane pučke glume, u kojoj dolazi posebno do izraza zdrava narodna šala i prirodna pučka govorljivost. Navest ćemo ovdje samo govor, koji govori „svidok", kad dođu pred zaručničinu kuću:

S v i d o k: „Poštovani hižni otac! Ov poštovani mladić, koga ovde met nami vidite, veli, da ima ovde va vašem stanu svoju golubicu, ter nas je zato simo dopeljal, da mu isprosimo od vas ovu njemu određenu družicu. Va ime njegovo prosim pokažite nam ju, ako ju zaista imate, je li je prava, da se osvidočimo. Drugače moramo projt is ovoga stana i nimamo ovde ništar za iskat."

H i ž n i o t a c: „Pravo, da imam jednu golubicu, ali ne znam, je li vam je po volji i je li je prava. (Dopelja ju.) Je prava?"

Z a r u č n j a k: Da, ovo je moja izibrana, na koj vam Gospodin Bog stokrat plati, ča ste mi ju odgojili i meni sranili."

H i ž n i o t a c: „Da, da, ali s vami ne more pojt, ar je bosa i nima obuteljev."

S t a č i l o: „Pravo, da bosu nemoremo otpeljat, ar bi nas bilo sram nju pred lice Gospodina otpeljat. Zato, golubica, zami ove cipele i obuci si je, da ne dostaneš čirjave noge."

H i ž n i o t a c: „Kad smo se vako va Gospodinu našli i ujedinali, pozivam vas va Gospodinu, stupite nutr va moj stan i zamite njegove dare, ke ja vam dajem va obiljnosti na vi dan."

Zanimljivo je ovom prilikom napomenuti zgodu, koju opisuje bratislavski (požunski) profesor Marija Bel. Bel je putovao g. 1794. kroz mošonjsku županiju te je jedamput prenoćio kod jednog hrvatskog seljaka. Hrvatski seljak je Bela vrlo lijepo primio i pogostio, ali mu nije dao spavati, dok mu nije toplom vodom oprao noge.

Naročito su zanimljivi ženidbeni običaji u Južnom Gradišću. Da bi ih mogla prikazivati naša prosvjetna društva u Gradišću i ovdje kod nas, donosimo u ovoj knjižici prikaz toga pira od Jožefa Kovača Ivkina iz Nove Gore.

SVADBENI OBIČAJI U JUŽNOM GRADIŠĆU

Po poruki idu pirovni gosti u stan, kadi se spravu vsi na pir pozvani gosti, i kada je vse pripravno i uređeno, onda se sędu na njeva određena mesta; vsaki spol i stališ ima svoje mesto. Sada se donesu prvi jiliši (ali s timi se ne bi gosti nagostili). Jedna podvoriteljica gostov donese vičuć i jaučuć veliku zdelu potrenih jaj i kot se z delom pašći pred goste, se najednoč potrkne „pras" spade i vsa jaja se rašicnu. (Vse se smije.) Potom donesu istinske jiliše. Onda se stanu vsi svati i se u ime Božje prekrižu i molu za ove Božje dare. Otac naš i t. d. Po molitvi zajaču ovako:

Jite pite svati moji,
Vo vas danas niš ne stoji,
Vo hte platit naši mladi,
Njeve matere i oci.

Med jilom si staćila i posnažice jačidu i žividu zaručnjaka i zaručnju. Konačno, kad će jilu konac biti, se stane Veliki stačilo (prvi staćilo) i zavikne: „Tri put jače, sirom pogače, hižna majka ho, pasuš pasuš!" Onda donese zaručnje mati jedan beli veliki ručnik i ga da Velikomu stačili; on zame ručnik i po steni obriše i veli na zlamenje, „da će mlada znat lipo stan pobilit i ruke oprat". Za ovim zame u ruke Veliki stačilo jedan veliki driveni pladanj i prosi za mužikaše i veli: „Guslar gusle nosi, da si s njim groše prosi, ali nesrića im se je pripetila. Velike gusle (bumbe) su se u male nutar zavlikle, sad ne moru guslat, to je i za nas veseljake zlo, što ćemo ov e? Moramo im pomoć, da se gusle u uredbu spravu, da nas veseljake i nadalje budu veselile." Još jednoč guslare prisilu, neka sproberadu, je li moredu guslat. Ništ se ne da vanspravit s potrenim sredstvom. (Sad su tiho.) Onda dadu gosti ki koliko more za siromaške mužikaše.

Za ovim sledi darovanje za zaručnju.

Prvo nek se začne darovanje, se Veliki stačilo i njegova posnažnica stanu, i kad to drugi stačila i njeve posnašnice vidu se, i oni stanu i skupno jednu milo-nujnu jačku zajaču.

S darom s darom, o premili čače,
S darom s darom, o premila majko,
S darom s darom, o premili brati,
S darom s darom, o premile sestre,
S darom s darom, o premili kumovi,
S darom s darom, o premili susedi,
S darom s darom, o premili vsi moji rođaki.

STARA NOŠNJA ZARUČNIKA U PANDROFU.

(Ako je otac mrtav, onda ga trikrat zove na dar zaman!)

Sada dojde zaručnje otac i naprikda dar hižnomu ocu (starešini). Ov zame dar i ga položi pred zaručnju u jedan pladanj i veli ove riči: „Kot je Gospodin Bog dal zaručnje rođenoga oca, on zaručnju daruje s jednim malim darom; dar če se po-

trošit, ali ljubav, milošča nigdar ne." Ove riči ponavlja za vsakim darom i vsakoga imenuje, ki je daroval. A Veliki stačilo za vsakim darom sprogovori hvalu i veli: „Lipo zahvalimo ocu, materi, bratu, sestri" i t. d. Med darovanjem Veliki stačilo troplje po stoli. „Rodi Bože, rodi još nek na pr. stov urih" i vse niže do konca darovanja. Kad je darovanju konac, onda se stačilo vsim skupa lipo zahvali i veli „Bog plati!"

Na ovo se Veliki stačilo podigne i projde od zaručnje kraj i naprikda zaručnju hižnomu ocu, s kim on ima od sada največ posla, i projde iz hiže na jedan kratak čas van i si svoju prošnju uređuje. Kad si je uredil, dojde unutra s jednom kiticami i rozmarinom nakinčenom palicom u ruki, gori ju držeć i na pragu hižnih vrat postane ter na podboju potroplje i začne govor:

Hvaljen budi Jezuš Kristuš.

Jutro rano jesam prošal, na večer kasno jesam došal. Ja sam putoval i sam zašal na mojem putovanju u veliku škuru lozu; ta loza je tako gusta, da ne more sunce niti misec kreza nju prosvitit. I strah me je popal, kako ću ja iz ovoga škuroga mesta izajt. Nek najednoč začujem glas od jedne velike mužike, i sam se tako dal za tim glasom mužike i sam išal, i glas mužike je mene dopeljal va ov orsag i va ovo selo i k ovomu poštovanomu stanu, kade se danas svadba drži. I stali su ovde ljudi vani, i ki su mene idućega vidili su me nutar zvali. I ja sam došal ter sam ovde polag vrat ostal kot je, da se tuđi najper ne segura. (Ovde se počne Veliki stačilo hižnim ocem pregovarati.)

Dragi moj hižni otac, dopustite vi meni par korakov najper stat, ja ne morem od velikoga truda tako glasno govoriti, da bi vi mene mogli iz daljega razumiti. (Hižni otac mu dopusti, da stupi najper.)

Dragi hižni otac, prosim ja vas, da bi vi ovde s vašimi ljudi skupa spravni malo mira načinili i mene jedan kratak čas poslušali i meni moju prošnju uslišili. Nekate si morit (morebit) mislit, da sam zločest človik, ja sam, ki putujem široko i daleko i ja imam i dobro pokazanje (dokumente).

Dragi hižni otac, prosim ja vas nekate mi velike hibe načinit, ako bi morebit ja kadi s par riči falil; to ja vam morem nadomestit s jednim konjem, ki je nekoliko sto šilingov vridan.

Dragi hižni otac, dopustite se vi meni s ovom vašom poštenom zaručnjicom par ričih pominati. Ako mi se dopustite s vašom zaručnjom pominati, ja ću vam darovat jednu veliku od somara kožu pak iz kože si morete dat dude načinit. Dude hte vam tako dudat, da hte vam od tanca gombe frcat.

Dragi hižni otac! Ova vaša poštena zaručnjica sidi u jednom kutu na drivenoj klupi, med lipimi kiticami, ona se tako jako mudri, i miljano gleda, kot da b' ona sama bila, i nikogar na nje strani imala. Ja ću se za nju zeti, i ću nje bližnji biti, ako mi ju hižni otac prepusti.

Poštovani hižni otac, jednu lipu prošnju imam na vas. Dopustite vi meni ovu vašu poštenu zaručnjicu, na jedan poštenja vridni

kršćanski tanac, ar je ovo lip i pošten tanac, ki se vrši u jednom kolu od gorećih svić i lipih kitic ograđeni. Ako vi dopustite meni vašu poštenu zaručnjicu na jedan pošteni kršćanski tanac, ću ja vam darovat jednoga velikoga i lipoga konja sedlom skupa; pak kad na njega sedete, kamo si zamislite, onamo odjašete; pak i jednu lesicu sa vsum kožum, a kožu ćete drago prodat pak, ako bi ju jako rado imali, morete si ju sami projt ulovit ili ustriljit.

Dragi hižni otac, prosim ja vas dopustite vi meni ovu vašu zaručnjicu na jedan, ali još več na dva poštene kršćanske tance. Ako ju vi meni pustite na dva, onda ću ja vam darovat jedno veliko hruškovo drivo. Ota hruška ima dužičke kite, na tih kitah su lipe šibe, na tih šibah su lipi pupnji, iz otih pupnjov če bitit lip cvet, iz toga cveta dobre hruške. Somar ima velike uši, vol ima velike roge, oni hte vam hruške pomoć doli strunit, a ja ću vam je pomoć pobrati.

Dragi otac, ste zadovoljni s ovimi ričami? Ako mi ju ne ćete prepustit, ja ću vam ju silom zet. Pak hižni otac se jako danas nadrža. Hižni otac si ne more još nit žepnoga noža kupit; ja bi se mogal bolje nadržat, ja si morem dubravski kaštelj kupit.

Hižni otac, ne znam, ste iz driva ili iz železa, kad ne ćete ništ dopustiti, tako vas još jednoč prosim, pustite mi vašu zaručnju na dva poštene kršćanske tance. Ja ću vam poslat četire glasovite građane (Bürgere): prvoga iz Zagreba, on ima veliku mošnju prez krajcara pineza; drugoga iz Londona; on ima veliku vriču punu sriče; treti je iz Drinapolja, toga i ja sam ne poznam; ako bi ga hižni otac rado vidil, neka ide k njemu, ali si po njega pošalje; četiri je od vsakudaj. On će hižnomu ocu glavu sa vsimi vušami otkinuti, ako mi oni ne hte zaručnjice na tanac prepustiti. — — Tako dragi hižni otac! Nekate tako tvrdi biti, da mi ne kanite zaručnje na dva tance prepustiti. Znate i ja znam što, ja, ki putujem široko i daleko od sunca izhoda, do sunca zahoda, i ja sam jedan „čarobnjak" i ako meni zaručnje ne dopustite, ja ću vam črljene vuši hitit, one hte vas grist i šćipat, da ćete se vi vas odrapat. (Hižni otac mu dopusti dva tance.)

Dragi moj hižni otac! Prosim ja vas, da bi vi meni pustili ovu poštenu zaručnjicu na tri kršćanske tance, i ako mi ju pustite, ću vam darovati dva lipe golumbiče. Prvi je tako težak, kako daleko ova vaša poštena zaručnja svojimi očima vidit more, a drugi važe jedan funat, ovoga si hižni otac neka da dobro spravit, pak kod jila ću i ja š njim tovaruš bit.

Prosim, hižni otac, ste zadovoljni s ovim ričami? I ako vam i ovo još nij dost, što ću vam sad povidat? Naimre ja znam u jednom velikom jarku tri velike kade pinez zakopano; ako vi meni ovu vašu poštenu zaručnju pustite na 1., 2., 3. kršćanske tance, onda morate i vi s manum te pineze kopat pojti.

*

Tako, hižni otac, sada sam vam jur vse obečal, i sada vas prosim po zadnjiput, da mi zaručnju prepustite. A ja vam običem, da ću ja za ove dva, ki su danas pred svitom i materom crikvom

sv. sakramenat hištva sklopili, molit i prosit Oca, Sina i Duha Boga, da budu srični i blaženi na vse veke. Amen. (Sada je isprošena.)

Sada zame Veliki stačilo (ki je prosil zaručnju) jednu kupicu vina i sprogovori ove riči: „Ja imam ovde u ruki jednu kupicu vina; ovo je tako čisto, da si ova poštena zaručnja nje prste kroz ovo vino vidi." I ju ponudi, da se napije. Zaručnja se ne će napit; ona je tiha. Sada opet stačilo zame vino i veli: „Ja ne morem popustiti, kad se zaručnja ne će napiti." I ju ponudi. Ali ova ništ ne će piti. Po tretić zame stačilo vino u ruku i sprogovori: „Poštena zaručnja, neka si ti morit (morebit) mislit, da je morit ovo vino otrov, ovo je pravo i zdravo vino, ono je rodilo med suncem i misecom; od ovoga i ja sam pijem." Opet ju ponudi, i ona zame i napije se. Stačilo za napitkom sprogovori: „Sad je ova vaša poštena zaručnja prijela mojega napitka ter je ona puna tuge i žalosti. Sad ja prosim zaručnje nje divojački rozmarinski venac", i na ovo ženska posnašnica, ka sidi polig zaručnje, zaručnji rozmarinski venac doli zname s glave i ga da stačili: on zame venac i ga na jedno lipo nakinčenu palicu vrže. Pak se postavi druga stačila i posnašnice okolo na okoli vsaka posnašnica ima goruću sviću u ruki.

(Ovdje dojde lipo i do suz ganutljivo s tancanje venca.)

Stačilo rozmarinski venac na nakinčenoj palici u ruku držeć stupi u sredinu kola. Venac gori držeć govori zaručnji:

I. verzuš. „Ti poštena zaručnjica, poglej si ti na ov lipi rozmarinski venac, kako se on zeleno sviti, i ja tebi velim, tako malo ćeš ti ov zeleni venac na tvojoj glavi nositi, kor će on već kada na suhih kitah rožice procvasti." Na ove riči zagluši tiho, jako nujno mužika.

II. verzuš. „Ti poštena zaručnjica, poglej si po drugi put tvoj zeleni venac. Ovo je tvoje najvekše poštenje i dika tvojega divojačkoga stališa. Čuda je starjih, ki imaju dicu, ali još si vsako dite ne more ovakovoga venca pred visoko poštovani oltar odnest i na njega š njim stupit."

Po drugič na ove riči mužika kot prvo.

III. verzuš. „Ti poštena zaručnjica, sad si poglej po treti i po zadnji put ov tvoj zeleni venac, i ja tebi velim, od sada ti moraš vse druge mlade junake krajostaviti i tvojemu mladomu mužu poslušna biti, dokle vas jednoč Gospodin Bog razdruži."

I po tretič ta nujna mužika.

Za ovim da stačilo venac najzad i ženska posnašnica vrže na jedan čas venac zaručnji na glavu. Za ovim stačilo zame svoju kapu (krljaču) i ju položi na stol pred zaručnju, i veli ove riči: „Ti poštena zaručnja, stani se u ime Božje s tvojega mesta, hodi preko stola, načini jedan korak s tvojom desnom nogom, preko moje kape. Sad ćeš ti načiniti jedan korak, ki će ti biti morebiti sričan ili nesričan. Hodi sad u moje ruke, sada ja tebe peljam na tvoj zadnji divojački tanac.

Za ovimi ričami se zaručnja stane i preko stola prikzajde, a stačilo ju zame i u kolo otpelja. Sad se počinje ta pošteni kršćanski tanac. Prvi tanac, ili prvi kusić Veliki stačilo tanca s zaručnjom; tako idu pored vsi muški (ar ene namaju dela u ovom tancu), prvo stačilo, a za njimi vsi drugi ditići i muži. Za vsakoga se igra jedan kusić muzike. Kar su jur vsi gosti ov tanac opravili onda dojdu zaručnje i zaručnjaka oci, a na koncu tanca š njom zaručnjak. Kad je tancu konac, onda mužika jedan „marš" zaigra i zaručnju otpeljaju van u jednu drugu hižu. Ovde zaručnja venac doli vzame i si rubac na glavu zaveže. S ovim nastane mlada žena. (Dosle je bila zaručnja, dokle je imala na glavi venac, sada ima rubac, sad je mlada žena.)

NAJMLAĐI IGRAČI IZ VELIKOG BORIŠTOFA

Po ovom dojdu mužikaši po mladu i ju s guslami sprohodu na nje prvašnje mesto.

Za ovim, kad se je mlada sela, se Veliki stačilo stane i krikne. „Hižna majko, hoo!" Na ov poziv dojde mladoga muža rođena mati, i mlada žena ju daruje. (Ovde mlada žena lipe rubce daruje svoga muža, materi, ocu, sestram, bratom, i svoga muža bližnjim rođakom.) Mati na daru ovako zahvali: „Lipo hvalim kot mojoj prvoj snahi." (Ako je ovo jur druga snaha, onda „drugoj".) Tako hvalu i otac, sestre, brati kot nevesti, a drugi rođaki kot novoj rodici (rođakinji.)

S ovim je konac ovim ceremonijam.

Tanca i gusla se dalje, dokle se komu hoće, i ja ki ove rede pišem, sam čuda zaručnjov isprosil, a kad je zame triba bilo, meni su ju morali drugi.

4

JEZIK GRADIŠĆANSKIH HRVATA

Općenito možemo reći, da Južno Gradišće govori štokavski osim sela Stinjaka i Medveša i još nekoliko malih seoca, a sva ostala sela u Gradišću i u Ugarskoj govore čakavski osim sela Vedešina i Umoka, koji govore kajkavski. Međutim štokavština Južnoga Gradišća u mnogome se razlikuje od naše književne štokavštine, kao što se i čakavština razlikuje, iako manje, od naše čakavštine, ukoliko možemo i kod nas govoriti o čakavštini kao jednoj cjelini. Štokavština Južnoga Gradišća razlikuje se od naše književne štokavštine prije svega u naglasku. Naglasak štokavštine u Južnom Gradišću bliži je naglasku čakavštine, nego štokavštine. Inače štokavština je pretežno ikavska; vrlo malo ima slučajeva, da se riječi izgovaraju ijekavski ili ekavski, ali ima i takvih slučajeva. Osim toga ima podosta glasovnih i oblikovnih razlika između naše književne i gradišćanske štokavštine. Tako na pr. štokavci u Južnom Gradišću većim dijelom ne izgovaraju glas *lj*, nego govore: *boje, poje, nevoje* — mjesto: bolje, polje, nevolje. Isto tako ne izgovaraju glas *dž*; u nekim krajevima Južnoga Gradišća izgovaraju riječ d a n - *d'n*. Za glagol k l e t i oni kažu *klijeti* i *klijati*. Sadašnje vrijeme glasi: *klenim, kleniš, klenije, klenijemo, klenijete, klenu*. Buduće vrijeme: *ja ću klijet*; zapovjedni način: *zakleni se*, itd.

Kod čakavaca ima također jezičnih pojava, koje su kod naših čakavaca rijetke ili ih uopće nema. Tako *l* na kraju glagola (glagolskog pridjeva) otpada, pa se kaže: *ja sam ga vidi*, a ne ja sam ga vidil. Samo neka sela kažu: *ja sam ga vidil*. Glas *ć* još je mekši nego kod naših čakavaca. Kažu: *Kut' ja* (kuća). Glas *dj* se ne izgovara kao ni kod naših čakavaca, nego se mjesto đ govori *j*, na pr.: *tujina, javal* (tuđina, đavao), ali za uzvrat ima sela, na pr. Frakanava, u kojima se j izgovara kao *đ*, na pr.: On je *đak človik* (on je jak čovjek). Glas *lj* postoji, pa čakavci kažu: *polje, ljubav*, a to je zanimljivije, što štokavci ne izgovaraju glas lj, nego ga zamjenjuju s glasom j. Staroslovenski glas jat, od koga je kod nas postalo *ije*, je (kod ijekavaca) i *e* (kod ekavaca), gradišćanski čakavci ne pretvaraju kao naši čakavci u *e* i *i*, nego u *i* i *je*, što znači, da su oni ikavci i ijekavci. Tako kažu: *mliko* (ikavski), *djelo, ljeto, sijeno* (ijekavski). U toj svojoj ijekavštini oni često idu tako daleko, da pretvaraju i obično *e* (koje nije bilo u staroslovenskom jeziku jat) u *ije* ili *je*, pa govore: *glijeda* (gleda), *mijesti* (mesti), *zijet* (zet). U ostalim jezičnim pojavama gradišćanski čakavci se približuju našim čakavcima osim u naglasku. Naglasak je gradišćanskih čakavaca sličniji našem štokavskom, nego čakavskom naglasku.

Glas *l* na kraju riječi neki ostavljaju, neki ga pretvaraju u *o*, a neki čak u *u*. Tako se govori: *bil, bio, biu, bi*; *vidil, vidio, vidiu* i *vidi*. Neki krajevi ne mogu osjetiti glas *r* kao samoglas pa govore: *parst* i *perst, pervi* i *parvi* (prst, prvi).

Književni jezik gradišćanskih Hrvata je čakavsko narječje, ali narječje, koje se u posljednje vrijeme i po riječima i po oblicima približuje našem književn m jeziku Javni radnici u Gradišću osjećaju vrlo dobro, da oni ne mogu stvarati i uzdržavati književnost, koja bi zadovoljila duhovne potrebe našega svijeta u Gradišću, zato nastoje da svoj književni jezik približe našoj književnoj štokavštini u tolikoj mjeri, da će gradišćanski Hrvati, kad se priviknu na današnji književni jezik gradišćanskih pisaca, lako čitati hrvatske knjige na hrvatskom književnom jeziku iz stare domovine.

PRVOPRIČESNICI U NOVOJ GORI SA ŽUPNIKOM I. HORVATOM

KNJIŽEVNOST

I.

Nigdje se ne očituje narodna duša kao u USMENOJ NARODNOJ KNJIŽEVNOSTI, u onoj književnosti, koju stvara sam narod onako, kako mu govori srce i duša. U njoj narod iznosi svoje bòli i nade, svoje želje i snove, u njoj ukratko daje sliku svoje posebne osobnosti. I što pojedini narod dade preko svojih pjesama i ostale usmene književnosti više ljepote i ćudorednih načela, to ga više cijenimo.

Hrvati u Gradišću, iako brojčano maleni, dadoše bogatu usmenu književnost, koja bi bila na ponos i mnogo većim narodnim skupinama. Oni su unijeli sve bitne osobine svoje duše u svoju usmenu književnost, a naročito u svoju usmenu *narodnu pjesmu*, koju su njegovali i stvarali i u staro vrijeme, a stvaraju je i dandanas. Najveći dio njihovih pjesama skupio je i objelodanio vrijedni hrvatski književnik Fran Kurelac, ali uz pjesme, koje je skupio Kurelac, ima još mnogo narodnoga blaga, koje nije skupljeno i koje nije objavljeno. Ja sam ispitujući, da li još postoje pjesme, koje je zabilježio i objelodanio Kurelac, otkrio, da ima pjesama, i to vrlo lijepih, koje Kurelac nije objavio, bilo da ih nije čuo, bilo da nije držao potrebnim da ih objavi, bilo konačno da su nastale poslije, nego je Kurelac bilježio pjesme po Gradišću. Tom prilikom sam opazio, da su Kurelčeve pjesme još žive: narod ih zna i pjeva ih.

Obzirom na sadržaj narodne pjesme u Gradišću su vrlo različite. Tu su prije svega pjesme o svecima i Božjim ugodnicima. Neke pjesme pjevaju o svecima onako, kako o njima pišu knjige svetačke ili Evanđelje, ali najveći dio tih pjesama nema ništa zajedničko s istinskim životom svetaca: narod ih je stvorio, da preko njih izreče svoje ćudoredne nazore, svoje misli, ili jednostavno da prikaže koji svetački lik onako, kakvim se njemu pričinja. Među tom vrstom pjesama ima ih, koje su stalno donesene iz staroga kraja (na pr. „Marija i mornari"). Vjerojatno je iz staroga kraja ponarođena evanđeoska pripovijest o Abrahamu i njegovu sinu Isaku; mjesto Abrahama u ovoj pjesmi gradišćanskih Hrvata Bog iskušava Marka Prekomorca. Zanimljivo je, da je ta pjesma ispjevana u štokavštini, koja je vrlo blizu našem književnom jeziku, i da je u desetercu, dakle posve na način, kako je ispjevan veći dio naših junačkih narodnih pjesama. Pjesma o Sv. Juri gotovo je na vlas jednaka Kačićevoj pjesmi o sv. Juri. I ta je pjesma ispjevana u desetercu, pa bi svakako bilo zanimljivo ispitati, kako je došla u Gradišće: da li preko Kačićeve pjesmarice, ili je već prije postojala u narodu.

Uz te priče (legende) o svecima ima kod gradišćanskih Hrvata još drugih pjesama nabožnog značaja, u kojima narod priča o dobrim i zlim djelima, o grijesima, ili jednostavno iznosi svoje nabožne osjećaje. Kao i kod nas u staroj domovini, tako i kod gradišćanskih Hrvata narodna pjesma drži kao najteži grijeh skuditi dragoga i dragu. U njihovoj pjesmi „Iz neba divojka" narod pjeva, kako je jedna djevojka išla u nebo, da potraži svoju majku. Nije ju našla, a nato su je anđeli poslali u pakao, da je tamo traži. Nađe majku u paklu, koja joj kaže, zašto joj Bog nije oprostio:

„Zaručnji sam hištvo razvaljila,
Junak projde za goru na vodu,
Ter se j onde zatopil mladenac,
A divojka va morje skočila."

Vrlo su lijepe i dotjerane dječje pjesme: među njima ima uspavanki, ali najveći je dio udešen za dječju igru. Obično su kratka stiha, vrlo zvonke, a kroz njih provejava zdrava šala i vedrina. Još su veselije njihove šaljive pjesme, kojih ima vrlo lijep broj. Koliko sam mogao opaziti, među ovim pjesmama je najveći dio pjesama još iz staroga kraja (na pr. „Komar se ženi", „Riebac se ženi" itd.). Zanimljivo je napomenuti, da među tim pjesmama ima i takvih, u kojima se žene podruguju muževima. Tako na pr. u pjesmi: „Ima muža kotno puža" priča žena, kako ima malenoga muža: kad ga pošalje za kozama, ne zna se vratiti kući, nego zapadne „va kozinju stupalinu". Žena ga uzme u pregaču, nosi ga kući, stavi ga kraj peći, da se osuši. Frcne iskra, a mužić odmah skoči:

„Johi, žena, spalit će me."

Stavi ga na pod, dođe pas, a mali muž krikne, da će ga pas ujesti. Uzme ga žena u pregaču, odnese ga pod strehu, ali na nj navale kokoši. Mužić jauče:

„Johi, žena, ščukaju me."

Konačno žena ga odnese u planinu, ali tamo na nj navale vrane, a muž plače:

„Johi, žena, vrana će me."

Nato žena „zakrikne z vsega guta":

„Heš ihaja, vranetina,
Ni to tebi pipletina,
Neg je moja mužetina."

Najljepši i najbrojniji dio gradišćanskih narodnih pjesama jesu ljubavne pjesme, koje se ili pripovjedne ljubavne (u kojima se iznosi kakav ljubavni događaj, nesretna ljubav i slično) ili izjavno-ljubavne, u kojima pjeva junak (mladić) djevojci ili djevojka (mila) svome milomu. Osim rijetkih iznimaka te su ljubavne pjesme pune finih osjećaja, dotjerane, čas žalosne čas radosne, ali redovno u granicama ukusa. Nije pretjerano, ako kažemo, da su gradišćanske narodne ljubavne pjesme biserje naše narodne ljubavne pjesme uopće.

Junačkih narodnih pjesama nema kod gradišćanskih Hrvata, a koliko ih ima, one su slabe i bez ikakve znatnije vrijednosti, pa je dosta tih pjesama jednostavno prevedeno iz njemačkoga. Odatle bismo mogli zaključiti, kao da naša narodna junačka pjesma u vrijeme seobe gradišćanskih Hrvata nije bila razvijena, nego se zapravo razvila tek nakon njihova odlaska, osim ako oni nijesu u novoj domovini na te pjesme zaboravili, a to je vrlo teško vjerovati.

Uz pjesme postoje i *narodne pripovijetke*, ali ih nema tako velik broj, niti su dotjerane kao pjesme. Nekoje su narodne pripovijetke jednake narodnim pripovijetkama iz staroga kraja („Ki manje išće, već dobene").

Napokon spomenimo, da i kod gradišćanskih Hrvata ima dosta poslovica, a znatan je dio tih poslovica jednak poslovicama u staroj domovini. Evo na pr. nekoliko takvih poslovica: Ljudi se vežu za jezik, a voli za roge. Komu Bog, tomu i svi sveci. Nepozvanom gostu mjesto za vrati. Ne nikni, kada te ne siju. Prvo speci, onda reci. Ča trizan misli, to pijan govori. Ili jaje na kamen, ili kamen na jaje, jaje će se razbiti. Ki se mraza boji, neka ne sadi vinograda. Ne išći dlake na lupini.

U ovoj knjižici donosim nekoliko njihovih pjesama, jačka — tako oni zovu svoje pjesme. (Jačiti znači pjevati, pa prema tome jačka znači pjesma, koju netko pjeva). Želio sam, da budu zastupane pjesme iz raznih sela, zato ove pjesme nijesu najbolje među gradišćanskim narodnim pjesmama, ali ovako probrane prikazuju raznolikost sadržaja njihovih pjesama uopće.

II.

O JELENA

Oj Jelena, jabuka zelena,
Pod njom rasla trava ditelina,
Ku je žela gizdava divojka
S zlatnim srpom, s belimi rukami.
Ča 'e nažela, pred konje odnesla.
— Jite, pijte, moga brata konji,
Sutra ćete dalek put putovat,
Prik Dunaja po mladu nevistu. (Belo Selo)

JUNAKI, JUNAKI...

Junaki, junaki, vsi ste mi jednaki,
Kot da vas bila jedna mat rodila,
Jedna mat rodila, na prsih gojila.
Jedan je med vami, ki mi 'e srdce ranil,
Mene vzeti kani, ako me ne vkani.
Da bi ga vi znali, van bi ga zignali,
Ali ga ne znate, ter mi ga ne smite.
(Mala Narda)

DA SI BUDE VIDIL PUTE I STAZICE

Oj Nadaljski zdenci, kadi voda zvire,
Onde si moj mili rožice izbira.
Ne izbiraj, mili, druge mile drage...
Misec i zvizdice, lipo mi svitite,
Kada si moj mili k meni bude išal:
Da si bude vidil pute i stazice,
Pute i stazice i moje hižice.
Misec i zvizdice, škuro mu svitite,
Kada si moj mili drugim bude išal:
Da ne bude vidil puta ni stazice,
Puta ni stazice niti nje hižice.
(Petrovo Selo)

NA OBLOK SE NAGNEM

Na oblok se nagnem, gori doli gledam,
Još tebe, rud klinčac, nikdir ne zagledam.
Kada te zagleda moje črno oko:
Srdce mi otskoči kot jelen visoko,
Kot jelen visoko, kot ptica široko. (Prisika)

DA FABRIK TIH NE BI BILO

Da bi v Esterajhi fabrik tih ne bilo,
Tako b' se moje srdce vsenek veselilo.
Da bi Esterajhske fabrike zgorile,
Tako b' naše mile vsenek doma bile.
(Vorištan)

DA ME VOLJA JE

V jutro rano se ja vstanem
Malo pred zorom,
Ter s k vodici prošećem,
Da se razhladim.
Zagledal sam divojčicu
Z vrtla šetajuć,
V jednoj ruki grozje nosi,
V drugoj rozmarin.
— Oj Marico, dušo moja,
Daj da podahnem.
Ne dam, ne dam, a i ne smim,
Ar sam žalostna.

— Oj Marico, dušo moja,
Zač si žalostna?
Sinoć se jesam zaručila,
S kim me volja ni.
— Oj Marico, dušo moja,
Zač te volja ni?
On ti ima srebra, zlata,
Da mu broja ni.
— Ča mi hasni zlato, srebro,
Kad me volja ni?
Rajše Bog daj siromaha,
Da me volja je. (Čemba)

SESTRICA JE BRATA

Sestrica je bratca po gori kričala,
Po gori kričala, gora je ječala:
Hodi, bratac, hodi k meni na večeru,
Ne zovem te, bratac, k meni na večeru,
Neg te zovem sestra na tihe pominke.
Začula sam, bratac, da se kaniš ženiti,
A meni sestrici ne ćeš povidati!
Va tom našem seli jesu tri divojke:
Prva ti je, brate, roda velikoga,
Druga ti je, brate, ruha bogatoga,
Treta ti je, brate, sama neg i sobum,
Sama neg i sobum sirota divojka.
— Sirota sam junak, sirotu ću vzeti. (Kolnov)

HOĆU, MILI, HOĆU, AKO B' JOŠ TULIKO

Išal jesam junak daleko, široko,
Zašal jesam junak med kraljevu vojsku,
Črnu krv prolivam, na listac ju pišem,
Lipo ćaćka prosim, da me iskupljuje:
— Izkupte me, ćaća, iz kraljevske vojske!
— Koliko mi, sinak, velu za te dati?
— Za me velu dati tri sto zlatnih dukat.
— Volil bi te, sinak, nikdar ne viditi,
Neg, to težko zlato za te položiti.

Črnu krv prolivam, na listac ju pišem,
Milu moju prosim, da me izkupljuje:
— Izkupi me, mila, iz kraljevske vojske!
— Koliko mi, dragi, velu za te dati?
— Za me velu dati tri sto zlatnih dukat.
— Hoću, mili, hoću, ako b' još tuliko.
Bolja e mila bolja neg otac i mati,
Neg otac i mati, bratac i sestrica,
Ka me e izkupila iz kraljevske vojske,
Za me položila tri sto zlatnih dukat. (Nova Gora)

HRANILA JE MATI JAGODU DIVOJKU

Hranila je mati Jagodu divojku,
Ter ju je poslala va goru po vodu.
Za njom mi pojaše to mlado katanče.
Za njim majka kriči: Ne jaši mi tamo,
Tamo mi je prošla Jagoda divojka,
Još je mlada jako, će se pristrašiti,
I jako je lipa, će ti se sviditi.
Kosa joj je vridna kraljevoga konja,
Jagoda divojka kraljevoga sina.
(Sentalek)

ORLE MOJ, ŠARA PTICO MOJA!

Orle moj, orle moj, šara ptico moja!
Visoko mi letiš, još na širje gledaš:
Jesi li mi vidil prvu ljubav moju?
— Vidil ti ju nisam, začul ti ju jesam,
Kad sam sinoć kasno nje dvorom proletil.
Po dvoru e hodila, žalno stugivala,
A tebe junaka težko proklinjala.
— Orle moj, orle moj, šara ptico moja!
Ako joj ti opet nje dvorom proletiš,
A ti joj poruči da se ne zaruči,
Da je nigdar junak ostaviti neću,
Ako bi mi bilo v črnoj gori stati,
V črnoj gori stati, kalinu zobati,
Kalinu zobati, a kalužu piti. (Inced)

LIPI BELI DANAK SADA NAM ODHAJA...

Lipi veli danak sada nam odhaja,
I ta črna škura noćica dohaja.
Tako sad se skupa na pokoj podajmo,
I vsi trudni ljudi mirno počivajmo.
Vse zvirje i ptice na gnjazdo se shranu,
Da se z jutra rano opet gori vstanu.
Neg samo junaki pod vrati tucaju,
Ter svojim rožicam ljubav izkažuju;
Neg ti lipi misec svitlost nam daruješ,
Prik loz ino brigov ti s nami šetuješ.
Kad se ja prošećem k prelipoj rožici,
To joj lica cvatu kot lipoj kitici.
Crni su nje oči kot dvi trnjulice,
Prsi nako veli kot dvi golubice.
Ravno je nje telo kot ravna šibica,
I lica črljena kot žarka rožica.
Nje visoko čelo kinču vlasi rudi,
Ni li ona vrla, neka vsaki sudi?
— — — (Veliki Borištof)

TUGA MOJA, TUGA...

Tuga moja, tuga, vsaki danak druga,
Kumać jedna projde, veljek druga dojde.
Živim mučno živim, pod skrbljum plišivim,
Moju lipu mladost žete tuga, žalost.
Kumać žarka zora prebudi me zgora,
Suze smaču lica, ar trpi dušica,
Lipa si zornica, srićnim preteljica,
Meni tvoji žari turobni su dari.
Jače si željim san nego razsvićeni dan:
Ar zaškurena noć mučnoj duši pomoć.
Kdo bi znal povidat, vzroke boli izdat,
Ča trpi dušica, tužna mučenica?
Prevelika je bol, dost bi bilo nje pol.
Joi joi joi, tužni gosti moji!
Ča sam se narodil, z ničesar izhodil,
Da jur mlad usahnem, prvo neg ostarnem?
Će li kada on dan svrhu zemlje vzajt van,
Ki će biti skradnji, moje tuge zadnji?
Ufanje me hrani, ako me ne vkani:
Da će tugu, žalost zminit volja, radost.

(Stinjaki)

NEK ME KONJIC TUŽI...

Dragi moji bratci, tovaruši moji,
Kopajte mi jamu pri svetom Ivanu,
Diboku na pušku, široku na sablju,
Ter me zakopajte junaka va jamu.
Meni ostavite desnu ruku vani,
Ter mi privežite moga konja za nju.
Na mom belom telu hoće trava rasti,
Z mojih črnih očij hoće voda teći:
Kad mi lačan bude, nek mi se napase,
A kad mi zažeja, nek mi se napoji:
Nek me konjic tuži, kad me draga neće.

Čatar)

O SVITLI CESARI...

Lipo su procvali črljeni klinčaci,
A sad im je tužnim daleko putovat,
Va tujoj tujini za kralja vojevat.
Joj meni, klinčacu, daleki su puti,
A ja mladi junak moram povenuti:
Ar mi je tužnomu daleko putovat,
Va tujoj krajini za kralja vojevat.
Ah joj, cval sam mudro kot ta rozmarija,
Rasal sam mladenac visoko i tanko;
A sad mi je tužnom daleko putovat,
Va tujoj tujini za kralja vojevat.

A ti tužna mati, ka si me rodila,
Nesritna utroba, ka me je nosila,
Ar mi je tužnom daleko putovat
Va tujoj tujini za kralja vojevat.
S Bogom mi ostani, moj otac i mati,
S Bogom mi ostante, sestre ino bratci,
Ar mi je tužnom daleko putovat,
Va tujoj tujini za kralja vojevat.
O svitli cesari, tvrdokorni kralji,
Jur se pogodite, mače položite,
Prestante vojevat, lipu krv prolivat
Mladoga junaka, gustoga klinčaca.

(Mali Borištof)

...NIT JE SINKA DOMOM

Hranila je majka sinka jedinoga,
Da će si za starost pomoć nahraniti.
Kada ga e nahranila z mala velikoga,
Tad mi ga je sinak majki progovoril:
— Sad ću, majko, proći doli v dolnju zemlju,
Doli v dolnju zemlju za kraljevum vojskum,
Kadi se proliva lipa krv junačka,
Nimčka i ugrska, najviše hrvatska.
— Nejdi, sinko, nejdi, drago dite moje,
Stara ti je mati, stara i bolovna.
— Moram pojti, moram, mila majko moja,
Sad mi je list došal od samoga kralja.
— Kad ću ti se, sinko, nazad nadijati?
— Va našem je vrti jedna žuta vrba,
Kada ona vrba sis grozjem urodi,
Onda mi se, majko, nazad nadijajte.
— Ah joj meni, sinak, to nikdar ne bude.
Išla e majka gledat jutrom i večerkom,
Je li vrba grozje, je li sinak došal:
Nit je vrba grozje, nit je sinka domom.

(Hrvatska Čenča)

MARIJA I KOVAČ

Išla je Marija po toj črnoj gori,
Po toj črnoj gori, po zelenoj lozi.
Škura noć je zašla, stana ni imala,
Kovačom je došla, stana je prosila.
— Kovaču, kovaču, daj ti meni stana.
— Odhajaj od mene, ne morem ti dati,
Imam tovaruše, dan i noć kujemo.
— Kovači, kovači čto si načinjate?
— A mi načinjamo tri zelene kline.
— A čto ćete s njimi? — Jezuša pribiti!
Na to je Marii Jezuš iz ruk ispal.

Imal je taj kovač jedno dite prez ruk.
Dite je priteklo, Jezuša vzdignilo,
Jezuša vzdignulo, Marii dodalo.
Onda mi je dite k ćaći svom priteklo,
K ćaći svom priteklo, ovako govorilo:
— Poglejte, poglejte, dal mi je Bog ruke,
Dal mi je Bog ruke i diva Maria.
— Da bi ja to bil znal, da je to Maria,
Dal bi joj bil stana i mehku postelju:
Sam bi ja bil legal na tvrdo kamenje,
Ljuđem na zlamenje, duši na spasenje.

(Čajta)

NE DAJ NIMCU ZDRAVLJA!

Oj Marija slavna,
Ne daj Nimcu zdravlja!
Va črljenoj jupi
Vraga s pakla zdupi.
Cin, cin, cin.

(Klimpuh)

VELJEN BOLJA BILA

Kumaj sam se oženil,
Jur me e žena bila,
Namočil sam konopčić,
Veljen bolja bila.

(Belo Selo)

A OD VINCA NOGE LAGNU

Lipo je tu zemlju kopat,
Još je lipše s perom pisat,
Neg s motikum zemlju kopat.
Od motike ruke muknu,
Ruke muknu u ramenih.
A od pera ruke lagnu,
Ruke lagnu u ramenih.

Lipo je tu travu kosit
Još je lipše vince piti,
Nego s kosom travu mahat.
Od kose ti noge muknu,
Noge muknu u kolenih;
A od vinca noge lagnu,
Noge lagnu u kolenih.

(Unda)

DIVOJAČKE SUZE RAVNO BOGU TEČU

Ivanova mati na grobu klečala,
Na grobu klečala, jako se plakala.
Z groba mi govori Ive sinak dragi,
Ive mladi junak svojoj staroj majki:
Recite mi, majko, vsim mladim junakom,
Da mi ne govoru na mlade divojke.
Recite mi, majko, vsim mladim divojkam,
Da mi ne govoru na mlade junake,
Ar junačke riči ravno k Bogu kriču.

(Katalena)

KUDE SI POGINULA HRVATSKA PRAVICA?

Kade si pravica pravoga imena?
Kade si pravica staroga vrimena?
Kude si poginula hrvatska pravica?
Hrvatsko koleno, jako si nevoljno,
Nimaš jur pravice, zato si turobno.
Tebe milujući kričim sada k tebi:
Pomozi mi tužnoj, hodi sada k meni!
Ja sam si pripravil sis mojim jezikom
Tebi se potužit pred visokim nebom.
Ar si prvo rasla kot i klinčac cvala,
(Vsakomu, ča ga gre, ono si mu dala).
Prvo te je bilo lipo pogledati,
A v sadašnje vrime moraš najzad prijti.
Krikni tužno s manum, hrvatska pravica,
(Ka si vsih nas bila visoka kraljica)
Vsaki me zatira, vsaki na ničt spravlja,
Vsaki me s oštrinom od tebe odbavlja:
Kade jeste dani, kade jeste noći,
Ke jesam ja imal v tvojem prvom časi?
Kade ti je ljubav, kamo su radosti,
Ke su prebivale v tvojih prvih otcih?
Oh da bi se mogli oni seda vstati,
Ne bi se dost ono mogli naplakati.
Kad bi te vidili krivicu trpiti,
Ne bi se dost željno mogli natužiti.

III.

UMJETNA KNJIŽEVNOST kod gradišćanskih Hrvata javlja se zapravo tek u devetnaestom stoljeću. To ćemo lako razumjeti, ako uzmemo u obzir, da su oni bili u iznimno nepovoljnim prilikama za književni i kulturni rad uopće: nisu imali svoje inteligencije osim svećenika i učitelja, nisu imali građanskog staleža, koji bi tu književnost podržavao, a što je najvažnije, nisu nakon odseljenja imali gotovo nikakve duhovne veze s Hrvatima iz stare domovine. Tek pri koncu osamnaestoga stoljeća počinju zalaziti hrvatske knjige iz stare domovine u Gradišće, a dotada, koliko je poznato, nisu postojale nikakve veze, osim što su pojedini (rijetki) svećenici dolazili u Hrvatsku.

Ali iako nije postojala prava književnost na narodnom jeziku, postojala je pismenost mnogih svećenika, koji su priređivali i pisali svome narodu bogoljubne knjižice, u kojima često puta ima mnogo prirodne srdačnosti i poezije, a pored toga ima lijep broj Hrvata iz Gradišća, koji su pisali na njemačkom, latinskom i madžarskom jeziku bogo-

slovska, govornička, pravnička ili povjesnička djela. Među prvim piscima hrvatskog podrijetla iz Gradišća spominje se *Ivan Kitonić*, podžupan mošonjske županije, doktor prava i kraljevski poslanik. On je bio vrlo učen pravnik te je na latinskom jeziku napisao tri pravničke knjige. Vrlo je učen bio i *o. Pavao Senkvičaj*, franjevac, provincijal svoje provincije. On je također pisao na latinskom jeziku, ali za nas je značajnija njegova knjiga „Zercalo sv. Bonaventure" (Požun, 1677.). Franjevac i provincijal ugarske provincije bio je i *o. Pavao de Tauris*, koji je radi svojih vrlina postao kasnije biskup u Ljubljani. On je napisao molitvenu knjižicu „Marijansku kiticu" (1654.). Isusovac *o. Ivan Marković* napisao je životopis sv. Franje Ksâverskoga. S pravom se bavio ugledni pravnik *Ivan Ribić* pa je napisao na latinskom jeziku dvije pravničke knjige. Franjevac *o. Benedikt Polotonić* sastavio je prije svega jednu oveću zbirku latinskih mudrih izreka i ljepših mjesta iz latinskih pisaca. Zatim je napisao više hrvatskih knjiga, kako kaže jedan stari zapis, ali mi ne znamo, da li je on te knjige štampao, i o čemu su raspravljale. Konačno o. Benedikt je napisao jednu raspravu o duhovnim vježbama na njemačkom jeziku.

Svi su ti pisci živjeli u drugoj polovici sedamnaestoga ili početkom osamnaestoga vijeka. U osamnaestom stoljeću ima veći broj svećenika, koji pišu bogoljubne knjižice. Tako je između ostalih *o. Donat Skojsis*, pavlin, štampao u Beču g. 1713. svoju knjigu „Anđelske dice nauk". Franjevac *o. Jeremija Šoštarić* štampao je u Šopronju god. 1746. molitvenik „Duhovni vertljec", a godine 1781. štampan je isto tako u Šopronju njegov mlitvenik „Marijansko cvetje". Drugi franjevac, *o. Gotfrid Palković* štampao je također dvije molitvene knjižice, i to g. 1753. u Šopronju „Duhovni vertljec" i g. 1760. u Šopronju „Marijansko cvetje". Franjevac *o. Lovro Bogović* napisao je „za obatrenye pobosnoga horvatczkoga naroda" molitvenu knjižicu „Hiža zlata", koja je postala vrlo popularnim i najraširenijim hrvatskim molitvenikom. Među molitvenicima spomenimo još „Duhovni lapat" i „Marijansko cvetje" *o. Šimuna Kniefaca*, franjevca.

IV.

Pravi začetnik moderne hrvatske književnosti u Gradišću bio je župnik *Jože Ficko* (1772. do 1843.). On je pisao pobožne knjige za narod, ali je velika razlika između njegovih knjiga i knjiga, koje su pisali prijašnji pisci. Ficko

NOVA ŽUPSKA CRKVA U PINKOVCU

ima već razvijen književni jezik, zna pogoditi narodnu žicu, pa su njegove knjige dugo vremena bile duhovna hrana našega svijeta u Gradišću. On je izdao „Kratak pregled staroga i novoga Zakona" (Šopronj, 1824.), „Razlaganje velikog Katekizmuša" (1836.), ali je najvredniji njegov posao pretakanje svih nedjeljnih evanđelja u stihove.

Oko sedamdesetih godina prošloga stoljeća nastoje gradišćanski svećenici i učitelji, da književni jezik gradišćanskih Hrvata približe hrvatskom književnom jeziku. Oni polako napuštaju stari pravopis — dotada su pisali po madžarskom pravopisu — i uvode hrvatski pravopis. Za uvođenje novoga pravopisa stekli su velike zasluge svećenici Ivan Mušković, Mate Karall, Gašpar Glavanić, Ivan Brlaković i osobito učitelj u Koljnovu Miho Naković, koji je sabrao lijep broj narodnih pjesama (štampane su u posebnoj knjizi).

Prvi je počeo pisati djela svjetovnog značenja župnik *Mate Karall*. On je u svojim „Crticama iz selskoga života" dao niz vrlo prijatnih slika iz života gradišćanskih Hrvata. Spomenuti koljnovski učitelj *Miho Naković* izdao je nekoliko dobrih školskih knjiga; on je napisao i jedan molitvenik („Venac"); godine 1882. pokrenuo je Kalendar sv. Antuna, u kome objavljuje mnogo svojih člančića i rasprava, a najmarljiviji su mu suradnici učitelji Martin Borenić i Jandre Kuzmić. *Ivan Mušković* je napisao knjige „Pelde dobre i Bogu zapretne dice", a preveo je na hrvatski jezik Bibliju i Katekizmuš.

Koncem prošloga stoljeća počeo je pisati svećenik *Ivan Čuković*, koji je za kratko vrijeme razvio vrlo veliku književnu djelatnost. I on piše većinom djela crkveno-vjerskog značaja, a kako zna pričati lijepim jezikom i na pučki način, njegove su knjige postale obljubljene u narodu. („Žitki svecev" itd.).

Godine 1903. počeo je uređivati Kalendar sv. Familije *Mate Miloradić-Meršić*, koji je razvio u tom kalendaru veliku književnu djelatnost. Osobito je mnogo napisao pjesama, koje su protkane velikim rodoljubljem, a odlikuju se vedrinom i misaonom produbljenošću. Te su pjesme izašle u probranom izboru 1933. u posebnoj knjizi.

Godine 1910. pokrenute su na nagovor župnika Martina Meršića „N a š e n o v i n e", koje su izlazile sve do g. 1920. Uređivao ih je *Jandre Prikosović*. U tim novinama razvio je svoju književnu djelatnost *Ivan Blažević*, župnik u Hrvatskom Jandrofu. Blažević je objavio u „Našim novinama" velik broj pjesama i sastavaka u prozi. Književno je radišan sve do danas. U „Našim novinama" surađivao je i *Petar Jandrišević*, župnik u Čembi. Jandrišević je napisao niz odličnih slika sa Balkana u almanahu „Letna knjiga" i kalendaru „Naša domovina".

Književnošću se bave i učitelji *Tome Bedenik*, koji je napisao nekoliko igrokaza, i *Adalbert Kuzmić*, koji isto tako priređuje igrokaze za domaće pozornice.

Najdotjeraniji i najizgrađeniji savremeni književnik kod gradišćanskih Hrvata je svakako *Ignac Horvat*, predsjednik Hrvatskog kulturnog društva za Gradišće. Ignac Horvat (rođen g. 1895.) uređuje list „Katolički ljudski savez", almanah „Letnu knjigu", a u novije vrijeme kalendar „Našu domovinu", ali najveći dio svojih književnih radova objavljuje u „H r v a t s k i m n o v i n a m a",

koje su poslije rata pokrenuli dr Lovre Karall, Mate Feržin i Rolf-Klaudus. U „Hrvatskim novinama" Horvat objavljuje svoje kratke crtice, u kojima se pokazao pravim majstorom. U njima on daje naše ljude u Gradišću, iznosi njihov život, koji Horvat poznaje u sitnice. Pored velikog broja pripovijesti u „Hrvatskim novinama" posebno je objavio dosada dvije knjige: „Veliki i mali" (u Beču) i „Gradišćanke" (u nakladi Društva sv. Jeronima u Zagrebu). Ignac Horvat piše čakavski, ali je njegov književni jezik jako bliz današnjem hrvatskom književnom jeziku. Svojim pripovjedačkim spisima Horvat je stvarno začetnik umjetničke pripovijesti gradišćanskih Hrvata, a po vrijednosti književnoj, Horvat je najjači književni talenat, što su ga dosada dali gradišćanski Hrvati.

FILEŽ: NOVA CRKVA (SAGRAĐENA 1932.)

GLAZBA

Gradišćanski Hrvati rado pjevaju, osobito kod pirova, a omladina na sijelima i putem od kuće k djevojci. Isto tako rado pjevaju kod čihanja perja, a u Frakanavi kod „bijenčanja" (čestitanje; riječ dolazi od njemačke riječi wünschen) djeca pjevaju posebne pjesme. Iako živu među Nijemcima i Madžarima, među narodima s razvijenom i izrazitom glazbenom kulturom, gradišćanski Hrvati su uspjeli sačuvati u glazbi svoj posebni, hrvatski značaj. Oni brižno čuvaju napjev, što su ga donijeli iz staroga kraja. Barem polovica pjesama, koje pjevaju gradišćanski Hrvati, imade posve hrvatski napjev, jedna četvrtina po prilici zanosi na njemačku, a jedna četvrtina na madžarsku. Njemačke i madžarske melodije nalaze se većim dijelom uz prevedene pjesme, ali katkada i uz hrvatske. Međutim događalo se i obratno: hrvatske su melodije primali Nijemci i Madžari, a u nekoliko slučajeva i njihovi glazbenici, u prvom redu Haydn, koji je dulje vremena živio u Željeznom kao učitelj glazbe na dvoru grofa Esterhazija. Haydn je, drži se, uzeo jednu gradišćansku popijevku („Ustal jesam rano ja") i upotrebio je za austrijsku državnu himnu, koju su poslije rata Nijemci prihvatili za svoju. Veliki glazbenik Beethoven je također upotrebio jednu hrvatsku popijevku („O Jelena, Jelena") za jednu svoju veliku skladbu. Sve nam je to očit dokaz, da su Hrvati sačuvali svoju posebnu glazbu, i to glazbu, koja je mogla poslužiti najvećim umjetnicima, glazbu, koja se ponešto mijenjala u novoj sredini, ali koja je ostala naša narodna, hrvatska. A i kako bi drukčije: ako išta neposredno izvire iz narodne duše, to je popijevka. Ona je nerazdruživo spojena s najosnovnijim narodnim osobinama; preko nje se otkriva narodni značaj iz nje progovara narodna duša, pa dok koji narod živе posebnim životom, on ima i svoju posebnu glazbu.

Ali iako su Hrvati u Gradišću sačuvali narodne napjeve, oni nijesu sačuvali narodna glazbala (glazbene instrumente), koja su postojala u starom kraju za vrijeme njihove seobe.

Oni ne znadu ni za frulu ni dvojnice, ni za gusle ni dude, a nekoć su ih upotrebljavali, što nam potvrđuju i ovi stihovi:

V jednom oku guslar gusla,
V drugom oku dudaš duda,
V trećem oku bubanj bije.

(Zabilježio Kuhač u „Vijencu" g. 1887).

Pjesme s hrvatskim narodnim napjevom postale su na dvojak način: neke su zastalno donesene iz staroga kraja, a neke je kasnije sam narod u Gradišću ispjevao u narodnom duhu. Još nemamo potanjeg proučavanja u tome smjeru pa ne možemo sigurno tvrditi, koliko ima napjeva kod Hrvata u Gradišću zajedničkih sa napjevima u starom kraju. Svakako ih ima mnogo. Već je davno istaknuto, kako se pjesme „Ustal jesam rano ja", „Ta zvezda, ta je van izašla", „Ča mora to biti", „Zdravo budi, malo dite" itd. pjevaju jednako u Gradišću i u hrvatskim krajevima po Hrvatskoj i Dalmaciji. Ja sam slušajući Mariju Kulović u Novoj gori, kako pjeva, opazio, da ona pjesmu „Prik Dunaja zeleni se trava" pjeva, uz vrlo male razlike, kako se pjeva pjesma „Vozila se po moru galija", a što je još čudnovatije, drugi dio pjesme „Tote doli kod Dunaja" pjevaše, kako se pjeva drugi dio pjesme „Tko je srce u te dirno". U Pinkovcu pjeva Josip Radaković pjesmu „Sestrica je braca po gori iskala" onako, kako se pjeva „Ja sam sirota". Taj slučaj dokazuje, da su nekoje melodije, poznate kod širokih narodnih slojeva kod nas ovdje i kod Hrvata u Gradišću, došle i k njima i k nama od drugih naroda, pa će tek pravi stručnjak moći istražiti i utvrditi pravi odnos gradišćanske popijevke i naše popijevke; a pogotovu će se tek potanjim istraživanjem moći sa sigurnošću govoriti, koje su melodije donijeli gradišćanski Hrvati iz staroga kraja, a koje su kasnije primili. Sigurno je, da su kasnije preko gradišćanskih trgovaca poprimili mnogo hrvatskih napjeva. Tako se u Cikljinu pjeva oko 50 pjesama, koje su pred tridesetak, četrdesetak godina donijeli cikljinski trgovci iz Hrvatske. Tako možemo razumjeti, da je budnica „Još Hrvatska nij propala" postala u nekojim gradišćanskim selima plesnom pjesmom.

Inače su napjevi kod gradišćanskih Hrvata vrlo raznoliki i vrlo bogati. Postoji golem broj popjevaka s različitim napjevima. Župnik *Martin Meršić ml.* marljivo kupi narodne popijevke. Dosada je skupio preko 120 različitih napjeva na pjesme, koje je Kurelac zabilježio, a osim toga našao je mnogo pjesama i napjeva, koji dosada nijesu nigdje objavljeni.

Melodije, koje je zabilježio Kuhač, uglavnom su dobre, a harmonizacija i obradbe gradišćanskih pjesama od tolikih naših glazbenika najbolje dokazuju, kako su gradišćanske melodije zamamljive i zanimljive. Uz Kuhača treba istaknuti zbirku crkvenih pjesama u „Crkvenom Jačkaru", što su ga izdali i uredili učitelji *Naković* i *Borenić*, ali su oni nažalost unijeli u svoju zbirku mnogo napjeva, koji nemaju ništa zajedničko sa hrvatskom glazbom, a izostavili su mnogo hrvatskih crkvenih napjeva, jer su im se valjda činili previše neugledni. Svjetovne je pjesme jednim malim dijelom izdao u posebnoj knjizi „Jačkar" godine 1924. učitelj *I. Vuković*.

Da i naši čitači, koji se razumiju u glazbu, vide, kakve su gradišćanske narodne popijevke, donosimo ovdje jednu popijevku, kako je je zabilježio I. Vuković.

Tenori
1. Na sre-di-ni se-la sto-ji vi-sok bor na sre-di-ni
Basi

sela stoji visok bor. Ravno bora je moje rožice dvor

2. A na dvoru j' jedan vrtljac zgrajeni,
Vakom bere rožica cveće meni.
3. Kad je mila roža cveće pobrala,
Pod zelenim borom ona j' zaspala.
4. Čula j' va snu spivat milu ptičicu,
Ka j' zbudjala vako mladu rožicu.
5. Stan se, divojčica, ar si zaspala,
Uvenulo j' cveće, ko si pobrala.
6. Milo cveće zato je uvenulo,
Raserdil se j', koga j' srce ljubilo.
7. Nisam tužna materi verovala,
Ča mi je draga mati povidala.
8. Čuvaj se, kćerka, junačkoga oka,
Ar će te dopasti rana diboka.

VJERSKI ŽIVOT

I.

Hrvati su odselili u Gradišće kao katolici i kao katolici su se održali sve dosada. Uz seljake iseljenike odselili su se i njihovi župnici, koji su dijelili i dobro i zlo sa svojim narodom. Jedan dio tih župnika obavljao je službu Božju na staroslovenskom jeziku, kako to doznajemo iz nekoliko zapisaka iz tadašnjeg vremena. U selu Klimpuhu (Poljanci) pronađen je jedan misal (sada se nalazi u arhivu velikog sjemeništa u Đuru), na kome ima nekoliko omanjih sastavaka u ćirilici, glagolici i latinici, a jezikom što hrvatskim, što staroslovenskim, koji nam očito dokazuju, da su odseljeni svećenici, barem jednim dijelom, obavljali službu Božju staroslovenski. Njemački i madžarski velikaši nijesu dobrim okom gledali na staroslovenski jezik u crkvi, nego su ga progonili i zabranjivali. Znamo, da su g. 1569. molili hrvatski svećenici u okolici Železnoga zemaljsku gospodu, da im dopuste vršiti službu Božju na staroslovenskom jeziku, ali je njihova molba bila vjerojatno uzaludna. Velikaši su dopuštali hrvatskim svećenicima vršenje službe u crkvi tek tada, kad su svećenici potpisali obvezu, da će službu vršiti na latinskom jeziku.

Ali iako su velikaši zabranjivali staroslovensku službu, Hrvati su ostali vjerni i dobri katolici, pa kada je zaprijetila protestantska opasnost, Hrvati su se kao cjelina stavili u otvorenu borbu protiv nove vjere. Taj odlučni stav Hrvata protiv protestantizma naveo je profesora protestanta Payera na misao, da Hrvati nisu bili sposobni shvatiti novu vjeru! Zemaljski gospodari pređoše dobrim dijelom na novu vjeru, pa su po načelu: čija zemlja, onoga i vjera, tražili od svojih podanika, da pređu na lutoranstvo. Hrvati su se, kolikogod su mogli, otimali, a ondje, gdje su oružanom silom bili prisiljeni, prešli su na novu vjeru većim dijelom samo prividno. Iz tadašnjih zapisaka razabiremo, da su Hrvati „protestanti" jednostavno prisilili pastore, da vrše službu Božju kao katolički svećenici, a naročito su tražili od pastora, da govore misu, da drže Tijelovo i

da pričešćuju. Ako pastori nijesu htjeli na taj način obavljati svoju službu, Hrvati bi ih potjerali ili im ne bi davali lukna. Navest ćemo samo nekoliko primjera, kako su se Hrvati ustrajno borili za katoličku vjeru i kako su bili nepokolebljivo odani svojoj djedovskoj vjeri. U selu Cundravi (Hof), koje se sada nalazi u Donjoj Austriji, a nekoć je pripadalo đurskoj biskupiji, bio je za vrijeme pojave protestantizma u tim krajevima župnik Žigmund Vrtolavić. On nije znao njemački pa je Nijemcima čitao Evanđelje jedan kolar. Nijemci su, čim se pojavio protestantizam, ostavili katoličku vjeru, ali Hrvati nijesu htjeli, pa je nastala između njih i Nijemaca ogorčena borba, koja nije svršila ni onda, kad su Nijemci postali većina u selu, iako Hrvati nijesu dugo vremena mogli dobiti Hrvata svećenika. Oni su ustrajali u borbi, pa Nijemcima protestantima nije ostalo drugo, nego da katoličkoj crkvi dograde poseban dio, koji je njima služio za vršenje službe Božje.

Kad je u selu Malištrofu umro hrvatski katolički svećenik Mikula Goglević, zemaljski su gospodari postavili u selu lutoranskog predikatora. Hrvati podigoše g. 1578. tužbu protiv predikatora, pa su zemaljska gospoda na viši nalog pustila u selo hrvatskog katoličkog svećenika, ali su ga za kratko vrijeme potjerali. Hrvati su ponovno prosvjedovali protiv novopridošlog predikatora i zatražiše g. 1580. katoličkog svećenika. Zemaljski gospodar je dao molitelje izbatinati. Na to su se g. 1571. Hrvati obratili na nadvojvodu Ernesta, koji je naredio, da se Hrvatima dade katolički svećenik. Hrvati, da se osvete za batine, koje su dobili prošle godine, izlemaše mjesnoga suca, koji se prema njima ružno ponašao, i prisiliše crkovnjaka, da preda sve crkvene dohotke katoličkom svećeniku. Protestanti su napadali katoličke svećenike, pa je dolazilo češće između protestanata Nijemaca i Hrvata katolika do otvorene borbe, jer su Hrvati ustajali u obranu svojih svećenika (na pr. u Cokuli god. 1582.).

Tu odanost hrvatskog puka cijenili su hrvatski svećenici, pa su često i uz najveću opasnost za vlastiti život davali svome stadu duhovnu pouku i okrepu. Tako znamo na pr. za staroga župnika Večlovića u župi Schönau, koga je zemaljski gospodar potjerao sa župe i na silu postavio protestantskog predikatora, da se sakrivao po kućama, išao od kuće do kuće kao prosjak i tako se prehranjivao i održao svoje duhovno stado u katoličkoj vjeri. Nažalost nakon njegove smrti nije bilo više Hrvata svećenika, pa je luteranskom predikatoru uspjelo prevesti vjernike u protestantizam ; time su se i narodno izgubili, jer više nitko ne govori hrvatski. Uočivši ovu vjernost Hrvata katoličkoj vjeri, izvješćuje godine 1592. dekan Konrad Glöggel, da su u njegovoj okolici katoličkoj vjeri vjerni samo Hrvati.

Negdje prividno, a u nekim krajevima i konačno, prešli su Hrvati na protestantizam ondje, gdje su zemaljski gospodari oružanom silom provodili Luterovu vjeru, i gdje su Hrvati bili u manjini. Osobito je teško bilo Hrvatima katolicima u Južnom Gradišću, u prvom redu onima, koji su bili na imanjima grofova Baćana. Godine 1570. prešao je grof Baltazar Baćan na luteranstvo, a kasnije na kalvinizam, pa je silom preveo i svoje kmetove na novu vjeru.

U prvoj polovici sedamnaestoga stoljeća ima više južnogradišćanskih hrvatskih sela s protestantskim ili kalvinskim predikatorom. Među tim predikatorima ima i Hrvata. Ovo su sela, u kojima nalazimo predikatore: Sv. Mikula (predikatori Mijo Pomperić i Turković), Santelek (Petar Stanšić), Sveti Mihalj (Matija Višnjac i Ive Vunica), Rohunac (Matija Šutak iz Belica), Božok (Jure Svetić iz Istre), Čajta, Vincet, Čemba (Mijo Smodić) i Narda (Grgo Runić). Ali kako nam suvremenici bilježe, ti su predikatori imali mnogo okapanja s narodom, i nije im nikada uspjelo, da dobiju konačno Hrvate za kalvinizam, odnosno protestantizam. Kad je prestalo nasilno protestantiziranje, te je svatko mogao pripadati kojoj hoće vjeri, Hrvati su se u golemoj većini povratili na katoličku vjeru. Ostali su protestantizmu vjerni samo oni Hrvati, koji su živjeli u neznatnim skupinama među Nijemcima, ali ti su gubitkom svoje vjere izgubili i svoju narodnost. (U Grosspetersdorfu našao sam na općini objavu, da se udaje Emilija Ribarić, evangeličke vjeroispovijesti, ali su mi rekli, da je njemačke narodnosti.) U Gradišću nema protestanata s hrvatskim imenima, koji bi se osjećali Hrvatima, ali ima nešto malo protestanata, koji govore hrvatski, no njihova su prezimena njemačka. To su protestanti njemačkog podrijetla, koji su došavši u hrvatska sela postali Hrvati.

II.

Hrvatski seljaci u Gradišću nisu samo katolici po imenu, nego i po djelovanju. Općenito je mišljenje, da je naš svijet vrlo pobožan i da zdušno vrši svoje vjerske dužnosti. Zanimljivo je napomenuti, da je još g. 1875. otišlo 14 hrvatskih seljaka iz Gradišća u Svetu Zemlju. I hrvatski sve-

ćenici prednjače svojim životom i učenošću. Tako možemo shvatiti činjenicu, da su mnogi đurski biskupi bili Hrvati (Gregorijanec, Drašković, Kolonić, Juranić, Stanković), a đurskih kanonika Hrvata je bio upravo velik broj. Svećenici su bili i sada su vođe naroda u vjerskim i prosvjetnim pitanjima, a između naroda i svećenika vladaju dobri odnosi. Uz crkvu je spojen narodni život, pa je crkva najjače narodno središte, pogotovu, što su vjerozakonske škole (a to su i jedine gotovo škole, u kojima se predaju hrvatskim jezikom školski predmeti) usko povezane uz crkvu i župnika. Zato naši seljaci rado žrtvuju za crkvene potrebe. Opaža se, da je Južno i Srednje Gradišće odanije crkvi i da je vjerski izgrađenije od Sjevernog Gradišća. U Sjevernom Gradišću je utjecaj austro-njemačkog bezvjerstva na mjestima prilično jak: tako na pr. u nekim selima postoje organizacije Prijatelja djece (Kinderfreunde) i Društva slobodnih mislilaca, ali i ta društva nijesu kod Hrvata uspješno radila.

Podizanju vjerskog duha služe i vjerske organizacije: Društva Srca Jezuševa, Očenaša i Škapulara. Drugih vjerskonabožnih društava nema. Omladinska i djevojačka društva, koja postoje u nekim selima, nemaju izrazito crkveni značaj, iako stoje na kršćanskom stanovištu. U prosvjetnom i vjerskom pogledu blagotvorno djeluju „Male crikvene i školske novine". Crkveni dio tih novina uređuje Martin Meršić mlađi, a školski dio uređuje Slavko Marhold, obojica iz Pajngerta. Te novine izlaze svakih četrnaest dana, a imadu sada oko 3000 pretplatnika. Uz te novine izlazi dvomjesečnik, koji izdaje za svoje hrvatske članove Austrijski narodni savez, a taj se dvomjesečnik zove „Katolički ljudski savez". Časopis izlazi u 2500 primjeraka, a donosi gradivo vjerskokulturnog značaja. Prije ga je uređivao dekan Grubić, a sada ga uređuje Ignac Horvat.

Procvatu vjerskog života doprinose mnogo i misije, koje su nedavno obavljene u svim hrvatskim selima. Misije su obavljali dominikanci Adalbert Vlašić iz Graca i Karlo Dunarić iz Sombatelja, obojica gradišćanski Hrvati.

Kao i na prosvjetnom području, tako i u crkvenom životu Hrvati su u Gradišću ravnopravan narod s Nijemcima, a to najbolje vidimo po tome, da je nekoliko hrvatskih svećenika dekana (Ostović, naddekan u Rohoncu, Vindiš, dekan u Suševu, i vođe dekanija J. Thüringer i Martin Meršić mlađi.)

Zanimljivo je i to, da u Stinjacima svaka obitelj slavi posebno i svečano svoga kućnog zaštitnika po prilici onako,

NOVO POKOLJENJE: TAMBURAŠI ĐACI

kako slave katolici Hrvati u nekojim krajevima zagorske srednje Dalmacije i Bosne.

III.

Važnu ulogu u vjersko-narodnom životu gradišćanskih Hrvata imadu i hodočašća u poznata svetišta. Najviše hodočaste u Maria Zell u Štajerskoj. Tamo hodočaste, redovito zajedno, Hrvati iz Gradišća i iz Ugarske, a te pohode organizira Martin Meršić stariji. Ta su hodočašća prave narodne skupštine, jer je to jedino mjesto, na kome se skupe Hrvati iz svih krajeva Gradišća. Pored toga idu u Kerteš, Livku, Železno, Lovretu, a u hrvatska sela hodočaste u Pajngert i Koljnov (u Madžarskoj.)

Pajngertsko svetište stoji nešto izvan sela, tik uz šumu. Uz crkvu se nalazi stari samostan, pa se čitavo zdanje pričinja čovjeku kao kakva srednjevjekovna tvrđava. Tu su u samostanu nekoć živjeli pavlini ili „bijeli fratri", kako

ih je narod zvao. Pajngertski samostan sagradiše g. 1475. vlasnik sela Pajngerta barun Ulrik Grafenegg i njegov sin Wolfgang. Prije toga bio je u četrnaestom stoljeću vlasnik Pajngerta zagrebački biskup i ban Slavonije Stjepan Kanižaj. Grafenegg je darovao sve svoje pajngertsko imanje pavlinima. Samostan i crkva bili su ispočetka potpuno u šumi. To je bila nesreća i za samostan i crkvu. Godine 1493. buknuo je u šumi požar, koji je do temelja uništio samostan i crkvu. Pavlini su ponovno podigli zgrade, a nato su Turci za vrijeme borbe s kraljem Ferdinandom samostan zapalili. Iza toga raselili su se pavlini, a imanje su razgrabili velikaši. Godine 1526. je isprosila Elizabeta Grafenegg od kralja, da se zemljište povrati pavlinima. Kralj je prisilio velikaše, da povrate pavlinima njihovo imanje, ali su velikaši iza malo vremena ponovo potjerali pavline i prisvojili njihovo vlasništvo.

Crkva, koja je sagrađena poslije turskog pustošenja, sagrađena je u gotskom stilu, a kasnije je obnovljena u baroku, pa je po svojim građevnim osobinama pravo biserje. U njoj se nalaze dragocjene relikvije sv. Križa, kome je i posvećena, i relikvije raznih svetaca, koje je poklonio đurski biskup Antun Juranić. Pajngerčani se ponose sa svojim samostanom i crkvom, koja je već odavna postala zavjetištem. Oni su vrlo lijepo obnovili i proširili crkvu g. 1925. i 1926. na nagovor i pod vodstvom svoga župnika Martina Meršića mlađega, koji nastoji, da ta crkva postane središnjim zavjetnim svetištem gradišćanskih Hrvata.

U hodočasničkoj crkvi sv. Marije u hrvatskom Koljnovu (u Ugarskoj) nema nikakvih povjesnih podataka. Postoji samo priča, koju su prihvatili i neki povjesničari. Kći zemaljskoga gospodara Franje Nadaždia, jedinica, bolovaše od teške bolesti. Zavjetovala se Bl. Djevici Mariji, da će, ako ozdravi, podići Njoj u čast kapelicu i da će ostati djevica. Kad je ozdravila, roditelji nijesu htjeli čuti za njezin zavjet, nego je nagovore, da se uda. Ona na to pristane uz uvjet, da sagrade Bl. Djevici veliku crkvu. Kad je bila na vjenčanju, pukne grom, a zaručnica ostade na mjestu mrtva. Njezin je otac kasnije sagradio koljnovsku crkvu. Taj je događaj opjevao na pučku Ivan Blažević (izdao pjesmu u posebnoj knjižici u Đuru g. 1925.). U crkvu hodočaste Hrvati, ali i Nijemci i Madžari. Sada je upravitelj crkve odlični hrvatski svećenik Tomo Sučić.

ŠKOLSTVO I ĐACI

Pri kraju sedamnaestoga stoljeća javljaju se prve škole kod gradišćanskih Hrvata. Učitelji su ispočetka i sami bili vrlo neuki pa nijesu uspijevali da djecu odgoje i nauče. Kasnije su učitelji sticali sve više znanja pa su mogli s više uspjeha raditi u školama. Bili su u isti mah učitelji pa crkveni pjevači (kantori) i općinski bilježnici. U osamnaestom stoljeću se pojavljuju prve hrvatske školske knjige „Abeczka" i „Slabikar". Učenici su redovno učili samo čitati, a pisati tek iznimno i to najbolji učenici. Učenice su počele učiti pisanje tek oko polovice devetnaestoga vijeka.

Školstvo se kod gradišćanskih Hrvata razvilo u devetnaestom i dvadesetom stoljeću. Kuhač spominje, da je oko g. 1900. bilo 12 hrvatskih škola. Danas ih ima mnogo više. Kao i kod njihovih susjeda Nijemaca i Madžara, tako su i kod Hrvata škole većim dijelom vjerske, manjim dijelom općinske, a tek su dvije škole državne. Vjerske škole uzdržava vjerska općina i država, općinske država i općina, a državne sama država. Sada ima toliko škola, da nepismenjaka među mlađim svijetom uopće nema. Nađe se tek tu i tamo koje starije čeljade, koje ne zna čitati i pisati. Radi boljeg pregleda donosimo u knjizi skrižaljku o školama, učiteljima i prosvjetnim društvima. (Vidi skrižaljku na strani 92. i 93.)

Srednje škole gradišćanski Hrvati nemaju, ali hrvatski đaci imadu priliku da uče hrvatski jezik u svim važnijim srednjim školama. Tako na pr. bogoslovima i srednjoškolcima u Beču predaje hrvatski jezik dr Ivanić, profesor na konsularnoj akademiji. Njegova predavanja iz hrvatskog jezika sluša oko 30 gradišćanskih đaka. Na državnoj realnoj gimnaziji u Željeznom, na preparandiji u Oberschützenu, na katoličkoj preparandiji u Željeznom i na građanskoj školi u Željeznom predaje se hrvatski kao obvezatan predmet za one đake, koji se prijave. Učitelji su hrvatskog jezika na spomenutim školama profesor Ljudevit Zončić, naducitelj Oskar Mikula, župnik dr Ivan Jagšić i naduči-

telj Albert Tauber, svi Gradišćani. Oni poučavaju hrvatski književni jezik, a to je za Gradišće velik napredak, jer prije pod madžarskom vladom, hrvatski se jezik nije predavao ni na jednoj srednjoj školi, pa starija inteligencija tek sada uči privatno hrvatski književni jezik.

Pjevačka društva rade samostalno, to jest ona nemaju stručnog, pjevačkog saveza. To je na veliku štetu rada i ustrajnosti, jer mnoga društva omlohave. Neka su pjevačka društva poznata kao odlični pjevački zborovi (pandrofsko, pajngertsko, velikoborištofsko, maloborištofsko i stinjačko), koji pobjeđuju njemačka i madžarska pjevačka društva iz svoje okoline.

Junačka (omladinska) društva učlanjena su u Savez katoličke omladine u Austriji. Hrvatska omladinska društva imaju samo u Srednjem Gradišću svoj posebni savez („Poljanski Hrvatski Pokrajinski Savez"), kome je na čelu dr. Ivan Jagšić, župnik u Klimpuhu. Inače su junačka (omladinska) društva najjači oslonac i narodne prosvjete i narodne svijesti po svojim raznovrsnim priredbama, predavanjima, predstavama i proslavama. Uz njih rade na širenju hrvatske svijesti i prosvjete djevojačka društva, samo što ih na žalost zasada ima još malo.

Hrvati u Beču, kojih ima najmanje 10.000, nisu do sada imali hrvatskog svećenika, ali je apostolska administratura odredila 1933. godine posebnog hrvatskog duhovnika za bečke Hrvate.

Hrvati u Madžarskoj imadu u svim selima, osim u Temerju, hrvatskog župnika. I u njihovim školama uči se također hrvatski. Imadu posebnog hrvatskog školskog nadzornika.

Iz popisa hrvatskih učitelja doznajemo, da ih ima 108 — svakako vrlo lijep broj. Isto tako je lijep broj učiteljskog podmlatka: ima što muških što ženskih oko 40 hrvatskih preparandista. Hrvatskih bogoslova ima 6, a 16 sjemeništaraca. Na sveučilištu ima 5 pravnika, 4 medicinara i 2 filozofa. Gimnazijalaca ima 40, učenika građanskih škola 70, a 20 đaka na trgovačkoj školi. Svega skupa ima iz Gradišća oko 200 hrvatskih đaka na srednjim i visokim školama.

NARODNA SVIJEST

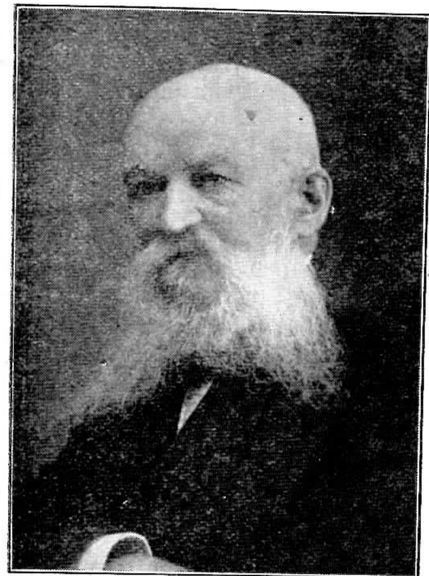
I.

Golema većina pisanih spomenika od šesnaestoga stoljeća pa do najnovijeg vremena zove gradišćanske Hrvate njihovim pravim imenom, hrvatskim. Zakonski članak madžarskog sabora iz godine 1550. nazivlje hrvatske naseljenike „slavenskim kmetovima" (coloni sclavi), ali kasnije ugarski sabor redovno nazivlje Hrvate Hrvatima (Croata). I madžarski je narod Hrvate općenito nazivao Hrvatima, ali katkada su ih nazivali i Tot (Slovak). To je nastalo radi toga, što Madžari nijesu razlikovali hrvatskog jezika od slovačkog, pa su držali, da su i Hrvati Slovaci. Madžarski pisac Veličanji piše, da su Madžari, kad su Hrvati naselili kraj oko Železnoga, nazvali čitavu železansku krajinu Totsag (Slovaštvo). Nijemci su doseljene Hrvate uvijek nazivali samo Hrvatima (Kroboth ili Krobath), a za razliku od Hrvata iz stare domovine nazivali su gradišćanske Hrvate i Vodenim Hrvatima (Wasser-Kroboten). Neki drže, da je ovo ime Vodeni Hrvati nastalo tako, što su Nijemci držali, da su hrvatski doseljenici došli iz Primorja; drugi misle, da je ime Wasser-Kroboten došlo od Bosner-Kroboten (to znači bosanski Hrvati), jer su tobože Hrvati došli iz Bosne, a konačno treći misle, da su Nijemci ovako nazvali Hrvate radi toga, što su Hrvati naselili krajeve oko vode, uz Dunav i Niuziljsko Jezero.

Sami su hrvatski naseljenici sebe uvijek zvali Hrvatima, pa i onda, kad je svijest o staroj domovini polako iščezla. U hrvatskim pisanim spomenicima nema uopće drugog imena za gradišćanske Hrvate osim hrvatskog. Hrvatska je svijest bila uvijek budna, ali uza sve to Hrvati, koji su bili u malim skupinama među njemačkim ili madžarskim življem, nijesu uspjeli sačuvati svoj jezik ni svoju narodnost. Možemo uzeti kao općenito pravilo, da su se izgubili oni Hrvati, koji nijesu imali u svome selu ili u neposrednoj blizini crkvu s hrvatskim župnikom i hrvatskim jezikom. Tako se izgubilo vrlo mnogo hrvatskih naselja, i u tim selima samo prezimena i mnogi nazivi zemalja sje-

ćaju na hrvatsko podrijetlo stanovništva. Madžari nijesu sve do devetnaestoga stoljeća nasilno nastojali Hrvate pomadžariti, ali su svim silama nastojali, da kod tamošnjeg našeg pučanstva uvriježe mržnju prema „Agramitima" (Zagrepčanima) i prije devetnaestoga stoljeća, a pogotovu u devetnaestom stoljeću.

U devetnaestom i dvadesetom stoljeću Madžari su nastojali, da Hrvate učine nesamo dobrim ugarskim državljanima, nego da ih učine i dobrim Madžarima. Brižno su nastojali, da ne dođe ni do kakve duhovne veze između gradišćanskih Hrvata i Hrvata u Hrvatskoj. Širili su i nametali svoj jezik u školi, a katkada i u crkvi. Viša vlast je priječila često puta, da dođe dobar hrvatski svećenik u hrvatsku župu, a čim bi ustanovila, da u nekom selu Hrvati razumiju madžarski, odmah bi u to selo poslala madžarskog svećenika i učitelja (na pr. u Vedešinu itd.). Uza sve to madžarizacija nije uspijevala, barem ne u većoj mjeri. Narod je i dalje govorio hrvatski, a svećenici su i učitelji, iako velikom većinom dobri ugarski državljani i odani madžarskoj državnoj misli, nijetili hrvatsku misao.

MARTIN BORENIĆ
hrvatski kulturni radnik

Hrvatska sela u blizini madžarskih mjesta bila su ipak u opasnosti (na pr. Vincet itd.). Poslije svjetskoga rata Madžari ne prave neprilike onim Hrvatima, koji su ostali u Madžarskoj, na granici Gradišća. Hrvati slobodno upotrebljavaju hrvatski jezik u školi i crkvi, a svećenici su dobri Hrvati, ali neki učitelji ne vrše svoju narodnu dužnost onako, kako bi trebali da je vrše. Da se pokažu „dobrim" građanima madžarske države, oni uvode madžarski jezik u škole, pa češće puta dolazi do sukoba između učitelja i svećenika, što im ne dopuštaju madžarizirati hrvatsku djecu. U Madžarskoj je poteškoća sa hrvatskim školskim knjigama, jer je starih školskih knjiga nestalo, a novih nema. Sa školskim knjigama gradišćanskih Hrvata ne mogu se služiti, jer to ne dopušta državna vlast.

II,

Poslije svjetskoga rata gradišćanski su se Hrvati do konačnog rješenja o pripojenju Gradišća Austriji (godine 1922.) držali sustezljivo i prema Nijemcima i prema Madžarima, jer nijesu smjeli da se odviše izlože. Jedino su za vrijeme kratke komunističke vladavine u Madžarskoj ustali na više mjesta otvoreno protiv komunista i proti njima se borili. Kad je mirovnim ugovorom pripalo Gradišće Austriji, narod je rado prihvatio to rješenje najviše iz gospodarskih razloga. Već otprije je dobar dio Hrvata u gospodarskom pogledu bio upućen na Beč. Postojali su pored toga i prosvjetno-socijalni razlozi, radi kojih su gradišćanski Hrvati pozdravili pripojenje Austriji: Hrvati su vjerovali, da je Austrija prosvjetljenija i da je upravni postupak prema narodu demokratskiji u Austriji, nego što je u Madžarskoj. Bilo je i onih, koji nisu bili skloni Austriji u prvom redu radi crvene, konunističko-socijalističke opasnosti, ali su i ti prihvatili novo stanje s puno pouzdanja, kad su vidjeli, da austrijska republika postupa prema Hrvatima pošteno, da ih ne progoni, nego da ih smatra ravnopravnim građanima. Prema Slovencima Austrija ne postupa kao

MARTIN MERŠIĆ ST.
zaslužni prosvjetni i zadružni radnik

PETAR JANDRIŠEVIĆ
župnik u Čembi

s Hrvatima, jer su i otprije postojale ogorčene borbe među Slovencima i Nijemcima. Nasuprot gradišćanski Hrvati živu i živjeli su sa svojim susjedima Nijemcima u najboljim prijateljskim odnosima.

Odmah nakon pripojenja Gradišća Austriji provedeni su izbori. Hrvati su pomišljali, da se samostalno pojave na izborima, ali kratkoća vremena nije to dopuštala, pa su Hrvati u većini glasali za kršćansko-socijalnu stranku. Stvarne koristi za Hrvate nije od tih izbora bilo. U to su se vrijeme pojavile „Hrvatske Novine", koje su jačale hrvatsku narodnu svijest, tražile organiziranje naroda na svim područjima javnoga rada, pa kad su došli novi izbori godine 1923., nastade pitanje, kako će se Hrvati opredijeliti. Ljudi, koji su narodno osjećali, mogli su ili ići na izbore samostalno, ili glasati za kršćanske socijale. Kako pogađanja s kršćanskim socijalima nijesu dovela do uspjeha, Hrvati se odluče, da idu na izbore samostalno, ali je bilo očito, da uspjeh ne će biti osobit radi kratkoće vremena i radi toga, što se nije organizirala hrvatska stranka. Ali Hrvati su postigli uspjeh veći, nego što su se nadali, pa su kršćanski socijali bili poslije izbora mnogo susretljiviji, tako da je došlo do sporazuma Hrvata i austrijskih kršćanskih socijala. Kršćanski socijali priznaju narodne i kulturne tražbine Hrvata, i na temelju toga sporazuma pošli su gradišćanski Hrvati g. 1927. u izbore zajedno s kršćanskim socijalima. Kršćanski socijali su bili prema Hrvatima ispravni: Hrvati su uspjeli namjestiti više Hrvata u državnu službu, osigurano je predavanje hrvatskog jezika u svim gradišćanskim srednjim školama, a trojica hrvatski narodno opredijeljenih Hrvata sjedi u pokrajinskom saboru za Gradišće (Dr Lovre Karall, Ivan Krues i Probst), dok je dr Karall već petu godinu član pokrajinske vlade (Landesrat), u kojoj obavlja najraznovrsnije poslove (bio je povjerenik za prosvjetu i obrt, a sada je za pravo i unutarnje poslove bez policije).

IGNAC HORVAT
sadašnji predsjednik Hrvatskog kulturnog društva u Gradišću

Nisu se svi Hrvati okupili u kršćansko-socijalnoj stranci. Jedan je dio Hrvata prišao socijalno-demokratskoj stranci. To su većim dijelom tvornički radnici, osobito iz Gornjega Gradišća. Hrvatski socijal-demokrati nijesu u svojoj stranci došli do utjecaja. Oni istina imadu jednog poslanika u saboru, ali taj nije zastupao posebne hrvatske interese. Sela, u kojima su socijalni demokrati u većini, izvrgnuta su ponijemčenju. Cindrof, socijalno demokratsko selo hrvatsko, pozvalo je njemačku organizaciju Südmarku, da mu sagradi školu, u kojoj se hrvatski gotovo i ne poučaje.

Odnosi između Hrvata kršćanskih socijala i socijalnih demokrata bili su donedavna vrlo napeti. U novije vrijeme odnosi se poboljšavaju. Socijalni demokrati se sve to više opredijeljuju hrvatski, pa ima nade, da će sve trzavice prestati, te da će se svi Hrvati bez razlike naći na zajedničkom poslu u Hrvatskom kulturnom društvu.

6

HRVATSKO KULTURNO DRUŠTVO

U najnovije vrijeme vrši blagotvoran utjecaj među gradišćanskim Hrvatima Hrvatsko kulturno društvo. Ono je postalo središnjicom prosvjetnog i narodnog rada, a njegove su sjednice i skupštine sabori hrvatske inteligencije i seljaštva iz svih hrvatskih krajeva u Gradišću.

Misao o osnutku prosvjetne središnjice pojavila se odmah nakon svjetskog rata, pa su već g. 1921. u Šopronju prihvaćena pravila te središnjice, ali ona zbog političkih neprilika nije mogla raditi. U duhu okupljanja svih narodnih redova i novog prosvjetnog nastojanja pokrenute su g. 1922. „Hrvatske Novine", u kojima pjesnik Mate Miloradić-Meršić pozivlje Hrvate u Gradišću na rad:

Hrvati s Gradišća, skučite kot Job,
Na noge, na noge poslidnja je dob!

Godine 1925. okupiše se nekoji prosvjetni radnici na dogovor, kako bi priveli u život opći prosvjetni savez: Hrvatsko kulturno društvo. Ali do osnutka dođe tek g. 1929. u Vulkaproderštofu. Veliku je agitaciju za osnutak društva vršio preko „Hrvatskih Novina" i usmeno dekan Antun Grubić. U pravilima društva istaknut je kao cilj društva: probuditi kod raštrkanog hrvatskog pučanstva u Gradišću ljubav materinskom jeziku i hrvatstvu; nastojati oko usavršenja hrvatskog književnog jezika, da bude jedinstven i lijep; nastojati, da Hrvati imadu svoj jezik u svim svojim školama, a u gradišćanskim srednjim školama, osobito u preparandijama, na kojima uče hrvatski đaci, da se predaje hrvatski jezik; društvo će nastojati, da Hrvati imadu dovoljan broj hrvatskih učitelja i svećenika, te da se u svima crkvama, gdje postoje Hrvati, riječ Božja govori na materinskom jeziku; isto tako će društvo nastojati, da Hrvati u svim javnim uredima imadu svoga tumača, a za đake će ustanoviti stipendije. Uz taj program društvo je sebi postavilo za cilj izdavanje hrvatskih knjiga, poučnih i zabavnih; izdavanje hrvatskih novina za hrvatsku kulturu, gospodarstvo i nabožnost; sabiranje i izdavanje svjetskih i crkvenih pjesama; sabiranje i izdavanje povijesnih podataka i rasprava, pučkih pripovijesti, običaja i sl.; uređenje posebnog hrvatskog muzeja; osim toga Društvo će nastojati oko osnutka prosvjetnih društava i oko pristojnih zabava društava, koja već postoje; osnivat će knjižnice, starat će se za kazališne i kinematografske predstave. U gospodarskom pogledu društvo će širiti smisao za zadrugarstvo, osnivati zadruge, oživjeti negdašnji kućni obrt (tkanje, vezivo, pletivo i sl.).

Prvi je odbor, kome je na čelu bio kao predsjednik učitelj Ivan Dobrović, razvio živu agitaciju, pa je Hrvatsko kulturno društvo već nakon prve godine rada imalo oko 3000 članova iz svih krajeva Gradišća. U društvu se okupljaju Hrvati bez obzira na političku pripadnost, jedino u Sjevernom Gradišću socijalni demokrati ne sudjeluju u društvu u dovoljnoj mjeri.

Dr IVAN JAGŠIĆ
župnik vođa hrvatske katoličke omladine u Gradišću

Već je na sastanku od 21. studenoga 1929. u Velikom Borištofu zaključeno, da se izdaje godišnje po jedna knjiga za članove Hrvatskoga kulturnog društva, pa je tako i izašla godine 1930. i 1931. „Letna knjiga", koju je uredio Ignac Horvat i u kojoj se nalazi velik broj rasprava o narodnom životu, običajima, prošlosti, te pouke iz svih područja, koja zanimaju seljake. Mjesto „Letne knjige" izašao je g. 1932. kalendar „Naša domovina", također uređen od Ignaca Horvata. Društvo radi polako i razborito, jer „kad se narodno drivo presadi u tuđu zemlju i drugu klimu, treba mnogo pazljivosti i truda, da

Dr LOVRE KARALL
politički vođa Gradišćanskih Hrvata

se ne osuši". Prvih godina nakon osnutka bila je najveća briga Hrvatskoga kulturnog društva, da širi hrvatske knjige i novine. Za školsku omladinu pokreće u svojoj vlastitoj nakladi „Male crikvene i školske novine", a veliku brigu posvećuje osnutku omladinskih i pjevačkih društava. Da omladinska društva rade što uspješnije, društvo je kupilo projekcioni aparat, s kojim će pojedini javni prosvjetni radnici držati predavanja. Da uvede ponovno u život ženski ručni rad i da dade narodni značaj njihovoj nošnji, društvo će nastojati uvesti među hrvatske seljakinje narodnu nošnju, i to za djevojke posavsku narodnu nošnju, a za starije žene jednostavniju narodnu nošnju s narodnim ukrasima. Kako su narodna glazbala također nestala, društvo nastoji, da udomaći u hrvatskim selima tamburicu, pa se nada, da će ga u tom poslu pomoći čitava hrvatska javnost. Da se pobilježe narodni običaji i narodni život, društvo je podijelilo oko trideset Radićevih „Osnova", po kojima marljivo sabiru građu učitelji, đaci, svećenici, a u nekim selima i sami seljaci.

Sada je predsjednik društva Ignac Horvat, a u odboru su Slavko Marhold, nadučitelj, I. Dobrović, nadučitelj, O. Mikula, nadučitelj, J. Libezeit, nadučitelj, V. Prikosović, seljak, P. Jandrišević, župnik, A. Kornfeind, učitelj, F. Meršić, seljak, I. Vuković, nadučitelj, M. Meršić ml., župnik i dr. I. Jagšić, župnik.

JAVNI NARODNI RADNICI

Najpoznatiji javni radnik starijeg naraštaja svakako je *Martin Meršić*, velikoborištofski župnik. Meršić je uvijek bio uvjeren, dosljedan i neustrašiv Hrvat. Nadaren od Boga velikim sposobnostima i silnom energijom, Martin Meršić je bio prije rata začetnik i zaštitnik svakog hrvatskog pokreta i rada. Meršićeva je zasluga, što se Mate Miloradić-Meršić u pedeset i trećoj godini javio hrvatskim stihovima, koji su veoma ojačali svijest tamošnjih Hrvata. Meršić je ustrajno tražio među svojim vjernicima marljive i nadarene dječake te ih slao u sjemeništa ili učiteljske škole. U tome radu nije štedio ni vrijeme ni novce. Svojim je sredstvima pokrenuo god. 1902. Kalendar sv. Familije, a g. 1910. izlaze najviše na njegovo poticanje „Naše Novine". Nebrojena su djela Martina Meršića, kojima je želio održati kod Hrvata narodnu svijest, jezik i starodrevnu seljačku kulturu. Pokušao je da narod podigne i u gospodarskom području pa je širio zadrugarstvo, ali je na tom polju radi svjetske krize doživio gorkih razočaranja te sada živi gotovo sasvim povučeno, ali župni dvor u Velikom Borištofu nije prestao biti ognjište i žarište

SLAVKO MARHOLD
učitelj i urednik „Malih crkvenih i školskih novina"

hrvatske narodne svijesti u Gradišću, jer „stari Meršić" (rođen godine 1868.), kako ga mlađa inteligencija zove, još uvijek daje pametne savjete za narodni rad i upućuje svoj narod mnogo riječju i perom. Svaki novi pothvat, koji ide za jačanjem svijesti ili širenjem prosvjete, nađe u Meršiću svoga najvatrenijeg zagovornika. On razumije i cijeni djelovanje današnjih mladih Hrvata, pa čak i onda, kad se njegovi nazori ne slažu s nazorima mladih. U književnosti se nije javljao većim djelima, ali je napisao bezbroj poučnih članaka. Isto je tako mnogo prevodio sa stranih jezika. Uredio je zbirku pjesama Mate Miloradića. Veliku je zaslugu stekao u priređivanju skupnih hrvatskih hodočašća u Celje (Maria Zell).

MARTIN MERŠIĆ ML.
župnik, glazbenik i urednik „Malih crkvenih i školskih novina"

Petar Jandrišević, također župnik, poznaje najbolje povijest Gradišća, a osobito J u ž n o g a Gradišća. Bistre pameti, široke naobrazbe, on je istaknut gradišćanski književnik publicista. Već kao mlad svećenik on je mnogo pisao u najuglednije njemačke i madžarske listove, a kad su pokrenute „Naše Novine", Jandrišević postaje njihov suradnik. Njegova živa i zagrijana riječ postizava velike uspjehe. Kao književnik Jandrišević ima mnogo smisla za šalu. U „Letnoj knjizi" i „Našoj domovini" objavio je niz vrlo uspjelih crtica iz Sandžaka i ostalih krajeva na Balkanu. Jedan dio tih crtica donio je i zagrebački dnevnik „Hrvatska Straža". Jandrišević je, kako rekosmo, dobar poznavalac povijesti gradišćanskih Hrvata. Napisao je niz rasprava o pojedinim pitanjima, a u najnovije vrijeme je na vladinu narudžbu skupio sve podatke, koji se odnose na povijest Južnoga Gradišća (Urkunden und Dokumente über das südliche Burgenland, Diplomata et Documenta de ditione Burgenland meridionali). Neko se vrijeme Petar Jandrišević bavio i politikom. Od godine 1923. do 1927. bio je zastupnik u zemaljskom saboru, a i prije i poslije marno je radio na održanju narodne svijesti te je češće došao u oštar sukob i borbu s protivnicima hrvatske narodne misli. Njegovo krsno ime Petar je postalo pojmom njegova hrvatstva i slavenstva. Velik je prijatelj današnjeg pokreta hrvatske omladine pa ga pomaže i novcima i savjetom, a mladi ga Hrvati zbog njegove razboritosti i požrtvovnosti veoma cijene.

IVAN VUKOVIĆ
učitelj i glazbenik

Martin Borenić, najstariji hrvatski učitelj u Gradišću, rodio se g. 1850., a sada živi u Pajngertu u mirovini. U Pajngertu je bio 45 godina učitelj. Bio je kao učitelj na glasu, pa su u njegovu školu dolazila djeca nesamo iz Pajngerta, nego i iz drugih okolišnih sela. Bio je dobar kantor (pjevač), poznavalac glazbe, te je sa svojim drugom Nakovićem sastavio crkveni „Jačkar" za hrvatske učitelje-kantore. Napisao je i nekoliko školskih knjiga, ali u narodu je najpoznatiji kao urednik kalendara. Uređivao je od g. 1900. do 1930. više hrvatskih kalendara, u kojima je donosio svojih crtica, pripovijesti i poučnih članaka, ali još više je prevodio s njemačkoga jezika. Jezik mu nije bio osobito

dotjeran, ali i kod njega ima mnogo smisla za šalu i vedrinu, pa je narod njegove sastavke rado čitao. Borenić je još pod madžarskom vladom poslao iz Pajngerta lijep broj mladića u zagrebačke srednje škole.

Ivan Dobrović, ravnatelj škole u mirovini i okružni nadzornik vjerskih škola u puljanskom kotaru, rođen je u Vulkaproderštofu g. 1882. odličan je pedagog (odgojitelj) pa je radi toga postao član školskog savjeta. Učiteljevao je najviše u Menovi, a g. 1933. godine pođe radi bolesti u mirovinu. Živi u Kleinhöfleinu kraj Željeznog. Kao školski pisac uredio je „Početnicu", „Drugu štanku" i „Tretu štanku". Kao školski nadzornik u puljanskom kotaru snažno utječe na učitelje u hrvatskom smjeru. Kad se osnovalo Hrvatsko kulturno društvo, Dobrović je postao prvi njegov predsjednik.

Spomenuti javni radnici pripadaju starijem pokoljenju. Predstavnik mlađeg naraštaja, koje je počelo dolaziti do riječi poslije rata, jest *dr Lovre Karall*, koji je uz Ignaca Horvata najistaknutiji među mlađom hrvatskom inteligencijom u Gradišću. On je pokrenuo g. 1922. „Hrvatske Novine", s kojima počinje novo doba u jačanju hrvatske narodne svijesti u Gradišću. Oko „Hrvatskih Novina" okuplja se mlađa hrvatska inteligencija, koja počinje učiti hrvatski književni jezik i uspostavljati veze sa starom domovinom. Ta mlađa inteligencija zahtijeva, da se gradišćanskim Hrvatima dadu sva ona gospodarska, politička i prosvjetna prava, koja su u mirovnom ugovoru priznata narodnim manjinama. U tome je smjeru dr Lovre Karall uređivao „Hrvatske Novine", a kad je postao zastupnik, prepustio je „Hrvatske Novine" Mati Feržinu.

Martin Meršić, mlađi, župnik i vođa dekanata u Pajngertu, uređuje u zajednici s nadučiteljem Slavkom Marholdom „Male crikvene i školske novine", koje vrše blagotvornu ulogu u životu našega svijeta u Gradišću: one probuđuju kod najmlađeg naraštaja, kod školske omladine, rodoljubna i vjerska čuvstva. „Male crikvene i školske novine" imaju oko 3000 pretplatnika, pa nam to najbolje dokazuje, kako su ušle u volju svojim mladim čitačima. Uz sabiranje napjeva bavi se Meršić mlađi i proučavanjem povijesti gradišćanskih Hrvata pa je iz toga područja objavio nekoliko rasprava. Mnogo prevodi pjesama i igrokaza za hrvatska prosvjetna i omladinska društva. Rodio se g. 1894. u Frakanavi.

NA DNEVNOM POSLU (drvorez) — Rolf Klaudus

Slavko Marhold, odlični školnik u Pajngertu i suurednik „Malih crikvenih i školskih novina", rodio se g. 1898. u Rasporku. U „Malim crikvenim i školskim novinama" objavljuje mnogo gradiva iz stare hrvatske povijesti. Vodi pjevačko društvo u Pajngertu. Dobar je crtač pa je izradio već nekoliko zemljovida hrvatskih naselja u Gradišću. Tako je izradio i zemljovid Gradišća za ovu knjižicu. U novije vrijeme sastavlja školske knjige.

Dr Ivan Jagšić, svećenik i profesor, koji je prije nekoliko godina napustio profesuru u Madžarskoj i došao među svoje Gradišćane za župnika, rođen u Uzlopu. Sada je župnik u Klimpuhu. On je predsjednik Poljanskog Omladinskog Saveza. Ističe se kao oštar politički pisac. Napisao je dosada dvije glume: jedan igrokaz za djecu, a jedan za omladinu. Sudeći po tim igrokazima, Jagšić ima jak talenat za pisanje drama. Godine 1932. postao je profesor hrvatskog jezika na preparandiji u Željeznom.

Među hrvatskim kantorima najviše se istakao *Ivan Vuković*, nadučitelj u Pandrofu, najvećem hrvatskom selu. Rođen je g. 1876. u Klimpuhu. U Pandrofu je stvorio glazbeno društvo, muški i mješoviti pjevački zbor. Poznaje glazbenu literaturu, a i sam je vrlo mnogo harmonizirao hrvatskih popjevaka.

Mate Feržin uređuje već dulje vremena „Hrvatske Novine". Srednje škole je svršio u Zagrebu, te odlično poznaje hrvatski književni jezik. Napisao je jednu odulju pripovijest (u posebnoj knjizi) „Marica Banović", u kojoj prikazuje jednu gradišćansku djevojku, koja ostaje vjerna svome kraju i svome narodu.

Kolo gradišćanskih đaka je treći naraštaj, koji je vrlo poduzetan u hrvatskom narodnom pokretu. Prvo okupljanje hrvatskih gradišćanskih đaka dogodilo se u Oberschützenu. Tu se okupilo nekoliko đaka. Iz njihova maloga kruga nastalo je današnje Kolo, koje okuplja više manje sve hrvatske đake u Gradišću. Đaci se bave marljivo proučavanjem hrvatskoga književnog jezika, pa će vjerojatno taj naraštaj provesti potpuno zbliženje književnog jezika gradišćanskih Hrvata s hrvatskim književnim jezikom. Osnovali su tri knjižnice, koje su zasada siromašne, proširenje očekuju od hrvatske javnosti. Uče tamburanje pa preko praznika posjećuju hrvatska sela. Oni znadu, da će ostati svijesni i dobri Hrvati, ako sačuvaju veze s hrvatskim selom i hrvatskim seljakom, koji je gotovo jedini ostao vjeran hrvatskoj riječi i hrvatskoj svijesti. Zato su se rado prihvatili posla, da skupljaju gradivo o narodnom životu i običajima po „Osnovi" Ante Radića. Kolo širi izdanja Kulturnog društva, osobito u Beču. Napokon Kolo potpomaže siromašne đake stipendijama, ali su nažalost njegova sredstva vrlo oskudna. Kolo se dijeli na tri skupine. Najveća i najradišnija je bečka skupina. Duša je te skupine bogoslov Stjepan Horvat.

KNJIŽEVNOST I PODACI O GRADIŠĆANSKIM HRVATIMA

Tko bi htio potanje izučavati povijest doseljenja, život, narodne običaje Gradišćanskih Hrvata, može naći podatke prije svega u arhivima u Šopronju (gradski arhiv), u županijskom arhivu u Mošonju i Baćanijevim arhivima u Güssingu i Körmendu.

Kalendari Gradišćanskih Hrvata donosili su češće puta zanimljivih crtica i članak o životu Gradišćanskih Hrvata, poimence:

Kalendar sv. Antuna, koji je izlazio u Željeznom 1910.—1920.

Kalendar sv. Familije, od 1903. do 1919. u Đuru.

Kršćanski kalendar (1900. do 1910.)

Kalendar sv. Mihovila (1923. do 1930.) izlazio u St. Gabrielu (Mödling).

Na madžarskom jeziku izašlo je nekoliko rasprava, od kojih su najznatnije:

Major Pal, Mosonvarmegye monografija, Magyarovar, 1586.

Mohl Adolf, Horvatok Bevandorlasa 1533-ban, Budapest, 1915. (Szent Istvan Taisulat). U toj knjižici, na kraju, nalazi se popisana opširna građa, izvori i rasprave o Gradišćanskim Hrvatima, pa tko želi upoznati svu važniju literaturu o Gradišćanskim Hrvatima do 1915. neka pogleda tu knjižicu.

E. Werdenich dr., A kelenpataki regi misekönyv horvat nyelvü feljegyzesei, Györi Szemle, III. tečaj, br. 7—9, Gjur, 1932.

Na njemačkom jeziku uz ostalo sravni članak: Paula Eitlera u Festschriftu, Eisenstadt-Wien, 1931.

Na hrvatskom jeziku ima više člančića i rasprava. Iz starijeg vremena najbolji i najopširniji su podaci Frana Kurelca u predgovoru Jačkama. — Uporedi još:

Kuhač, Među ugarskimi Hrvati, „Vienac", 1878.

Milčetić, Među Hrvatima Donje Austrije, Zapadne Ugarske, „Vienac" 1898. (u više nastavaka i posebno).

Fr. Kuhač, Kerstjansko-katoličanski crikveni jačkar, „Vienac", 1901. (u četiri nastavka).

Milčetić, O Ugarskim Hrvatima, „Vienac", 1901.

Andrić, Iz starije književ. ugarskih Hrvata, „Vienac", 1899.

Andrić, — „Vienac", knj. III. 9.

Dr R. Horvat, „Danica", 1933.

Dr I. Esih, Gradišćanski Hrvati, „Napredak" kalendar 1933. i posebno.

„Mladost", list kat. oml., Zagreb, 1927.—28, br. 9.

M. Ujević, pogovor knjizi I. Horvata „Gradišćanke", Zagreb 1930.

O povijesti selenja podaci su rastrkani u pojedinim izdanjima Jug. akademije, a neke je dokumente izdala madžarska akademija.

STATISTIKA HRVATSKIH CRKAVA, ŠKOLA (PUČKIH) I PROSVJETNIH DRUŠTAVA

Ime i karakter sela	Broj duša	Hrv. jezik u crkvi	Značaj puč. škola			Koliko razreda	Hrv. jezik u školi	Učitelji		Društva		
			državne	općinske	vjersko kat.			Hrvati	Nijemci	junačka	djevojačka	pjevačka
I. Geca (hrv.-njemačka)	2558	½	1	—	1	8	1/7	2	6	—	—	—
Belo selo (15 % Nijemaca)	1101	1	—	—	—	3	1/3	2	1	—	—	—
Novo selo	1026	1	1	—	1	3	1	3	—	—	—	—
Lajtica (njem.-hrv.-madž.)	612	½	1	—	—	2	—	1	1	—	—	—
Raušar (njem.-hrv.)	1132	½	—	—	1	3	1/5	2	1	1	—	—
6. Pandrof 1)	2915	1	—	—	1	8	½	6	2	—	—	2
II. Vorištan	2850	1	1	—	1	7	1/3	5	2	1	—	—
Štikapron	1650	1	—	—	1	4	1/3	3	1	1	1	—
Celindof	1045	1	—	—	1	2	1	2	—	1	1	—
Cikleš (njem.-hrv.)	1483	½	—	—	—	5	1/6	1	4	—	—	—
Otava (hrv.-njem.)	889	½	—	—	1	3	1/3	2	1	1	—	—
Rasporak	1266	1	—	—	1	3	1	3	—	1	—	—
Pajngert	1065	1	—	—	1	3	1	3	—	1	1	1
Klimpuh	1353	1	—	—	1	4	1	4	—	1	1	—
Cogerštof	1147	1	—	—	1	3	2/3	3	—	1	1	—
Cindrof	2077	1	—	1	—	6	1/4	2	4	1	—	—
Vulkaproderštof	1792	1	—	1	—	5	2/3	4	1	1	1	—
Traištof	1333	1	—	—	1	3	1	3	—	1	1	—
19. Uzlop	1320	1	—	—	1	3	½	2	1	1	1	—
III. Veliki Borištof	1658	1	—	—	1	5	1	5	—	—	—	1
Mali Borištof	1330	1	—	—	1	3	1	3	—	—	—	1
Filež	2292	1	—	—	1	6	1	6	—	1	—	—
Menovo	1155	1	—	—	1	3	1	3	—	—	—	1
Šuševo	800	1	—	—	1	2	1	2	—	—	—	1
Longitolj	338	1	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—
Gerištof	1000	1	—	—	1	2	1	2	—	—	—	—
Donja Pulja	926	1	—	—	1	2	1	2	—	—	—	1
Mučindrof	528	1	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—
Pervane	477	1	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—
Frakanava	844	1	—	—	1	2	1	2	—	1	—	—
Kalištrof	1093	1	—	—	1	3	½	2	1	—	—	—
32. Bajngrob	553	1	—	—	1	2	½	2	—	—	—	—
IV. Bandol	304	1	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—
Rupišće 2)	307	1	—	1	—	1	—	—	1	—	—	—
Podgorje 3)	351	1	—	1	—	1	—	—	1	—	—	—
Širokani (hrv.-njem.) 4)	122	½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Parapatić Brig 5)	120	½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bošnjak Brig 6)	120	½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ključarevac 7)	130	½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
40. Marof (njem.-hrv.) 8)	231	½	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—
Poljanci 9)	128	½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hrvatski Cikljin	353	½	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—
Milištrof (hrv.-njem.)	325	—	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—
Stari Hodas (hrv.-njem.)	345	1	—	1	—	1	1/4	—	1	—	—	—
Sabara	436	1	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—
Vincet	724	1	—	—	1	2	1	2	—	—	—	—
Čajta	1052	1	—	—	1	3	1	3	—	—	—	1
Čemba	637	1	—	1	1	2	1	2	—	—	—	—
Katalena (hrv.-njem.)	241	½	—	—	1	1	1/3	1	—	—	—	—
50. Vardeš (hrv.-njem.)	183	½	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—
Hrvatski Hašaš (hr.-nj.)	204	½	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—
Začje selo 10)	138	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hrvatska Čenča 11)	216	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Šeškut (hrv.-njem.)	471	—	—	—	1	2	—	—	2	—	—	—
Pinkovac	936	1	—	—	1	3	1	3	—	1	—	—
Nova gora (20% njem.) 12)	1126	1	—	—	1	2	1	2	—	1	—	—
Stinjaki	1086	1	—	—	1	3	1	3	—	—	—	1
Hakerberg (njem.-hrv.)	475	1	1	—	—	2	—	—	2	1	—	—
Santelek (njem.-hrv.)	2573	½	—	—	1	7	—	1	6	—	—	—
60. Žarnovica	481	½	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—
Jezero	344	½	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—
Prašćevo (hrv.-njem.)	428	—	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—
Veliki Medveš (hrv.-nj.)	589	½	—	—	1	2	1/3	1	1	1	1	—
64 Žamar	523	½	—	—	1	2	1/3	1	1	—	—	—
Sve skupa ima			7	6	46	157		108	47	19	9	10

1) U državnoj školi je nastavni jezik njemački. — U katoličkoj školi je nastavni jezik hrvatski.
2) Samo vjeronauk i hrvatski.

3) Samo vjeronauk i hrvatski. — 4) Idu u Podgorje u školu. — 5) Idu u Bandol u školu. — 6) Idu u Bandol u školu. — 7) Idu u Kethelj u njemačku školu. — 8) Samo vjeronauk i hrvatski. — 9) Idu u Kethelj u njemačku školu. — 10) Idu u Tobaj u njemačku školu. — 11) Idu u Nimšku Čenču u školu. — 12) Ima i jedan njemački razred.

OPASKE UZ SKRIŽALJKU NA STRANI 92.-93.

Uz ovu skrižaljku treba dati neka objašnjenja. Uz rubriku (odjeljak): Ime i karakter sela treba pripomenuti, da su sela, kod kojih nije ništa naznačeno osim imena, čista hrvatska sela. U selima, koja su štampana masnijim slovima nalazi se hrvatski župnik. Prema tomu 34 sela imadu hrvatskog župnika. Ako k tomu pribrojimo 8 hrvatskih svećenika, koji se nalaze na njemačkim župama, nabrojili smo sve hrvatske svećenike u Gradišću. Uz ove svećenike ima lijep broj redovnika po raznim samostanima u Austriji i Madžarskoj (dominikanaca, benediktinaca i franjevaca). Santalek je također hrvatska župa, ali je župnik u selu Nijemac, a kantor je Hrvat. Ostala su sela — 31 po broju — filijalke. Od ovih spada 9 hrvatskih sela-filijalka pod njemačke župnike, ali se u četiri filijalke, koje spadaju pod njemačkog župnika, pjeva hrvatski, jer je kantor-učitelj Hrvat. U pet se hrvatskih sela-filijalka ne čuje u crkvi ništa hrvatski, te su ova sela na putu potpunog ponijemčenja.

Uz rubriku: Broj duša. Brojevi su uzeti iz službenog šematizma biskupije po popisu od godine 1923.

Uz rubriku: Hrvatski jezik u crkvi. Broj 1 znači, da je služba Božja u crkvi potpuno hrvatska. Ovakvih sela ima 39. Broj ½ znači, da se samo svake druge nedjelje čita Evanđelje i obavljaju druge pobožnosti hrvatski, ili da se samo pjeva hrvatski.

Uz rubriku: Značaj škole. U dvije tri općine postoje dvovrsne škole — jedna vjersko-katolička, a druga općinska ili državna.

Uz rubriku: Hrvatski jezik u školi. Broj 1 znači, da je u toj školi nastavni jezik hrvatski. Njemački se jezik u tim školama uči 5 ili više sati tjedno kao predmet. Ovakvih škola ima 26. Broj ½—¹/₇ znači, da je u toj školi više manje pretežan njemački jezik. Ovakvih škola ima 24. Gdje stoji — tamo se ne uči hrvatski, ili se uči vrlo malo. Takvih škola ima 9. Gdje stoji i kod crkve i kod škole —, znači, da se u tim selima hrvatski govori samo kod kuće. Takvih sela ima 5.

POGOVOR K OVOJ KNJIZI

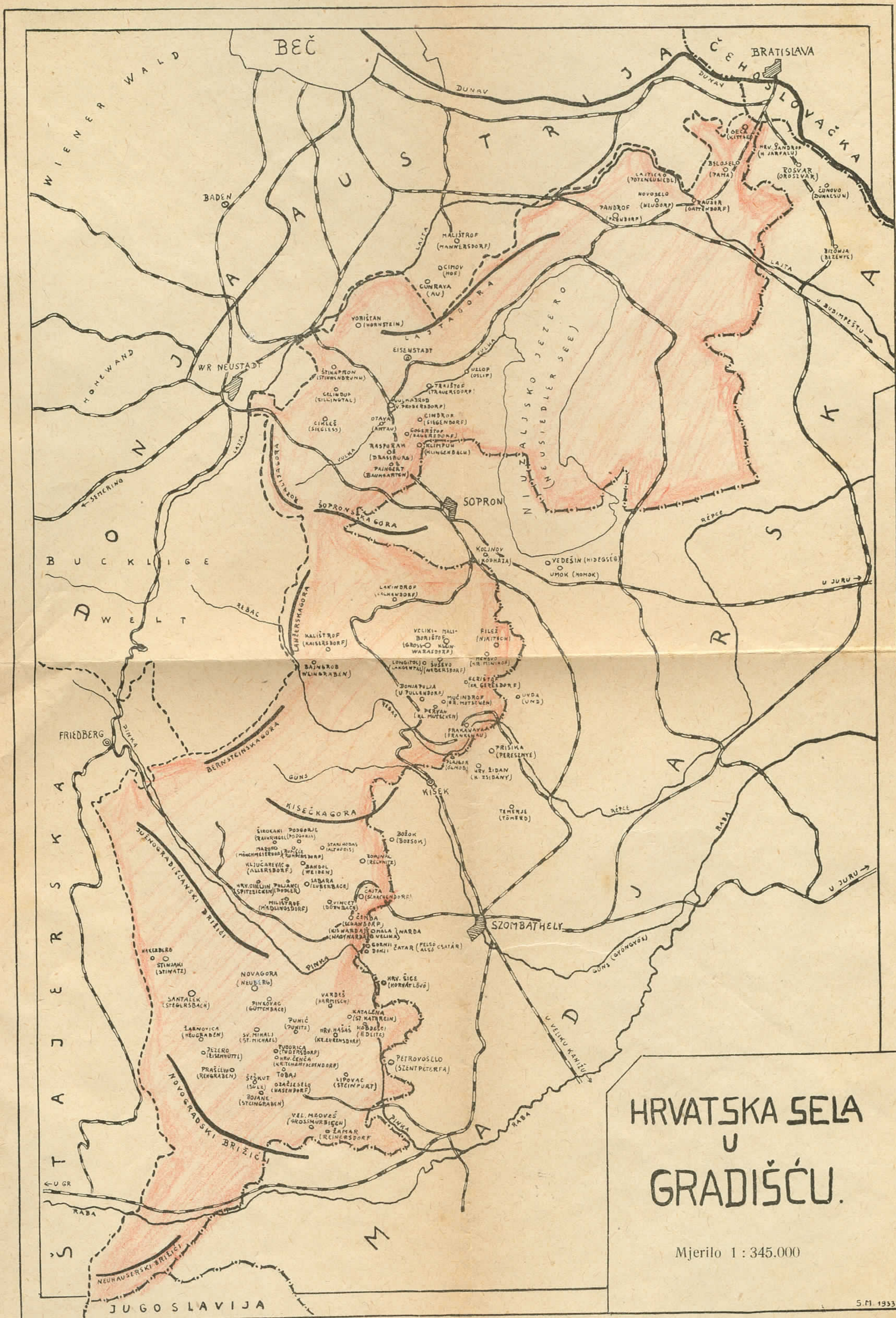
Svrha je ovoj knjižici, da upozori hrvatsku javnost na našu braću u austrijskoj pokrajini Gradišću (Burgenlandu) i u zapadnoj Ugarskoj, te da pruži o njima najpotrebnije podatke. Iako su Hrvati, koji žive u tim krajevima, prije svjetskog rata bili s nama u istoj državnoj zajednici, mi o njima, općenito, vrlo malo znamo, što znači, da smo se malo starali za Hrvate izvan političkih hrvatskih granica. Ta je naša nepažnja bila na veliku štetu našim sunarodnjacima izvan Hrvatske, a nama nije nikako služila na čast: dok su mnogo veći narodi vodili računa o svakoj svojoj skupini u inozemstvu, mi smo bili nemarni prema našoj rođenoj krvi. Šta će nama jedna ovako mala i neznatna skupina od pedeset-šezdeset hiljada duša, kad nas ima ovoliko? Vrijeme je, da uspostavimo duhovne veze sa svim našim sunarodnjacima izvan granica naše domovine: bili oni u Austriji ili Madžarskoj, u Italiji ili Rumunjskoj, u Belgiji i Americi: svagdje su oni naša braća, i mi moramo nastojati svim silama, da očuvaju svoj jezik i svoju hrvatsku kulturu. Svaki Hrvat, bio gdje bio, mora osjetiti, da kod nas postoji rodoljublje ne samo na riječima, nego još više na djelima.

Ova knjižica nije onakva, kakvu sam želio napisati. Podaci o Gradišćanskim Hrvatima, do kojih možemo za sada doći, vrlo su čedni i skromni. Trebat će mnogo potanjih proučavanja, da možemo o njima steći potpuno ispravnu sliku. Da knjižica ima i ovoliko podataka, koliko ih ima, moram zahvaliti gg. prof. Milovanu Gavazziju, Stjepanu Ivšiću i Stjepanu Pavičiću, ravnatelju II. klasične gimnazije u Zagrebu, koji su mi dali podatke o životu, jeziku i povijesti Gradišćanskih Hrvata. Od najveće mi je pomoći bio g. Ignac Horvat, predsjednik Kulturnog društva Gradišćanskih Hrvata. On mi je spremio podatke i napisao čitave članke o Gradišćanskim Hrvatima, on me je, uz dra Lovru Karalla, zemaljskog savjetnika u Železnom, ljubazno pratio po selima Gradišća i upozoravao na način života, običaje i osobine pojedinih sela u Gradišću. Isto tako su mi pomogli što savjetom, što skupljanjem gradiva, gg. Ivan Vuković, učitelj u Pandrofu, Slavko Marhold, učitelj u Pajngertu, koji je učinio za ovu knjižicu zemljopisnu kartu hrvatskih sela, Martin Meršić, župnik u Pajngertu, i g. dr Lovre Karall. Svima srdačna hvala. Svršavam uz želju, da bi se svi Hrvati okupili u radu oko prosvjetne samostalnosti Gradišćanskih Hrvata.

PISAC

SADRŽAJ

Naslovni list s hrv. narodnim motivima izradio atelier Kocmut-Milosavljević.

HRVATSKA SELA U GRADIŠĆU.
Mjerilo 1 : 345.000
S.M. 1933.
BEČ
BRATISLAVA
ČEHOSLOVAČKA
AUSTRIJA
DONJA AUSTRIJA
MADJARSKA
ŠTAJERSKA
JUGOSLAVIJA
DUNAV
WIENER WALD
BADEN
WR NEUSTADT
HOHEWAND
SEMERING
BUCKLIGE WELT
EISENSTADT
SOPRON
NIUZALJSKO JEZERO (NEUSIEDLER SEE)
LAJTA
ŠOPRONSKA GORA
LANZERSKAGORA
BERNSTEINSKAGORA
KISEČKAGORA
KISEK
SZOMBATHELY
FRIEDBERG
NOVOGRADSKI BRIŽIĆI
NEUHAUSERSKI BRIŽICI
PINKA
RABA
RÉPCE
GÜNS
U BUDIMPEŠTU
U JURU
U VELIKU KANIŽU
U GR
VORIŠTAN (HORNSTEIN)
ŠTINAPRON (STINKENBRUNN)
CIMLEŠ (SIGLESS)
OTAVA (ANTAU)
RASPORAK (DRASSBURG)
PAINGERT (BAUMGARTEN)
KLIMPUH (KLINGENBACH)
CINDROF (SIEGENDORF)
KOLINOV (KOPHÁZA)
VEDEŠIN (HIDEGSÉG)
UMOK (HOMOK)
FILEŽ (NIKITSCH)
UNDA (UND)
PRISIKA (PERESZNYE)
HRV. ŽIDAN (H. ZSIDÁNY)
TEMERJE (TÖMÖRD)
BOŽOK (BOZSOK)
ČAJTA (SCHACHENDORF)
ŽENBA (SCHANDORF)
HRV. ŠICE (HORVÁTLÖVŐ)
VARDEŠ (HARMISCH)
KATALENA (ST. KATHREIN)
PETROVOSELO (SZENTPÉTERFA)
LIPOVAC (STEINFURT)
NOVAGORA (NEUBERG)
STINJAKI (STINATZ)
SANTALEK (STEGERSBACH)
PINKOVAC (GÜTTENBACH)
PUNIĆ (PUNITZ)
TOBAJ
VEL. MEDVEŠ (GROSSMURBISCH)
ŽAMAR (REINERSDORF)
BIZONJA (BEZENYE)
ČUNOVO (DUNACSUN)
ROSVAR (OROSZVÁR)
PANDROF (PARNDORF)

Reg. br.
18.117/32

PARIS 1928

1928

PARIS 1914

1914

GENUA 1914

1914

LONDON 1914

1914

KOD REUMATIZMA,

KOSTOBOLJE, PROBADANJA, IŠIASA, ZUBOBOLJE, GLAVOBOLJE, NESVJESTICE

PREPORUČA SE MASAŽA

ZA MASAŽU JE **„ALGA“**

„ALGA“

dobiva se u apotekama, drogerijama i trgovinama

1 boca 14·— dinara

Poštom šalje

Laboratorij „ALGA“, Sušak

4 boce	„ALGA“	za masažu	Din	68·—
8 boca	„ALGA“	„ „	Din	115·—
14 boca	„ALGA“	„ „	Din	180·—
25 boca	„ALGA“	„ „	Din	285·—
50 boca	„ALGA“	„ „	Din	520·—